

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP BELÂGATINDA İNŞÂ-İ TALEBÎ
NİSÂ, MÂİDE, EN'ÂM SÛRELERİ ÖRNEĞİ

Zeynep ÜNVER

2501151486

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Ü. Sultan ŞİMŞEK

İSTANBUL - 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ZEYNEP ÜNVER Numarası : 2501151486
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ SULTAN ŞİMŞEK
Tez Savunma Tarihi : 28.12.2018 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "ARAP BELAGATINDA İNŞÂ-I TALEBİ: NİSA, MAİDE, ENAM SURELERİ ÖRNEĞİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ADEM YERİNDE		KABUL
2- PROF. DR. ALİ BULUT		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ SULTAN ŞİMŞEK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSA ALAK		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NURGÜL KARAHAN		

ÖZ
ARAP BELÂGATINDA İNŞÂ-İ TALEBÎ
NİSÂ, MÂİDE, EN'ÂM SÛRELERİ ÖRNEĞİ

Zeynep ÜNVER

Kur'ân'ı Kerîm, eşsiz edebî özelliklere sahip mucizevî bir kitaptır ve nüzulünden itibaren ilim çevreleri onu dil ve belâgat açısından incelemişler, ondaki gizli anlamları gün yüzüne çıkarmanın sa'y-ü gayreti içerisinde olmuşlardır. Kur'ân'ı anlamanın ondaki belâğî nükteleri kavramaktan geçmesi noktasından hareketle, çalışmamızda Belâgat ilminin meânî kısmına ait olan talebî inşâ konusu incelenmekte ve talebî inşâ'yı oluşturan emir, nehiy, istifhâm (soru), temennî ve nidâ üslûplarının bu manada daha önce üzerinde çalışılmamış olan Nisâ, Mâide ve En'âm Sûrelerindeki âyetlerde mecâzî olarak işleniş biçimleri ele alınmaktadır.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında belâgat ilminin tarihî seyri ve kaynaklarından, belâgatla ilgili çalışmalar ve ekollerden, ayrıca belâgatın meânî, beyân ve bedi', kısımlarından bahsedilmektedir. Birinci Bölümde, haber ve inşâ-i gayr-i talebî (talep bildirmeyen inşâ) konularından kısaca bahsedilmekte, inşâ-i talebî (talep bildiren inşâ)'yi oluşturan emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ üslûpları ile bunların mecâzî anlamları ise, ayrıntılı bir biçimde sunulmaktadır. Diğer bölümlerde ise, sırasıyla Nisâ, Mâide, En'âm Sûrelerinde talebî inşâ unsurları âyet örnekleriyle incelenmektedir.

Çalışmadaki hedefimiz, bu alanda bir boşluğu doldurup alandaki çalışmalara katkıda bulunmak ve bundan sonra yapılacak araştırmalara örneklik teşkil etmektir. Adı geçen sûreler incelendiğinde, belâğî özellikleri yoğun olarak taşıdıkları görülmüş inşâ-i talebî açısından bakıldığında emir, nehiy, temennî ve nidâ'nın, özellikle de istifham üslûbunun mecâzî anlamda sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân'ı Kerim, Belâgat, Talebî İnşâ, Nisâ Sûresi, Mâide Sûresi, En'âm Sûresi.

ABSTRACT

THE CONSTRUCTION REQUIRING DEMAND (İNŞÂ-İ TALEBÎ) IN ARABIC RHETORIC SAMPLE OF SURAH NISÂ, MÂIDE AND EN'ÂM

Zeynep ÜNVER

The Quran is a miraculous book which has unique literary features. And, scholars have analyzed it in terms of language and rhetoric since its appearance. They have been in an endeavor in order to uncover the hidden meanings of it. On the basis of the fact that understanding the Quran depends upon grasping the rhetorical wits in it, we have studied the subject of construct of demand (talebi inşa) that belongs to the parts of rhetorical science. Furthermore, we have dealt with the metaphorical processing forms of ayah of the surah such as “Nisâ”, “Mâide”, and “En’âm” that were not studied before in terms of genre of “order”, “negation”, “question”, “wish”, and “exclamation” that consist of the construction requiring demand (talebi inşa).

Our study consists of an introduction and four parts. In introduction, we have mentioned the historical process and sources of science of rhetoric along with studies and the movement related to it in addition to the parts of rhetoric which are meanings “meani”, explanation “beyan”, and “bedi”. In the first part, we briefly mentioned the subject of indicative “haber” and the construction without demand “inşâ-i gayri talebî” (construction that does not require demand). Moreover, we have elaborated on the genre of “order”, “negation”, “question”, “wish”, and “exclamation” that include inşâ-i talebî (the construction requiring demand) in addition to metaphorical meanings of these genres. In other parts, we have examined the elements of “talebî inşa” that takes place in surah “Nisâ”, “Mâide”, and “En’âm” respectively along with samples of ayah.

Our aim in this study is to contribute to these types of studies, by filling a gap and to serve as a model for upcoming studies in this field. When the given studies are examined, we have noticed that they heavily carry the rhetorical features in addition to the fact that we have determined that the genre of “order”, “negation”, “wish”, “exclamation” and especially “question” have frequently been used when we examine in terms of talebi inşa.

Key Words: The Quran, Rhetoric, Talebî İnşâ (the construction requiring demand”, Sureah of Nisâ, Mâide, and En’âm.

ÖNSÖZ

Her Peygamber, yaşadığı çağın tebâruz eden özelliğine meydan okuyacak bir mucize ile gönderilmiştir. Musâ (a.s.)'ın âsâ mucizesi, İsâ (a.s.)'ın ölülerini diriltme mucizesi gibi. Nitekim Rasûlullâh (s.a.v.)'ın en büyük mucizesi olan Kur'ân'ı Kerîm de edebiyat ve şiir yönünden zirvede olan bir topluma gönderilmiş ve devrin en büyük edîp ve şâirlerine meydan okumuştur. Ona inanmayanlar bile karşısında aciz kalmışlar, onun hitap ve üslûbundan büyük ölçüde etkilenecek, bunun bir beşer sözü olmadığını itiraf etmişlerdir.

Kur'ân, nüzûlundan itibaren birçok âlim tarafından farklı yönleriyle incelenmiş ve ilâhî mesajının daha iyi anlaşılması noktasında gayret içerisine girilmiştir. İncelenen yönlerinden biri de belâğî üslûp özellikleridir. Öteden beri âlimlerimiz, Kur'ân'ı dil ve belâgat açısından çok yönlü incelemişler ve ondaki gizli manaları açığa çıkarmak için çaba sarf etmişlerdir. Bizde bu saikle, çalışmamızda Belâgat'ın meânî kısmına ait olan talebî inşâ konusunu ele aldık ve talebî inşâ'yı oluşturan emir, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ'nın Nisâ, Mâide ve En'âm Sûrelerindeki âyetlerde mecâzî olarak işleniş biçimlerini gücümüz el verdiğince tespit etmeye çalıştık.

Haber ve inşâ konusu veya inşâyı oluşturan unsurlar daha önce Arapça ve Türkçe olmak üzere pek çok tezde araştırma konusu yapılmıştır. Araştırmaların bir kısmı diğer meânî konuları ile birlikte inşâ'nın da incelenmesi, diğer bir kısmı da Kur'ân'ın tümünden örnek âyetler verilmesi veya Kur'ân'ın tümünün belirlenen bir tefsir ekseninde belâğî yönden incelenmesi şeklindedir. Buna ilâveten, herhangi bir sûre özelinde belâgat konularının ele alındığı da görülmektedir. Arapçada Fâize Sâlim Yahyâ Ahmed'in *İlmu'l-meânî fî't-Tefsîri'l-kebîr li-Fahri'r-Râzî* isimli doktora tezi ile Türkçede, Mehmet Zeki Karakaya'nın *Ebussuûd Tefsîrinde Belâgat İlmi Uygulamaları* isimli doktora tezi yapılmış araştırmaların birer örneğidir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Türkçede sûre bazında haber ve inşâ incelemesi, Saliha Ayyıldız (Bayraktar)'ın *Haber ve İnşâ Üslûbu'nun Yusuf Sûresindeki Anlam Yansımaları* adlı yüksek lisans tezi ile (-ki konuyu doğrudan belâgat açısından irdelememiştir); Abdullah Hout'un *Yunus Sûresinde İnşâ Üslubu* isimli hala devam etmekte olan yüksek lisans tezidir. Arapçada ise sûre bazında Hadîce Muhammed Ahmed el-Bennânî'nin *Sûretu'n-nisâ: Dirâse belâğîyye tahlîliyye'si*, Dahîlullâh b. Muhammed

es-Safhâ'nın *Sûretü Hûd 'aleyhisselâm: Dirâse li-hasâisi nazmihâ ve esrâri'l-belâğîyye* gibi doktora çalışmaları mevcuttur. Fatiha, Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri'nin çalışmalarda sıklıkla ele alınmasından hareketle, bizde araştırmamızı Kur'ân'ın başından itibaren belirlediğimiz üç sûre bazında incelemeyi uygun gördük. Hedefimiz bu alandaki bir boşluğu doldurmak ve bu yönde yapılacak diğer çalışmalara da örnek teşkil etmektir.

Araştırmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında belâgat ilminin tarihî seyri ve kaynaklarından, belâgatla ilgili çalışmalar ve ekollerden, ayrıca belâgatın meâni, beyân ve bedi', kısımlarından bahsedilmektedir.

Birinci Bölümde, haber ve inşâ-i gayr-i talebî (talep bildirmeyen inşâ) konularından kısaca bahsedilmekte, inşâ-i talebî (talep bildiren inşâ)'yi oluşturan emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ üslûpları ve bunların mecâzî anlamları ise, ayrıntılı bir biçimde sunulmaktadır. Talebî inşâ'yı oluşturan unsurlar ve mecâzî anlamları açıklanırken örnek olarak öncelik âyetlere verilmekle birlikte, imkân nisbetinde hadis ve şiirlere de yer verilmeye çalışılmıştır.

Diğer bölümlerde ise, sırasıyla Nisâ, Mâide, En'âm Sûrelerinde talebî inşâ unsurları sûrelerin bütün âyetlerinde incelenmekle birlikte, hepsini yazmak tezin hacmini artıracığından, en az bir-iki âyet örneği meâli ile verilmekte, diğer âyetler ise ilgili yerin dipnotunda gösterilmektedir. Tekrarlanan âyetler ise, meâlsiz bir şekilde verilmiştir. Âyet meâllerini verirken Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınlarının Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan Kur'ân meâlinden faydalanılmıştır.

Çalışmamızın hazırlanmasında her türlü desteği sağlayan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sultan Şimşek Hanım'a, teknik desteklerinden ötürü Kâtip Fotokopi'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca sevgili aileme özellikle de anneme çalışma ortamını sağlama ve maddi-manevi her türlü yardım ve desteklerinden ötürü çok teşekkür ederim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Zeynep ÜNVER

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HABER VE İNŞÂ

1.1. HABER.....	22
1.1.1. Lügat ve Terim Anlamı.....	22
1.1.2. Haberin Muhataba Göre Çeşitleri	23
1.1.2.1. İbtidâî Haber	23
1.1.2.2. Talebî Haber	24
1.1.2.3. İnkârî Haber.....	25
1.2. İNŞÂ	28
1.2.1. Talep Bildirmeyen İnşâ (İnşâ-i Gayr-ı Talebî).....	29
1.2.1.1. Övme ve Yerme Üslûbu	29
1.2.1.2. Akit Üslûbu	30
1.2.1.3. Kasem (Yemin) Üslûbu.....	30
1.2.1.4. Ümit (Recâ) Üslûbu.....	31
1.2.1.5. Taaccub Üslûbu	31
1.2.2. Talep Bildiren İnşâ (İnşâ-i Talebî).....	32
1.2.2.1. Emir Üslûbu.....	33
1.2.2.1.1. Duâ (الدعاء)	35
1.2.2.1.2. İstekte Bulunma ve Ricâ (الالتماس والرجاء).....	36
1.2.2.1.3. Mubahlık (الإباحة).....	37
1.2.2.1.4. Nasihat Etme, Yol Gösterme (النصح والإرشاد)	38
1.2.2.1.5. Edep Öğretme (التأديب).....	39
1.2.2.1.6. Nedb/Mendupluk (الندب).....	40
1.2.2.1.7. Âciz Bırakma ve Meydan Okuma (التعجيز والتحدي)	41
1.2.2.1.8. Eşitlik (التسوية)	42
1.2.2.1.9. Tehdit (التهديد/الوعيد).....	43

1.2.2.1.10. Şaşırma ve Hayret Gösterme (التعجب/العجب)	44
1.2.2.1.11. İstişare Etme - Danışma (المشورة)	44
1.2.2.1.12. Muhayyer Bırakma (التخيير)	45
1.2.2.1.13. İkrâm (الإكرام)	45
1.2.2.1.14. Temennî (التمنّى)	46
1.2.2.1.15. Subût ve Devam (الثبوت والدوام)	47
1.2.2.1.16. İbret Alma (الاعتبار)	47
1.2.2.1.17. Küçümseme (الإهانة/الاحتقار/التحقير)	48
1.2.2.1.18. Yaratma ve Tam Kudret (التكوين وكمال القدرة)	49
1.2.2.1.19. Teslimiyet (التسليم)	50
1.2.2.1.20. Haber (الخبر)	50
1.2.2.1.21. Tekzîb (التكذيب)	51
1.2.2.1.22. Telhîf ve Tahsîr (التلھيف والتحسير)	51
1.2.2.1.23. Tevbîh-Levm (التوبيخ/اللوم)	52
1.2.2.2. Nehiy Üslûbu	52
1.2.2.2.1. Duâ (الدعاء)	53
1.2.2.2.2. İstekte Bulunma ve Ricâ (الالتماس والرجاء)	54
1.2.2.2.3. Nasihat Etme ve Yol Gösterme (النصح والإرشاد)	55
1.2.2.2.4. Kınama ve Azarlama (اللوم والتوبيخ)	56
1.2.2.2.5. Tehdit (التهديد/الوعيد)	57
1.2.2.2.6. Temennî (التمنّى)	57
1.2.2.2.7. Ümitsizliğe Düşürme (التينيس)	58
1.2.2.2.8. Meydan Okuma (التحدي)	58
1.2.2.2.9. Küçümseme (الإهانة/التحقير)	59
1.2.2.2.10. Sonuç Bildirme (بيان العاقبة)	59
1.2.2.2.11. Çirkin Bulma/Mekruhluk (الكراهة)	60
1.2.2.2.12. Devam (الدوام)	60
1.2.2.2.13. Teselli ve Sabırlı Olmayı Tavsiye Etme (التسلية والتصبر)	60
1.2.2.2.14. Diğer Mecâzî Anlamları	61
1.2.2.3. İstifhâm (Soru) Üslûbu	62
1.2.2.3.1. Takrîr/Onaylatma (التقرير)	63
1.2.2.3.2. İnkâr/Yadırgama (الإنكار)	65
1.2.2.3.3. Şaşırma (التعجب)	67
1.2.2.3.4. Tehdît (التهديد/الوعيد)	68

1.2.2.3.5. Alay Etme (التهمك/الاستهزاء)	68
1.2.2.3.6. Emir ve Nehy (الأمر والنهي).....	68
1.2.2.3.7. Akıldan Uzak Görme (الاستبعاد)	70
1.2.2.3.8. Küçümseme ve Hafife Alma (التحقير والاستخفاف)	70
1.2.2.3.9. Serzenişte bulunma (العتاب)	71
1.2.2.3.10. Ayıplama, Azarlama (التبكيث)	72
1.2.2.3.11. Ürkütme ve Korkutma (التهويل والتخويف)	72
1.2.2.3.12. Bir İşin Yavaşlığını Bildirme (الاستبطاء).....	73
1.2.2.3.13. Nefy/Olumsuzluk (النفي)	73
1.2.2.3.14. Yolun Yanlışlığına Dikkat Çekme (التنبيه على الضلال)	74
1.2.2.3.15. Teşvik (التشويق/التحريض/الترغيب)	75
1.2.2.3.16. Eşitlik (التسوية)	75
1.2.2.3.17. Hatırlatma (التذكير)	76
1.2.2.3.18. Yüceltme (التعظيم/التفخيم)	76
1.2.2.3.19. Kolay ve Hafif Bulma (التسهيل والتخفيف)	77
1.2.2.3.20. Bilgi Verme (الإخبار)	77
1.2.2.3.21. Ünsiyet (الإيناس)	78
1.2.2.3.22. Arz ve Tahdîd (العرض والتحريض).....	79
1.2.2.3.23. Temennî (التمنى)	80
1.2.2.3.24. Muhatabı Susturma (الإلزام والإبطال)	80
1.2.2.3.25. Diğer Mecâzî Anlamları	81
1.2.2.4. Temennî Üslûbu	83
1.2.2.4.1. Temennî'nin Kısımları.....	83
1.2.2.4.2. Temennî Edatları.....	84
1.2.2.4.3. Temennî'nin (التنم) Pişmanlık Bildirmesi.....	86
1.2.2.4.4. Temennî'nin (الترجى) Umut Bildirmesi.....	87
1.2.2.5. Nidâ Üslûbu.....	87
1.2.2.5.1. Üzüntü ve Hayıflanma (التحسُّر والتضجُّر).....	90
1.2.2.5.2. Teşvîk ve Sakındırma (الإغراء والتحذير)	90
1.2.2.5.3. İhtisas (الاختصاص).....	91
1.2.2.5.4. Hayret Etme ve Men Etme (التعجب والزجر)	91
1.2.2.5.5. Ağıt Yakma/Yakınma (الندبة).....	92
1.2.2.5.6. Yardım Dileme (الاستغاثة).....	93
1.2.2.5.7. Diğer Mecâzî Anlamları	93

İKİNCİ BÖLÜM

NİSÂ SÛRESİ

2.1. NİSÂ SÛRESİ VE TALEBÎ İNŞÂ	94
2.1.1. Emir Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	94
2.1.2. Nehiy Üslûbu ve Mecâzî Anlamları.....	103
2.1.3. İstifhâm Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	106
2.1.4. Temennî Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	112
2.1.5. Nidâ Üslûbu ve Mecâzî Anlamları.....	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂİDE SÛRESİ

3.1. MÂİDE SÛRESİ ve TALEBÎ İNŞÂ	116
3.1.1. Emir Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	116
3.1.2. Nehiy Üslûbu ve Mecâzî Anlamları.....	125
3.1.3. İstifhâm Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	128
3.1.4. Temennî Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	133
3.1.5. Nidâ Üslûbu ve Mecâzî Anlamları.....	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EN'ÂM SÛRESİ

4.1. EN'ÂM SÛRESİ ve TALEBÎ İNŞÂ.....	137
4.1.1. Emir Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	137
4.1.2. Nehiy Üslûbû ve Mecâzî Anlamları.....	143
4.1.3. İstifhâm Üslûbû ve Mecâzî Anlamları	145
4.1.4. Temennî Üslûbu ve Mecâzî Anlamları	151
4.1.5. Nidâ Üslûbu ve Mecâzî Anlamları.....	152

SONUÇ	155
--------------------	------------

KAYNAKÇA	157
-----------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf.	: Aynı müellif
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.e.	: Aynı eser
a.m.	: Aynı makale
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
no.	: Numara
s.	: Sayfa aralığı/sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
şrh.	: Şerh eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih yok
üniv.	: Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve sâire
yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok / Yayıncı yok

GİRİŞ

Dilin iletişim aracı olmasının yanı sıra edebî zevk ve sanat boyutu da bulunmaktadır. Dilin bu yönü, edebî mucize olan Kur'ân'ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde daha belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır. Kur'ân'ın nâzil olduğu toplum, edebiyatın zirvesinde olmalarına rağmen, Kur'ân'ın, onun bir benzerini getirme tarzındaki meydan okumaları mukâbilinde acze düşmüşlerdir.¹ Kur'ân'ın bu eşsizliği, bir bakımdan hitâb ve üslûbunun etkileyiciliğinden kaynaklanmaktadır.² Nitekim ilk dönemlerden itibaren, Kur'ân, başta dâililer ve müfessirler olmak üzere İslâm âlimleri tarafından çok yönlü incelenmiş, ondaki dil ve üslûp özelliklerinin izahı noktasında ciddi gayret sarfedilmiştir.

Dilin anlam olgusunun temel dinamiklerinden olan haber ve inşâ konusu, gerek iletişimde gerekse de dinî metinlerin anlaşılması noktasında büyük ehemmiyet arz etmektedir. Bu iki konunun içerdği üslûplar, esnek yapıları itibari ile söz sahibine, sözünü muhatabına daha etkili bir biçimde aktarma yollarını göstermektedir. Anlamanın doğru belirlenmesinde taşıdığı önem sebebiyle araştırma konusu edindiğimiz “Arap Belâgatında İnşâ-i Talebî: Nisâ, Mâide, En'âm Sûreleri Örneği” adlı bu çalışma, dilin pek çok yönüyle ilgisi bulunan, talebi inşâ çerçevesinde anlam problemini, adı geçen sûreler örneğinde, belâgat ilmi ve kaynakları çerçevesinde ele almaktadır.

Araştırmada kendisinden istifade edilen kaynakların esasını klasik ve modern dönem belâgat kitapları teşkil etmektedir. Ancak Sîbeveyhî'nin (ö.180/796) *el-Kitâb*'ı, Ferrâ'nın (ö.207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Câhız'ın (ö.255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ve İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*'ı, gibi ilk dönem eserleri de belâgat ile ilgili bilgiler içermesi hasebiyle ehemmiyet arz eder. Buna izâfeten Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö.471/1079) *Delâilu'l-i'câz*'ı, İbnu'l Esîr'in (ö.637/1239) *el-Meselu's-sâir*'i ve Yahya b. Hamza el-'Alevî'nin (ö.749/1348) *et-Tirâz* gibi eserleri de belâgat konularını sistematik bir biçimde ele almaları açısından önemli temel kaynaklardır. Araştırmamızda bu eserlerden de yeri geldikçe istifade edilmiştir. Bunların yanı sıra Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö.626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm*'u, bu esere Hatîb el-Kazvînî (ö.739/1338) tarafından yapılan *Telhîs* ve bu

¹ el-Bakara, 2/23-24; Yûnus, 10/38; Hûd, 11/13.

² Süleyman Gezer, “İnşâ-Haber” Bağlamında Kur'an Dilinin Yapısı”, **Hitit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, s. 135-153, C.VI, Sayı:11, Çorum, 2007/1, s. 136.

eserin şerhi olan ve yine aynı müellif tarafından yazılan *el-İzâh*'ı ile Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin (ö.792/1390) *el-Mutavvel* adlı telhîs şerhi, çalışmamızda kendilerinden faydalandığımız kaynakların başında gelmektedir. Bunlara ilaveten Bahâuddîn es-Sübki'nin (ö.773/1371) *'Arûsu'l-efrâh*'ı ile I'sâmuddîn el-İsferâyînî'nin (ö.943/1536) *el-Atvel*'i gibi şerhlerden de çokça yararlanılmıştır.

Kendisinden faydalanılan modern dönem belâgat kitapları ise, gerek üslûp kolaylığı, gerek örnek çeşitliliği gerekse de klasik kitaplarda değinilmeyen belâgî üslûpları irdelemesi açısından araştırmaya büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Çokça istifade ettiğimiz kitaplardan birkaçını zikredek olursak: Bedevî Tabâne, *Mu'cemu'l-belâğati'l-'arabiyye ve el-Beyânu'l-'arabî*; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*; Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'arabiyye: üsûsühâ ve 'ulûmuhâ ve fûnûnuhâ*; Ahmet Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve Tetavvuruha*; Abdulazîz Kalkîle, *el-Belâğatu'l-ıstılâhiyye*; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî'l-meânî, ve'l-beyân ve'l-bedî'*; Mustafa el-Merâgî, *'Ulûmu'l-belâğa -el-beyân, ve'l-meânî, ve'l-bedî'*; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî: Dirâse belâğîyye ve nakdiyye li-mesâilî'l-me'ânî*; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâğatu'l-Arabiyye fî sevbîhe'l-cedîd*.

Sûrelerde bulunan âyetlerdeki mecâzî anlamları tespit etmede esas aldığımız tefsirlerin başında belâgî anlamlara özel önem vermeleri sebebiyle klasiklerden Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf*'ı ile çağdaş tefsirlerden Tâhir b. Âşûr'un (ö.1394/1973) *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*'i gelmektedir. Ancak bu ikisinin yanı sıra Beğâvî'nin (ö.516/1122) *Meâlimu't-tenzîl*'i; Fahreddîn er-Râzî'nin (ö.606/1209) *Mefâtîhu'l-gayb*'i; Ebû Hayyân'ın (ö.745/1344) *el-Bahru'l-muhîr*'i; Ebussuûd Efendi'nin (ö.982/1574) *İrşâdu'l-'akli's-selîm*'i; Âlûsî'nin (ö.1270/1854) *Rûhu'l-meânî'si*; Vehbe Zuhaylî'nin (ö.1436/2015) *et-Tefsîru'l-munîr*'i ve Sâbûnî'nin *Safvetu't-tefâsir*'i de sıklıkla müracaat ettiğimiz tefsirlerdendir. Belâgat'ın zevk-i selîm'e dayanması hasebiyle âyetlerdeki bazı belâgî üslûplarda pek çok farklı yorumun yapıldığı görülmüştür. Yorumlar arasında bazen çoğunluğun görüşü tercih edilirken, bazen de şahsî edebî zevkimiz öngörülmüştür. Ancak imkân ölçüsünde diğer yorumlara da işaret edilmeye çalışılmıştır. Hedefimiz, incelediğimiz âyetin mecâzî yöndeki üslûbunu belirlemek olduğundan, âyetle ilgili olup da amacımıza katkısı bulunmayan açıklamalardan kaçınılmıştır. Zikredilmesi gerekli görülen yorumlara ise, dipnotta yer verilmektedir.

İnşâ konusunun fıkıh usûlünün de konularından olması sebebiyle Ebu'l Hasan es-Subkî'nin (ö.756/1355) *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*'ı ile Âmidî'nin (ö.631/1233) *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*'ı yararlandığımız fıkıh usûlü kaynaklarındandır. Tefsir usûlü kaynaklarından ise, Zerkeşî'nin (ö.794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı ile Celâluddîn es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı istifade ettiğimiz kaynaklardandır.

Araştırmamız esnasında kendisinden faydalandığımız diğer bir kaynak türü de lisansüstü tezler ve akademik çalışmalardır. Bu anlamda Arapça'da Hüseyin Cum'a'nın *Cemâliyyetu'l-haber vel-inşâ'sı*, Türkçe'de Mustafa Irmak'ın *Arap Belâgatında Haber İnşâ Meselesi* ve Mustafa Kayapınar'ın *Belâğatta Talebî İnşâ* (Dilek Bildiren Anlatımlar) adlı doktora tezleri kendilerinden çokça istifade ettiğimiz çalışmalardır.

Belâgat'ın kendisinden türediği بلغ fiili lügatte bir yere ulaşmak, ulaştırmak, nihayete ermek, olgunlaşmak, idrak etmek, ergenlik çağına girmek gibi anlamlara gelmekle birlikte mastar olan (بلاغه) kelimesi sadece sözün açık-seçik olması anlamı taşımaktadır.³

Bu kelime terim olarak “meleke” ve “ilim” olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır. Belâgat meleke anlamında sözün fasih olmasıyla birlikte zamana ve mekâna uygun olması, başka bir söyleyişle, bir fikrin sözlü ve yazılı olarak, yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesi olarak tarif edilebilir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir.⁴ İnsan, kendini açık bir şekilde ifade etme becerisine sahip olarak yaratılmıştır. Bununla ilgili olarak Rahmân Sûresinde:

³ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânu'l-'arab**, I-XV, Dâru sâdir, Beyrut, 1994, VIII, 419-421; Râzî, Zeynüddîn Muhammed b. Ebîbekr b. Abdilkâdir, **Muhtâru's-sihâh**, (Thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed) el-Mektebetu'l asriyye Dâru'n-nemûzeciyye, Beyrut, 1999 s. 39; Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî, **Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs**, I-XL, Dâru'l hidaye, y.y. t.y., XXII, 444-452.

⁴ Hulûsi Kılıç, “Belâgat” **DİA**, s. 380-383, İstanbul, 1992, V, 380.

”الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ“ *“Rahmân Kur’ân’ı öğretti, insanı*

yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti”⁵ buyurularak bu melekeye işaret edilmiştir.⁶ Bu sebeple belâgat henüz ilim haline gelmeden önce meleke olarak yazar, hatip ve şairlerde, hatta halkın dilinde mevcuttu. Sonraları terim olarak ifade edilen takdim, te’hîr, cinâs, teşbih, mecâz, istiâre vb. edebî sanatlar bütün dil ve kültürlerde kullanılmaktaydı. Kur’ân’ı Kerim, hadis-i şerifler, cahiliye şiiri vb. kaynaklarda bunların birçok örneğini bulabiliriz.⁷

Bir deyim ve ilmin adı olarak, belâgatın ilim dünyasında çokça tarifi yapılmıştır.⁸ Belâgat için yapılan bütün tanımlarda ilgi çeken ortak özellikler şunlardır: *“Mana, kelime ve kelâm seçkin olmalı, fesâhatı oluşturan şartlara uyulmalı, az ibarelerle çok anlamlar sunulmalı, hâl ve zâhirin gereğine göre dil kurallarına uygun bir şekilde lafızlar tanzim edilmeli, bir mana farklı şekillerde anlatılabilmeli ve söz, kalbe ve kulağa hoş gelecek tarzda serdedilmelidir.”*⁹

Belâgat, müşterek tariften de anlaşılacağı üzere yerinde ve düzgün söz söyleme usûl ve kâidelerini inceleyen ve öğreten ilim olup, meânî, beyân ve bedî’ olmak üzere üç ilim dalından müteşekkildir.

Belâgat terimlerinin doğuşu, bu alanda eser telifi ve meselelerinin belirgin hale gelmesi açısından diğer dil bilimlerine kıyasla daha geç dönemlerde bağımsızlık kazanıp müstakil bir ilim dalı halini almıştır.¹⁰ Evvela edebî tenkit şeklinde başlayan belâgatla ilgili çalışmalar, İslam dini ile birlikte diğer dini ilimler içerisinde gayrı muntazam bir biçimde işlenmiştir.¹¹

⁵ er-Rahmân 55/1-4. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2011.

⁶ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, I-XXX, ed-Dâru’t-tûnusiyye li’n-neşr, Tunus, 1984, XXVII, 233.

⁷ Kılıç, **a.g.m.**, V, 380.

⁸ Câhız, Ebû Osman Amr. b. Bahr, **el-Beyân ve’t-tebyîn**, I-III, Dâr ve Mektebet’ul hilâl, Beyrut, 2002, I, 91 v.dğr.; Ahmed Matlûb, **Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye ve tetavvuruha**, I-III, Matbaatu mecmâi’l-’ilmi’l-İrâkî, Bağdat, 1983, I, 403 v.dğr.; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 268-298, Sayı:11, Erzurum, 1993, s. 268.

⁹ Hacımüftüoğlu, **a.g.m.**, s. 269-270.

¹⁰ Ali Bulut, “Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata dair el-Hevâdî fî şerhi’l-Mesâlik Adlı Eseri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 273-289, Sayı:24-25, Samsun, 2007, s. 273.

¹¹ Kılıç, **a.g.m.**, V, 381.

Belâgatın tarihi gelişimini İslam öncesi devir ve İslamî devir olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz. Şöyle ki;

Çok eski dönemlerden beri Rum, Hint, Yunan ve İran gibi farklı kültürlerde belâgatın varlığından söz edilmektedir. Fakat onu konularına ayırıp, tedvin edenlerin Yunanlılar olduğu tahmin edilir. Zira Aristo'nun (M.Ö/322) “*Şiir Sanatı (Poetika)* ve *Hitabet Sanatı*” (*Retorika*) adlı eserlerinde belâgatın vasl, fasl, teşbih, mecaz, emir, istifhâm, itnâb, vs. konulara değindiği müşâhede edilir.¹²

Araplarda ise cahiliye döneminde belâgatın bir meleke olarak hatip, şâir ve ediplerdeki mevcudiyeti gerçeğine “*Keskin dilleriyle sizi ayıplarlar, size eziyet verirler*”¹³ âyeti işaret etmektedir.¹⁴

Cahiliye devri edebiyat kaynakları şiir, hitâbet ve darb-ı mesellerdir.¹⁵ Bu devirdeki arap şâirleri edebî panayırarda özellikle de “Sûk-i Ukâz” diye bilinen panayırda şiirlerini Kureyş kabilesinin fesahat ve belâgat alanında otorite sayılabileceklerine sunarlardı. Fesâhat ve belâgat açısından diğer şiirlerden üstün görülen şiirler, Kâbe'nin duvarına asılmaya hak kazanırdı.¹⁶ Darb-ı meseller yani atasözleri de cahiliye devri önemli belâgat kaynaklarındandır. Darb-ı meseller, lafız ve mana itibarıyla orta ve yüksek tabakanın dillerinde dolaşan i'câz, manâ isabeti ve tek bir sözle birkaç teşbih ifade etmek gibi belâgatın mühim unsurlarını içinde barındıran hikmetli ifadelerdir.¹⁷ Bu dönemdeki bir diğer belâgat kaynağı hitabettir. Nutukların kritiği de yine Ukaz Panayırında yapıldı. Manaları kolaylıkla anlaşılan ve kulağa hoş gelen kelimeleri ustalıkla seçen hatipler, belâgatın bütün özelliklerine uyarak nutuklar îrâd ederler ve değerlendirmeler de bu açıdan yapıldı. Rasulullah (s.a.v) de henüz çocuk iken dönemin en önemli hatiplerinden olan Kuss b. Sâide'den dinlediği meşhur hutbeyi belâgatle takdir edip bu vesile ile ona “*Allah Kuss'a rahmet etsin. O, İbrahim oğlu babam İsmail'in dininde idi*” şeklinde duâ ederdi.¹⁸

¹² İbrahim Sellâme, **Belâgatu Aristo beyne'l-Arabi ve'l Yunan**, Mektebet Anglo el-Mısıryye, Kahire, 1950, s. 52.

¹³ el-Ahzâb 33/19.

¹⁴ Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdullah, **Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l Azîm ve's-seb'ul-mesânî**, (Thk. Ali Abdu'l-Bâri Atıyye), I-XVI, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, XI, 163.

¹⁵ Mehmed Fehmi, **Târîh-i edebiyât-ı arabiyye**, Matbaat-i âmire, İstanbul, 1917, s. 238.

¹⁶ Mâzin el-Mübârek, **el-Mûcezz fî târîhi'l-belâğa**, Dâru'l-fikr, Dimaşk, t.y., s. 25; Hacımüftüoğlu, **a.g.m.**, s. 271.

¹⁷ Nasrullah Hacımüftüoğlu, **İ'câz ve Belâgat Deyimleri**, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2001, s. 20.

¹⁸ Hacımüftüoğlu, “**Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar**”, s. 272.

İslâmî devirde en büyük belâgat kaynakları dinî kaynaklardır. Nitekim belâgatın bir ilim olarak ortaya çıkmasına Kur’ân’ı Kerîm vesile olmuştur. Başta Kur’ân olmak üzere hadisler, Hulefâ-i Râşidîn’in hitâbeleri ve vecizeleri bu devrin önemli kaynaklarındandır. Kur’ân’ı Kerîm, bir benzerinin getirilemeyeceğine dair meydan okuması ile belâgat ilminin gelişmesindeki en önemli unsurdur.¹⁹ Beşerî belâgatın zirvesinde olan bir topluma “فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ” “O’na benzer bir sûre getirin!”²⁰

لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا.

“Yemin ederim! Eğer insanlar ve cinler, bu Kur’ân’ın benzerini yapmak için bir araya toplansalar, hatta birbirlerine destek olup güçlerini birleştirseler bile, yine de onun gibi bir kitap meydana getiremezler”²¹ şeklinde meydan okumuş, insanlık tarafından elde edilmesi imkânsız bir belâgat zirvesinde olduğunu ilan etmiştir.²² O’nun sahip olduğu belâgat sırlarını anlama niyetiyle harekete geçen İslam âlimleri, Arap dilinin incelikleri, felsefesi ve edebiyatı üzerinde araştırmalara başlayıp, zamanla Kur’ân’ın belâgat ve i’cazı ile alakalı önemli eserler ortaya koymuşlardır.²³ Şöyle ki, teşbih ve mübâlağa sanatları ilk olarak Sîbeveyhî’nin (ö.180/797) *el-Kitâb* isimli eserinde ele alınmış, Câhız’ın (ö.255/869) *el-Beyân ve’t-tebyîn* isimli eserinde mecâz, istiâre, kinâye, i’câz vs. bahislerle ayrıntılı olarak incelenmiş, Hicri IV. asrın sonlarına doğru kendine has ıstılahları olan müstakil bir ilim haline gelmeye başlamıştır. Zemahşerî (538/1144), Sekkâkî (ö.626/1229) ve Seyyid Şerif Cürçânî (ö.816/1453) gibi müelliflerle altın çağını yaşayan belâgat ilmi, H. VIII. Asırdan itibaren duraklama dönemine girmiştir.²⁴

İslâmî devirdeki önemli belâgat kaynaklarından bir diğeri de hadis-i şeriflerdir. Hz. Peygamber (s.a.v) belâgatın özü olan “cevâmiu’l-kelim” yani az lafızla çok mana ifade etme özelliğine sahip biriydi. Buna bir hadisinde “أَوْتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ”

“واختُصِرَ لِي الْحَدِيثُ إِخْتِصَارًا” “Kelimeler hazinesi bana verildi, söz benim için kısaltıldı”

¹⁹ Şevkî Dayf, *el-Belâga Tetavvur ve Târîh*, Dâru’l-meârif, Kahire, t.y. s. 9.

²⁰ Bkz.: el-Bakara 2/23; Yunus 10/38; Hûd 11/13.

²¹ İsrâ 17/88.

²² Mâzin el-Mübârek, *a.g.e.*, s.35.

²³ Hacımüftüoğlu, *İ’caz ve Belâgat Deyimleri*, s. 21-22.; Hacımüftüoğlu, “Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”, s. 273.

²⁴ Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yay., İzmir, 1999, s. 10; Kılıç, *a.g.m.*, V, 381

²⁵ şeklinde işarette bulunmuştur. Hadislerin en önemli özellikleri kelimelerinin az, anlamlarının çok, her türlü zorlama ve tasannu‘dan uzak olmalarıdır.²⁶

Hız. Peygamber (s.a.v) her şeyden önce bir tebliğci olarak tebliğ için gerekli olan uslûbu, fesâhat ve belâgat ölçüleri doğrultusunda kullanmıştır.²⁷ Oadaki belâgat tamamen Allah vergisi idi. O, (s.a.v) sözlerinin en iyi şekilde anlaşılabilmesi için kimi zaman teşbihte bulunmuş²⁸, soru sorup cevaplandırdığı olmuş²⁹, durumun ne derece vahim olduğunu anlatmak için mübalağa yapmış³⁰, kimi zaman da mecâzî ifadeler³¹ kullanmıştır.

Böyle olmakla birlikte dilcilerin pek çoğu Arap dilinin kurallarını belirlerken, mânâ itibariyle nakline cevaz verildiği, râvilerin çoğu Arap olmadığından rivayet ettikleri hadislerde çokça lahn yapmış olmaları ve bazı kelimelerinde değişim söz konusu olma ihtimalinden dolayı hadislerle ihticâc etmekten kaçınmışlardır.³² Bu konuyu uzunca araştıran Dr. Suphi Salih’in de açıkladığı üzere; “*Mânâ ile rivayeti caiz görenler bir takım şartlar ileri sürmüşlerdir. Örneğin: mânâ ile rivâyeti sadece dilleri selikalarına uyan ve Arap asıllı olan sahâbe, tâbiûn, büyük fakih imamlar ve râviler yapabilirler. Bu zâtların Arapçası da şâhid ve delil olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra ilk râviler, rivâyetlerinin lafzî ve nassa tamamen uygun olması hususunda çok titizlerdi. Hatta “vâv” ve “fe” harflerinin yer değiştirmesine bile müsâmaha*

²⁵ Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, **Şua’bu’l-îmân**, (Thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid), I-XIV, Mektebetu’r-rüşd, Riyad, 2003, III, 37.

²⁶ Hacımuftüoğlu, “**Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar**”, s. 274.

²⁷ Ramazan Kazan, “Hz. Peygamber’in Üslûbunda Cevâmîu’l-Kelim”, **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu, (Tebliğler), Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.**, s. 441-457, Isparta, 2001, s. 442-443.

²⁸ Cimri ile cömert insanı zırh giymiş kimseye benzetmiştir. Bkz.: Buhârî, **Cihâd**, 89; Müslim, **Zekât**, 76; Ayrıca iyi veya kötü insanlarla dostluk yapmayı misk satan ve körük çeken kimseye benzetmiştir. Bkz.: Buhârî, **Zebâih**, 31, Müslim, **Birr**, 146.

²⁹ Gıybet nedir biliyor musunuz? Sorusunu önce yönlendirip sonra cevabı vermiştir. يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْغَيْبَةُ؟ قَالَ: «إِنْ كَانَ فِي أَخِي مَا أَقُولُ؟» «قَالَ: إِنْ كَانَ فِيهِ مَا نَقُولُ فَقَدْ اغْتَابْتَهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ مَا نَقُولُ فَقَدْ بَغَيْتَهُ» Bkz.: Müslim, **Birr**, 70, Tirmizî, **Birr**, 23; Dârimî, **Rikâk**, 6.

Hız. Safiye’yi (r.a) boyunun kısa oluşuyla kötüleyen Hız. Âişe’ye (r.a) لَقَدْ قُلْتَ كَلِمَةً لَوْ مُرِجَتْ بِمَاءِ الْبَحْرِ «لَقَدْ قُلْتَ كَلِمَةً لَوْ مُرِجَتْ بِمَاءِ الْبَحْرِ» “Deniz suyuna karıştırılsa onu da bulandırır”ı” buyurması gibi. Bkz.: Ebû Dâvud, **Edep**, 35; Tirmizî, **Kıyâme**, 51; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VI, 189.

³¹ Sağ elin verdiği sol el bilmeyecek şekilde gizli infakta bulunmak gibi. “وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ” Bkz.: Buhârî, **Zekât**, 16, Müslim, **Zekât**, 91; Tirmizî, **Zühd**, 53.

³² Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn, **el-iktirâh fî usûli’n-nahv**, Dâru’l beyrûtî, Dimaşk, 2006, s. 43-44; Bağdâdî, Abdulkâdir b. Amr, **Hizânetu’l edeb ve lubbu libâbi lisâni’l arab**, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, I-XIII, Mektebetu’l-hâncî, Kahire, 1997, I, 7-8; Suphi Salih, **‘Ulûmu’l-hadîs ve Mustalâhuhû: Arz ve dirâse**, Dâru’l-‘ulûm lilmelâyîn, Beyrut, 1984, s. 328; Şevkî Dayf, **Târîhu’l-edebi’l-‘arabî, el-‘asru’l-islâmî**, I-II, Dâru’l-ma’ârif, Kahire, t.y, II, 38.

göstermezlerdi”.³³ Hadislerde lahn yapma hususunda ise; “*Râvî’nin lahn yapmadan hadisleri rivâyet etmesi şarttır. Rivâyetinde lahn yapan kimse Rasûlullah’a (s.a.v) yalan isnâd etmiş ve cehennemdeki yerine hazırlanmış olur*”³⁴ denilmiştir.

Sonuç olarak hadislerin mânâ ile rivâyeti, onun lugâvî kıymetinden hiçbir şey eksiltmez ve dilin bozulmasından önce hadislerin toplanmasının gerçekleştiği dikkate alındığında hadislerin Arap dilinin en önemli kaynaklarından biri olduğu anlaşılabacaktır.³⁵

İslâmî devir belâgat kaynakları arasında Hulefâ-i Râşidîn’in siyasi ve dini hitâbeleri ve nesilden nesile aktarıla gelen özlü sözleri de bulunmaktadır. Hitâbelerindeki üslûp Hz. Peygamber (s.a.v)’in hutbeleriyle uygunluk arz etmektedir.³⁶ Hz. Ömer (r.a) sevdiği bir şairin belâgat özelliklerine işaret ederken aynı zamanda belâgatın en mühim unsurlarını da dile getirerek şöyle der; “*O, sözü birbirine yığmaz, tekrarda bulunmaz, vahşi ve garip kelimelere yer vermez, kişiyi mevcut olan özellikleriyle över*”. Hz. Ali’nin (r.a) hitâbelerinin, mektuplarının, mev’izalarının, hikmet ve âdâbının bir araya getirildiği *Nehcu’l-belâğa* ismi verilen eser, önemli bir belâgat mecmuasıdır.³⁷

İslâmî devir belâgatı’nın ikinci büyük kaynağı edebiyattır. Bu kaynağın içerisinde kelâm, tefsir, hadîs vs. alanlarda öne çıkan eserler telif eden meşhur edipler bulunmaktadır. Edebiyat kaynağının şubelerini kâtipler, şâirler, hatipler, dilciler ve edipler oluşturur.³⁸

Kâtipler, kaleme aldıkları yazıların büyük bir kısmını edebî sanatlarla süslemeye çalışıp, anlaşılmayan, zor telaffuzlu, manası garip sözlerden daima uzak durmuşlardır. Böylelikle edebî zevkin ve yazı becerisinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Nitekim Câhız bu gerçeği; “Aradığım şeyi Hasan b. Vehb ve Muhammed ez-Zeyyât gibi edip kâtiplerde buldum”³⁹ şeklinde dile getirmiştir.

³³ Suphi Salih, **a.g.e.**, s. 329.

³⁴ Suphi Salih, **a.e.**, s. 83-84, İbn Salâh, Osman b. Abdurrahmân, **Ma’rifetu envâi ‘ulûmî’l-hadîs**, (Thk. Nureddin İtr) Dâru’l-fikr, Dimaşk, 1986, s. 217.

³⁵ Şevkî Dayf, **a.g.e.**, II, 40; Nusrettin Bolelli, “Nahivde Hadisle İstîşâd Meselesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 165-175, Sayı:5-6, İstanbul, 1987-1988, s. 166-167; Ali Osman Koçkuzu, **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, Dergâh Yay., İstanbul, 1983, s. 173-179.

³⁶ Şevkî Dayf, **a.g.e.**, II, 121-129.

³⁷ Hacımüftüoğlu, “**Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar**”, s. 274.

³⁸ Hacımüftüoğlu, **İ’câz ve Belâgat Deyimleri**, s. 29.

³⁹ İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû Ali el-Hasen, **el-Umde fî mehâsini’ş-şî’r ve âdâbihî**, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), I-II, Dâru’l-cîl, y.y., 1981, II, 105; Câhız, **el-Beyân ve’t-tebyîn**, I, 130.

Kendisinden sonra gelen belâgatçılara önemli derecede tesir eden kâtip Ebu'l Ferec Kudâme b. Ca'fer⁴⁰ (ö.337/948?) *Nakdu's-şi'r ve Nakdu'n-nesr* isimli eserleriyle belâgatta büyük bir şöhrete kavuşmuştur.⁴¹ Eyyûbilerin meşhur kâtiplerinden İbnu'l Esîr Ziyâuddîn Nasrullah'ın (ö.637/1239) *el-Meselu's-sâir'i* birinci derecede belâgat kaynakları arasında sayılmaktadır. Ayrıca İbnu'l Esîr, Mısır, Şam, Irak belâgat ekolünün İbn Sinân el-Hafâcî (ö.466/1073)' den sonra gelen ikinci şahsı olarak kabul edilir.⁴²

Şâir ve hatipler İslam öncesi dönemde olduğu gibi, İslâmî dönemde de belâgat kaynakları arasında yer alırlar. Kur'ân'ı anlayabilmek için gösterilen titizliğin bir benzeri şiir için de gösterilmiş Meânî's-şi'r nev'inden çalışmalar yapılmıştır. Hangi türden olursa olsun şiirle ilgili yapılan çalışmaların tamamı, birer belâgat mecmuası niteliği taşırlar. Örneğin, Ebû Ubeyde Ma'mer b.Müsennâ (ö.209/824?)'nın *Nekâizu Cerîr ve'l-Ferezdek* isimli eseri; şiiri emir, nehiy, haber ve istihbâr kısımlarına ayırarak tahlil eden ve çeşitli belâgat konularını da değinen Ebu'l Abbas Sa'leb'in (ö.291/903) *Kavâidü's-şi'r'i*; şiir sanatı ile belâgat ölçülerini açıklayan Muhammed b. Tabataba el-Alevî'nin (ö.322/933) *Iyâru's-şi'r'i* gibi eserler belâgat birikimi taşıyan önemli kaynaklardan birkaçıdır.⁴³

Hatiplerin belâgat ilmine olan katkılarına gelince; hitabet müessesesinin İslâmî dönemde daha da önem kazandığı malumdur. Hatibin söz söyleme tekniklerini iyi bilmesi, akıcı ve kuvvetli lafızlar seçmesi, dinleyicinin hoşuna gitmeyen ifadelerden kaçınıp, onların seviyelerine, hâl ve makama uygun sözler sarf etmesi gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v) ile Hulafâ-i Râşidîn'in hutbeleri, Ziyâd b. Ebîhi (ö.53/672), Haccâc b.Yûsuf (ö.95/713), Mus'ab b. Zübeyr (ö.71/690) ve Hasan el-Basrî (ö.110/728) gibi zâtların siyâsî ve dinî hitâbeleri, birer belâgat örneği olarak edebiyat kaynaklarında yer almaktadırlar.⁴⁴

⁴⁰ Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî. Şiir tenkidi ve kamu maliyeti alanlarındaki eserleriyle tanınan Abbâsî kâtibi. Bkz.: Cengiz Kallek, "Kudâme b. Ca'fer" *DİA*, s. 311-312, İstanbul, 2002, XXVI, 311

⁴¹ Hacımüftüoğlu, *a.g.e.*, 282.

⁴² İsmail Durmuş, "İbnü'l-Esîr, Ziyâeddîn," *DİA*, s. 30-32, İstanbul, 2000, XXI, 30.

⁴³ Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar, s. 283.

⁴⁴ Hacımüftüoğlu, *a.g.m.*, s.284.

Belâgat ilminin ortaya çıkışında yabancı kaynak faktörü de etkili olmuştur. İbn Kuteybe'nin de deyimiyle; “*Belâgat, muayyen bir zamana ve muayyen bir millete mahsus değildir. Az ya da çok her milletin bu ilmin gelişmesinde bir katkısı vardır.*”⁴⁵

Önceleri edebî tenkit şeklinde başlayıp İslamî devirde diğer ilimler içerisinde dağınık halde işlenen belâgat, ileriki dönemlerde kendine özgü metodu olan çalışmalarla istikrar kazanmış, Abdulkâhir el-Cürcânî (ö.471/1079) gibi âlimlerle altın çağını yaşamış, Sonraki dönemlerde ise duraklama sürecine girmiştir. Bundan hareketle, belâgatla ilgili çalışmalar, ilk dönem, müstakil bir ilim haline gelme dönemi, gelişme ve ilerleme dönemi, duraklama dönemi şeklinde incelenebilir.⁴⁶

İslamî Devirden önce belâgat algısı tamamen edebî zevkin hâkimiyetindeydi. Fetihlerle birlikte İslam topraklarının genişlemesi sonucu Araplar diğer milletlerle karışıp dil selikaları zaafa uğrayıp bozulma tehlikesi ile yüz yüze gelince teorik çalışmalara olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır.⁴⁷

Kur'ân'ı Kerîm'in nazil olmasından itibaren yaklaşık IV. yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemde belâgat çalışmaları dil, edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelâm ilimleriyle karışık bir biçimde ele alınmış, fakat asıl hedeflenen şey, Kur'ân'ı gerektiği şekilde anlamak olmuştur.⁴⁸

Kur'ân'ın anlaşılması için bir yandan hadis-i şeriflerin tedvin çalışmaları sürdürülürken öte yandan da Arapça ve Kur'ân üzerine filolojik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Me'âni'l-Kur'ân, Mecâzu'l-Kur'ân, Garîbu'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân hicri III. Yüzyıldan itibaren de İ'câzu'l-Kur'ân⁴⁹ isimleriyle yapılan bu çalışmalarda, Kur'ân'ın gramer yönü incelenip garîb lafızlarının manaları açıklandığı gibi, i'câzına yönelik çalışmalarda ilk nüvelerini vermiştir. Bîşr b. Mu'temir'in (ö.210/825) Câhız'ın *el-Beyân ve't-tebyîn*'i içinde günümüze ulaşan meşhur *Sahîfe*'si; Kur'ân'ın icâzına dair Câhız'ın *Nazmu'l-Kur'ân*'ı ve Muhammed b. Zeyd el-Vâsıtî'nin (ö.306/919) *İ'câzu'l-Kur'ân*'i⁵⁰ gibi eserleri buna örnek verebiliriz. Zikredilenlerden başka bu dönemde dil, edebiyat ve tefsirle alakalı ortaya konan ve belâgat konularına

⁴⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, ed-Deynûrî, **eş-Şi'r ve's-şuarâ**, Dâru İhyâi'l-'ulûm; Beyrut, 1987, s. 23; Hacımuftuoğlu, **İ'câz ve Belâgat Deyimleri**, s. 34.

⁴⁶ Ali Uşrî Zâyed, **el-Belâgatu'l-'arabiyye târîhuhâ, mesâdiruhâ menâhicuhâ**, Mektebetu's-şebâb, Kahire, 1982, s. 9-10; Kılıç, “**Belâgat**”, V, 381.

⁴⁷ Mâzin el-Mübârek, **el-Mûcez fi târîhi'l-belâğa**, s. 24; Fadl Hasan Abbâs, **el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ: 'İlmu'l-meânî**, Dâru'l-furkân, Ürdün, 1997, I, 71

⁴⁸ Kılıç, **a.g.m.**, s. 381.

⁴⁹ Hasan Taşdelen, “Belâgat İlmî ve Tarihi”, **İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri**, Editör: İsmail Güler, s. 215-307, İsam Yay., İstanbul, 2015, s. 220.

⁵⁰ Bu iki eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Bkz.: Kılıç, **a.g.m.**, s. 381.

da yer veren başlıca eserler arasında Ferrâ (ö.207/822) ve Ahfeş el-Evsat'ın (ö.215/830) *Me'âni'l-Kur'ânları*; Ebû Ubeyde'nin (ö.209/824) *Mecâzu'l-Kur'ân'ı*, İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *Te'vîlu muşkilî'l-Kur'ân'ı*, ez-Zeccâc'ın (ö.311/923) *Î'râbu'l-Kur'ân'ı* ve *Meâni'l-Kur'ân'ını* zikredebiliriz.⁵¹

Teşbîh ve mübâlağa sanatlarını zikreden ilk dilci olarak kabul edilen Sîbeveyhî'nin (ö.180/796) *el-Kitâb'ı*, Müberred'in (ö.285/898) *el-Kâmil'i* vs. eserlerde, Kur'ân'ın nahvine ait bilgilerin yanı sıra belâgatına dair bilgiler de verilmiştir.⁵²

Câhız ise *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı meşhur eserinde meleke olarak belâgat üzerinde dururken teşbih, mecaz, istiâre, kinâye, muktezâ-yı hâl gibi konulara da geniş yer vermiştir.⁵³

Yine bu dönemde Müslümanların yabancı milletlerle teması sonucunda ortaya çıkan sorunlara kelâmcıların çözüm getirmeleri, hâsseten de İslâm'a ve Kur'ân'a yöneltilen eleştirilere cevap aramaları belâgat ilminin gelişmesine katkı sağlamıştır. Rummânî'nin (ö.384/994) *en-Nuket fî i'câzi'l Kur'ân'ı*; Hattâbî'nin (ö.388/998) *Beyânu i'câzi'l Kur'ân'ı*; Ebû Bekir el-Bakıllânî'nin (ö.403/1013) *Î'câzu'l-Kur'ân'ı* ve Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö.415/1025) *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* isimli eserlerini buna örnek verebiliriz.⁵⁴

İslâmiyetten önce şifâhî olarak görülen ve Abbâsiler'in ilk asrından itibaren fikrî ilerleme kaydederek yazılı olarak gelişmeye başlayan edebî tenkidin, bu ilk dönemde ortaya koyulan çalışmalarda kâideleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Edebî tenkit türüne giren çalışmalara; İbn Sellâm el-Cumâhî'nin (ö.232/846) *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ'sı*; Ebû Zeyd el-Kureşî'nin (ö.IV/Xyüzyıl?) *Cemheretu eş'ari'l-'Arab'ı*, İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *eş-Şi'r ve's-şuarâ'sı* ve Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö.356/967) *el-Eğânî* adlı eserlerini örnek verebiliriz. Bunun yanında bazı şâirleri özel olarak inceleyerek edebî tenkidin esaslarını tespiti etmeye çalışan Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin (ö.371/981) *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l-Buhturî'si* ile Ebu'l Hasan el-Cürcânî'nin (ö.392/1002) *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmihi*

⁵¹ Mâzin el-Mübârek, **a.g.e.**, s. 38-39; Ali Bulut, "Hicrî İlk Üç Asırda Kur'ân Filolojisine Dair Eser Veren İlim Adamları ve Eserleri" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1999, s. 89-96; Kılıç, **a.m.**, s. 381.

⁵² Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, **el-Kitâb**, (Thk. Abdusselâm Muhammed Hârun), I-IV, Mektebetu'l-hâncî, Kahire, 1988, I, 23, 98, 142; II, 14, 170, 398, 408 v.dğr.; Şevkî Dayf, **el-Belâga Tetavvur ve Târîh**, s.60.

⁵³ Câhız, **el-Beyân ve't-tebyîn**, I, 82, 87, 91, 98 v.dğr.; Mâzin el-Mübârek, **a.g.e.**, s. 53-60; Ali Uşrî Zâyed, **a.g.e.**, s. 12-17.

⁵⁴ Ali Uşrî Zâyed, **a.e.**, s. 17; Kılıç, **a.g.m.**, V, 382.

adlı eserleri önemlidir. Edebî tenkid açısından oldukça semereli olan bu dönemde edebî tenkid ile belâgatın iç içe olduğu müşâhede edilir. Nitekim Ebu'l Abbas Sa'leb'in (ö.291/904) *Kavâidu's-şi'r'i*; Nâşi el-Ekber'in (ö.293/905) *Nakdu's-Şi'r'i*; İbn Tabâtabâ el-Alevî'nin (ö.322/933) *'İyâru'si'r'i*; İbn Münkız'ın (ö.584/1188) *el-Bedi' fî nakdi's-şi'r* vs. gibi eserlerde şiir tenkidinin yanı sıra belâgatla ilgili konular da işlenmiştir.⁵⁵

Belâgat konularının ön planda geldiği eserleri ise, belâgat'ın müstakil bir ilim halinde teşekkülüne ve kendine özgü ıstılahlarının belirmeye başladığı dönemde görmektediriz.

Bazı dil ve edebiyatçılar başta Aristo olmak üzere Yunan belâgatından etkilenmişler ve onu Arap diline uyarlamaya çalışmışlardır. Bu ise dış müdahaleye karşı olan muhafazakâr bir grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İki grup arasındaki çekişme, belâgat araştırmalarında metodolojik teliflerin ortaya çıkmasına vasıta olmuştur.⁵⁶

Şairleri sanat açısından mukayese ederek belâgatın temellerini atıp prensiplerini açıklayan ilk eser Halîfe şâir İbnu'l-Mu'tezz'in (ö.296/908-909) *Kitâbu'l-bedî'* isimli eseridir. Müellif eserinde, edebî sanatların Kur'ân'ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde, Câhiliye ve İslâmî dönem edebiyatında var olduğunu örnekler zikredip deliller göstererek açıklamaya çalışmıştır.⁵⁷ O'na göre, muhdes şairler, bu edebî sanatları sadece çok işleyerek yaygınlaştırmışlardır.⁵⁸ Belâgatın her üç disiplinine ait çeşitli konuları eserinde inceleyen müellif, kullandığı “*el-bedî'*” kavramıyla sadece lafzı ve manayı süsleyen sanatları kapsayan Bedî ilmini değil, beyân ve meânî ilimlerini de kastetmektedir.⁵⁹

Nakdu's-şi'r eseriyle şiir tenkidine bir sistem getiren Kudâme b. Ca'fer (ö.337/948), yeni edebî sanatlar ortaya koyup, çeşitli teknik terimler vererek Arap edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuştur.⁶⁰

⁵⁵ Kılıç, **a.g.m.**, s. 382.

⁵⁶ Şevkî Dayf, **el-Belâğa**, s. 62, 66, Halil İbrahim Kaçar, **Edebî Yönden Hazif Üslûbu, (Eksiltili İfadeler)**, Ocak Yay. İstanbul, 2007. s. 24.

⁵⁷ Şevkî Dayf **el-Belâğa**, s. 67; Mâzin el-Mübârek, **a.g.e.**, s.68; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî’”, **DİA**, s. 320-322, İstanbul, 1992, V, 320.

⁵⁸ Hacımüftüoğlu, **a.g.m.**, V, 320.

⁵⁹ Mâzin el-Mübârek, **a.e.**, s. 69; Bedevî Tabâne, **el-Beyânu'l-'arabî**, Dâru'l-menâra-Daru'r-rifâî, Riyad, 1988, s. 119, 121, 122.

⁶⁰ Şevkî Dayf, **a.g.e.**, s. 78-92; Ali Bulut, **Hamza b. Turgut el-Aydinî ve el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik İsimli Eseri**, Etüt Yay., Samsun, 2009, s. 30; M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat**, Risale Yay., İstanbul, 2000, s. 16; Kallek, “**Kudâme b. Ca'fer**”, XXVI, s. 311.

Ebû Hilâl el-Askerî (ö.395/1005) *Kitâbu's-sinâ'ateyn* isimli eseriyle kendinden önceki telifleri çok iyi bir şekilde hazmedip, eksik gördüğü bilgileri tamamlamaya, hatalı olanları düzeltmeye çalışmıştır. İstenileni mükemmel şekilde ifade edebilmek için lafız ile mananın uygunluk içerisinde olması zarureti inanan müellif, meânî, bedî, beyân ve diğer edebî ilimler hakkında otuz beş çeşit edebî sanat tespit etmiş ve bunlara taştîr, muhâvere, tatrîz, muzâ'af, istişhâd ve telattuf isimlerini verdiği altı yeni sanat ilave etmiştir.⁶¹

Ebû Hilâl el-Askerî'nin belâgat ilminin öğrenilmesinin zarureti ile alakalı olarak kitabının mukaddimesinde geçen cümleleri dikkate şâyandır:

*“İlimlerin öğrenmeye en lâyık olanı ve hıfz etmeye en yakışanı –tabii ki mârifetullahtan sonra – belâgatı bilmek ve fesâhatı öğrenmektir ki, Allah'ın kitabının mucize oluşu ancak bu yolla bilinebilir. Gördük ki insan belâgat ilmini önemsemediği ve fesâhat bilgisini ihmal ettiği zaman, Kur'ân'ı Kerimin harflerinin eşsiz bir şekilde bir araya getirilmesi, kelimelerinin emsalsiz bir tarzda olan terkîbi ve bununla içinde barındırdığı benzersiz îcâz'ı anlaması asla mümkün olmaz. İşte bu yüzden tevhitte sonra bu ilmin elde edilmesi gereklidir.”*⁶²

Yine İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö.456/1064) şiir, edebî sanatlar özellikle de şiir tenkine dair olan *el-'Umde* isimli eseri⁶³ ve İbn Sinân el-Hafâcî'nin (ö.466/1073) belâgat ve özellikle de fesâhat konusunda önemli kaynaklardan olan *Sırru'l-fesâha'sı*⁶⁴ belâgatın müstakil bir ilim haline gelme döneminin önemli eserlerindendir.

“Gelişme ve İlerleme Dönemi”nde ise, önceki dönemlerin dağınık malzemesi harmanlanarak bina aşamasına geçilmiş ve belâgat genel çerçevesine oturtulmuştur.⁶⁵ Bunu en güzel şekilde Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö.471/1079) belâgat ve şiirin belli başlı meselelerini ana hatları ile ortaya koyduğu *Esrâru'l-belâga'sı* ile nazım teorisine son şeklini vererek meânî ilminin çerçevesini belirlediği *Delâilu'l-i'câz* isimli eseri

⁶¹ Şevkî Dayf, **a.e.**, s. 140-146; Ahmet Turan Arslan, “Askerî, Ebû Hilâl”, **DİA**, s. 489-490, İstanbul, 1991, III, 489; Kaçar, **a.g.e.**, s. 25. Bulut, **a.g.e.**, s. 31.

⁶² Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah, **Kitâbu's-sinâ'ateyn**, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim), el-Mektebetu'l-unsuriyye, Beyrut, 1998, s. 1.

⁶³ Şevkî Dayf, **el-Belâğa**, s. 146-152; Zülfikar Tüccar, “İbn Reşîk el-Kayrevânî”, **DİA**, s. 247-249, İstanbul, 1999, XX, 248.

⁶⁴ Şevkî Dayf, **a.g.e.**, s. 152-159; Recep Dikici, “Hafâcî, İbn Sinân”, **DİA**, s. 71-72, İstanbul, 1997, XV, 72.

⁶⁵ Şevkî Dayf, **a.e.**, s. 160-161.

oluşturmaktadır.⁶⁶ Cürçânîye göre Kur'ân'ın gerçek anlamda i'câzı, sahip olduğu fesâhat ve belâgattan kaynaklanmaktadır. Bu fesâhat ve belâgat, nazil olduğu gibi aynı şekilde muhafaza edilen nazımın içinde bulunmaktadır. Nazım ise lafızlar arasındaki “üslûp ilişkisi”nden ibarettir.⁶⁷

Mutezilî âlim Zemahşerî (ö.538/1143)'nin *el-Keşşâf* isimli eserini de burada zikretmek yerinde olur. Zira O, bu eserinde, Cürçânî'nin belirlediği belâgat esaslarını Kur'ân'a uygulamış ve Kur'ân üslûbunun inceliklerini gözler önüne sererek edebî tefsir ekolünün öncüsü olmuştur.⁶⁸

Cürçânî ve Zemahşerî'den sonra gelen dönemi, “Duraklama ve Gerileme Dönemi” olarak isimlendirebiliriz. Bu dönemde yaşayan müellifler, belâgat alanına zikre değer hiçbir yenilik getirememişlerdir. Kâtip ve şâirlerin telifleri sadece, anlaşılması güç belâgat sanatlarının icrâ edildiği, her biri diğerinin tekrarı olan, edebî zevkten uzak, ya anlaşılamayacak kadar özet, ya da gereksiz şerh ve hâşiyeler şeklinde okuyanı bıktıracak uzunlukta eserler haline gelmiştir.⁶⁹

Fahrüddîn er-Râzî (ö.606/1209) belâgat birikimini mantık, felsefe ve kelâm gibi birçok ilme ait ifade ve terimler ilave ederek özetleyenlerdendir. Cürçânî'nin iki eserinin özeti mahiyetinde olan *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz min Esrâri'l-belâğa* ve *Delâili'l-i'câz* adlı eserinde, bu iki eserdeki düzensiz ve dağınık bir halde olan belâgat konularını kendine has bir üslûpla yeniden tertipleyen Râzî, eserin telifinde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Ebu'l-Hasen er-Rummânî'nin (ö.386/996) *en-Nuket fî i'câzi'l-Kur'ân*'ı ve Reşîdüddîn Vatvat'ın (ö.573/1177) *Hadâiku's-sihr* adlı farsça eserinden istifade etmesine rağmen, Cürçânî'nin eserlerinde görülen etkiyi bu eserinde yakalayamadığı söylenmiştir.⁷⁰

Miftâhu'l-'ulûm adlı eserinin üçüncü bölümünde meânî, beyân ve bedî' ilimlerini işleyen Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö.626/1229), belâgat konularının

⁶⁶ Şevkî Dayf, a.e., s. 160; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğatu'l-müfterâ 'aleyhâ beyne'l-asâleti ve't-tebe'yye*, Dâru'l-furkân, Ürdün, 1999, s. 141.

⁶⁷ Cürçânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'l-meânî*, (Thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 2001, s. 49-51, Abbâs, a.g.e., s. 141; Nasrullah, Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürçânî”, *DİA*, s. 247-248, İstanbul, 1988, I, 248.

⁶⁸ Şevkî Dayf, a.e., s. 219; Fadl Abbâs, a.g.e., s. 143; Abdulkâdir Huseyn, *el-Muhtasar fî târihi'l-belâğa*, Dâru garîb, Kahire, 2001, s. 185; Ali Özek, “el-Keşşâf”, *DİA*, s. 329-330, İstanbul, 2002, XXV, 329-330.

⁶⁹ Abdulazîz Atîk, *fi'l-Belâğati'l-'arabiyye: 'ilmu'l-me'ânî el-Beyân el-Bedî'*, Dâru'n-nahdati'l-arabiyye, Beyrut, t.y., s. 23-24; Şevkî Dayf, a.g.e., s. 272-273; Kaçar, a.g.e., s. 27.

⁷⁰ Şevkî Dayf, a.e., 274-286; Tabâne, *el-Beyânu'l-'arabî*, s. 259-261; Abdulkâdir Huseyn, a.g.e., s. 187, 195; Bulut, a.g.e., s. 33, Mustafa Irmak, “*Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 20.

incelenmesine özgün bir yaklaşım getirerek, kitabında az örnek, bol tanımlama ve gruplandırma kullanmıştır. Ancak, felsefeye olan düşkünlüğü yüzünden Arap üslûbunu Yunan bilim ve terimlerine uygulamak için uzun ibareler kullanmış ve bunun bir sonucu olarak kitabının anlaşılmasında birtakım zorluklar zuhûr etmiştir. Bu durum, aynı zamanda kitabına şerh ve hâşiye türünden eserler yazılması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir.⁷¹ Sekkâkî, bununla birlikte, daha önce edebî zevke ve hissiyata dayalı bir sanat olan belâğata, felsefe ve mantığın akılcı metodunu tatbik edip onu ilmî bir disiplin haline getirmesi sebebiyle büyük bir şöhret kazanmış ve Cürçânî'den sonra gelen diğer bir dönüm noktası sayılmıştır.⁷²

Hatîb el-Kazvînî (ö.739/1338) bu dönemdeki belâgat çalışmalarında öne çıkan isimlerdendir. Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh* isimli eserini, *Miftâhu'l-'ulûm*'un belâgatla ilgili üçüncü bölümünü özetleyerek meydana getirmiş, daha sonra da buna *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa* adıyla şerh yazmıştır. Müellif, başkasının eserini özetleyip açıklayan bir âlim olarak kalmayıp, eserinde birçok konuda Sekkâkî'nin görüşlerini reddederek kendi belâgat mefhumunu ortaya koymuştur.⁷³

Kazvînî'den sonraki belâgat çalışmaları, şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar ve nazma çekme şeklinde onun bu iki eseri üzerinde odaklanmıştır.⁷⁴ Bahâuddîn es-Sübki'nin (ö.773/1371) *'Arûsu'l-efrâh'ı*; Saduddîn et-Teftâzânî'nin (ö.792/1390) *el-Mutavvel'i* ile *Muhtasarı'l-Mutavveli*; Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin (ö.816/1413) *Havâşi's-seyyid ale'l-Mutavvel'i*; Ebu'l Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'nin (ö.888/1483'ten sonra) *Hâşiyetu Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî 'ale'l-Mutavvel'i*; Abdülhakîm es-Siyâlkûtî'nin (ö.1067/1656) *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel* gibi eserleri buna örnek verebiliriz.⁷⁵

İslam dünyasının Avrupa ile temasa geçmesinden sonra bir takım yenilik arayışları başlamıştır. Arap belâgatını yeniden ihyâ edip batıdaki çalışmalar seviyesine taşıma gayretleri ile teoriden ziyade edebî metinlerle içi içe olan çalışmalar ön plana çıkmış ve edebî metnin zevk boyutu okuyucunun dikkatine sunulmaya çalışılmıştır. Bunun örneklerini Emîn el-Hûlî'nin (ö.1386/1966) *Fennu'l-kavl, el-*

⁷¹ Mâzin el-Mübârek, *el-Mûcez fi târîhi'l-belâğa*, s. 111-112; Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'ulûm", *DİA*, s. 20-21, İstanbul, 2005, XXX, 20.

⁷² Şevkî Dayf, *a.e.*, s. 286-313; Tabâne, *a.g.e.*, s. 331-336; Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, Abdulazîz Şeref, *el-Belâğatu'l-'arabiyye beyne't-taklîd ve't-tecdîd*, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1992, s. 36; İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *DİA*, s. 332-334, İstanbul, 2009, XXXVI, 333.

⁷³ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 335-336; Hafâcî Abdulazîz Şeref, *a.g.e.*, s. 36; İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *DİA*, s. 156-157, İstanbul, 2002, XXV, 157.

⁷⁴ Durmuş, *a.g.m.*, XXV, 157.

⁷⁵ Kılıç, "Belâgat", V., 382.

Belâğa ve ‘*İlmu’n-nefs*; Ahmed Hasan ez-Zeyyât’ın (ö.1388/1968) *Difâ‘ ‘ani’l-belâğa’sı* ile Ali el-Cârim (ö.1368/1949) ve Mustafa Emîn’in (ö.1418/1997) *el-Belâğatu’l-vâdıha* isimli eserlerinde görebiliriz.⁷⁶

Başlangıcından günümüze kadar yapılan belâgat çalışmaları takip ettikleri metot ve taşıdıkları özellikler bakımından “edebiyat ekolü” ile “kelâm ve felsefe” ekolü olmak üzere ikiye ayrılırlar. Tercüme hareketlerinden sonra bu ayırım daha da şekillenmiş ve Suyûtî (ö.911/1505) bunları “*Acem’in ve felsefe ehli’nin yolu ile Araplar’ın ve belîğlerin yolu*” şeklinde ifade etmiştir.⁷⁷ İbn Haldûn (ö.808/1406) ise, belâgat âlimlerini yaşadıkları bölgelere göre sınıflandırmıştır. Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinin belâgat bilginlerine -ki burada daha ziyade “mâna” ön plana çıkarılmıştır- “Meşârika / Doğu bilginleri” ismini vermiş, lafız üzerine daha fazla vurgu yapan Kuzey Afrika ve Endülüs belâgat âlimlerine ise “Meğâribe/Batı bilginleri” demiştir.⁷⁸ “Edebiyatçılar” ve “Kelâmcılar” ayrımı ile başlayan ekolleşme, İbn Haldûn’un ortaya koyduğu “Meğâribe/Bedîciler” ile üçe çıkmıştır. Böylece, mantık ve felsefenin ağırlıklı olduğu kelâm üslûbuna “Meşârika”; edebiyatın ağırlıklı olduğu üslûba “Arap ve Buleğa”; bedîci diye isimlendirilebilecek söz sanatlarının ağırlıklı olduğu üslûba da “Meğâribe” ekolü denmiştir.⁷⁹

Edebiyat (Arap ve Bulegâ) ekolü, edebî sezgi ve ifade gücüne sahip kâtip ve şairlerin mensup olduğu belâgat ekolüdür. Bu ekole mensup bilginlerin iki temel gayesi bulunuyordu. Biri Kur’ân’ın belâgatını incelemek ve fesâhatını anlamak, diğeri ise, güzel sözün hazzına varabilmek ve bu tür sözler üretebilmektir. Bu nedenle, kelâm-felsefe ekolünün yaptığı felsefî ve mantıkî terim ve tariflerden uzak durmayı tercih etmişlerdir.⁸⁰ Bu meyanda birçok kitap telifi yapılmıştır. Bunlardan İbn Ebu’l-İsba‘ el-Mısırî’nin (ö.654/1256) *Bedû’l-Kur’ân’ı*; İzzeddin b. Abdusselâm’ın (ö.606/1262) *el-İşâre ile’l-icâz fî ba’zı envâi’l-mecâz’ı*; İbnu’l Esîr’in (ö.637/1239) *el-Meselu’s-sâir ve el-Câmiu’l-kebîr fî sînâati’l-manzûm mine’l-kelâm ve’l-mensûr* adlı eserlerini örnek verebiliriz.⁸¹

⁷⁶ Tabâne, *el-Beyânu’l-‘arabî*, s. 347, 380, 393; Kılıç, *a.g.m.*, V, 383.

⁷⁷ Suyûtî, Celâluddîn, *Husnu’l-Muhâdara fî târihi Mısır ve’l-Kâhira*, (Thk. Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim), I-II, Dâru ihyâi’l kütübî’l arabîyye, Mısır, 1967, I, 338; Kılıç, *a.g.m.*, V, 382.

⁷⁸ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Thk. Dervîş Cüveydî), el-Mektebetu’l-asriyye, Beyrut, 1996, s.551-552.

⁷⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 115-127, Sayı:8, Erzurum, 1988, s. 116.

⁸⁰ Abdulkâdir Huseyn, *el-Muhtasar fî târihi’l-belâğa*, s. 198; Kılıç, *a.g.m.*, s. 382-383; Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslûbu*, s. 30.

⁸¹ Taşdelen, “*Belâgat İlmî ve Tarihi*”, s. 282.

Bu ekolün en bâriz karakteristik özelliği, belâgat kavramlarını açıklarken kavramların mantıkî tasnif ve tertibine, kavram tariflerinin de efrâdını câmi‘ ağıyârını mâni olmasına fazla önem vermemeleridir. Mantık ve felsefe kitaplarından yapılan alıntılara bu ekole mensup ulemânın eserlerinde rastlanmaz. Hatta bu tarz akımları edebiyatı bozucu bir unsur olarak değerlendirmişlerdir.⁸²

Bu ekolün bir başka ayırt edici özelliği müelliflerin teliflerinde hem nazım hem de nesir olarak bol miktarda örnek ve şahit zikretmeleridir. Eserlerine aldıkları örnekler kısa beyitler veya metinler değildir. Bazen bir şiirin veya edebî bir risâlenin tamamının metne dercedildiği görülmektedir.⁸³

Bu ekole mensup ulemânın kaleme aldığı kitaplar, genellikle anlaşılır bir üslûpla yazılmış olup okuyucuyu çok fazla zorlamadığından bunlarla ilgili şerh, hâşiye ve ta‘lîkâta ihtiyaç duyulmamıştır. Bu kolay üslûbun en büyük sebebi, bu ekole mensup âlimlerin Irak, Şam ve Mısır gibi Arap kültürünün ve dilinin hâkim olduğu bir çevrede yetişmiş olmalarıdır. Bu ekolün en büyük temsilcileri arasında, *Sırru’l-fesâha’sı* ile İbn Sinân el-Hafâcî (ö.466/1073); *el-Bedî‘ fî nakdi’s-şi‘r’i* ile Usâme b. Munkız (ö.584/1188); *el-Meselu’s-sâir’i* ile İbnu’l Esîr (ö.637/1239); *et-Tibyân fî ilmi’l-beyân el-muttali‘ alâ i‘câzi’l-Kur’ân* adlı eseriyle Zemelkânî (ö.651/1253); *Tahrîru’t-tahbîr ve bedîu’l-Kur’ân* isimli eserleriyle İbn Ebu’l-İsba‘ el-Mısırî (ö.654/1256); *el-Mısbâh fî’htisârî’l-Miftâh ve Ravzu’l-ezhân fî ilmi’l-beyân* adlı eserleriyle Bedreddin b. Mâlik (İbnu’n-Nâzım) (ö.686/1287) sayılabilir.⁸⁴

Kelâm ve felsefe (Meşârîka Ekolü)’nün genel özelliği lafızdan çok anlam üzerinde durmaları, konuların anlatımında ve kavramların açıklanmasında efrâdını câmi‘ ağıyârını mâni tariflere, mantıkî taksimlere çok önem vermeleri ve anlatım üslûbu olarak mantık ve felsefe kitaplarında kullanılan üslûba yakın bir üslûp benimsemeleri ile konu anlatımında sık sık felsefe ve mantık terminolojisine başvurmalarıdır.⁸⁵

Bu ekolün müellifleri, mantıkî tasnif ve tariflere, edebî zevkten daha çok önem veriyorlardı. Çoğu zaman bir kavram veya konuyla ilgili sadece bir şahit veya örnekle yetinmişlerdir. Kaynağın sağlamlığına bakmışlar, edebî zevk taşıyıp taşımadığını

⁸² İbnu’l Esîr, Ebu’l Feth Ziyâuddîn Nasrullah b. Muhammed, *el-Meselu’s-sâir fî edebi’l kâtibi ve’s-şâir*, (Thk. Ahmed el-Hûfî, Bedevî Tabâne), I-IV, Dâru’n nahza Kahire, t.y., I, 177, II, 5; Taşdelen, *a.g.m.*, s. 280.

⁸³ Hacımüftüoğlu, *a.g.m.*, s. 118

⁸⁴ Taşdelen, *a.g.m.*, s. 283; Hacımüftüoğlu, *a.g.m.*, s. 118.

⁸⁵ Emîn el-Hûlî, *Fennu’l-Kavl*, Matbaatü dâri’l-kütübi’l-mısriyye, Kahire, 1996, s. 132-133.

önemsememişlerdir.⁸⁶ Bundan dolayı, ekol mensupları başta olmak üzere, teliflerinin anlaşılabilmesi için ilâveten şerh, hâşiye ve ta'likât yazma ihtiyacını duydular. Belâgata yeni bir form kazandıramayıp, belirli tarif ve tasniflere indirgedikleri için bazı belâgat araştırmacıları tarafından eleştiriye maruz kalsalar da aslında hicrî ikinci asırdan başlayıp, altıncı asrın sonuna kadar devam eden belâgat araştırmalarının, tarif, tasnif ve ıstılahlarıyla, çerçevesinin belirlenmesi, yapılması gereken bir şeydi.⁸⁷

Bu ekolün en büyük temsilcileri arasında *Delâilu'l-i'câz*'ı ile Abdülkâhir el-Cürânî; *el-Keşşâf* adlı tefsiriyle Zemahşerî; *Nihâyetu'l-icâz*'ı ile Fahreddin er-Râzî; *Miftâhu'l-'ulûm*'u ile Sekkâkî; *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar*'ı ile Sa'deddin et-Teftâzânî ve bunlara yazılan şerh, hâşiye ve ta'likler örnek gösterilebilir.⁸⁸

Megâribe (Bedî'ciler) Ekolünü oluşturan Mağribli âlimler, belâgatın özellikle Bedî' kısmına önem vererek, onu şiire mahsus edebî ilimler cümlesinden saymışlardır. Onları bu tercihe yönelten sebep, onların kelimeyi süslemeye olan düşkünlükleri ve Bedî' ilminin diğerlerine nispetle daha kolay elde edilmesidir.⁸⁹

Bu ekolün en önde gelen ismi İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö.456/1064)'dir. O'nun *el-Umde* adlı eseri meşhur olup Afrika ve Endülüs belagât müelliflerinin ekseri çoğunluğu, bunun metodundan hareket etmişlerdir.⁹⁰

Megâribe akımından sayılabilecek ikinci isim ise, Muhammed b. Ahmed el-Endelûsî'dir. *el-Mi'yâr fî nakdi'l-eş'âr* kitabına her ne kadar felsefî üslûp hâkim olsa da bedî' konusunda yazdıkları Meşârika'nın yazdıklarının tekrarından ibarettir.⁹¹

Şimdiye kadar bahsettiğimiz ve aynı kültür içinde gelişen bu ekolleri, birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Meselâ Meşârika'nın en büyük temsilcilerinden olan er-Râzî, *Nihâyetu'l-icâz* isimli eserinde her ne kadar manaya ağırlık verip doğu ekolünün özelliklerini gösterse de Vatvât'tan yaptığı bedî' konusundaki alıntılarla sanki iki ekolü birleştirmiş gibidir. Arap ve bulegâ ekolünün

⁸⁶ Emîn el-Hûlî, *Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*, (Trc. Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçin), Kitâbiyât, Ankara, 2006, s. 146; Hacımüftüoğlu, *a.m.*, s. 117; Taşdelen, *a.m.*, s. 291.

⁸⁷ Şevkî Dayf, *el-Belâğa*, s. 272-274; Abdulazîz Atîk, *fî'l-Belâğati'l-'arabiyye*, s. 25-26; Abdulkâdir Huseyn, *el-Muhtasar fî târihi'l-belâğa*, s. 186; Hâmid Sâlih Halef er-Rabî'î, *Mekâyîsu'l-belâğa beyne'l-udebâ ve'l-'ulemâ*, Menşûrâtü Câmîati Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1996, s. 724; Kılıç, *"Belâgat"*, V, 382.

⁸⁸ Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatu'l-'arabiyye, fî sevbihe'l-cedîd: 'İlmu'l meânî*, I-III, Dâru'l-'İlm li'l-melâyîn, Beyrut, 1990 I, 46, 47; Hacımüftüoğlu, *"Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları"* s. 117; Taşdelen, *"Belâgat İlmi ve Tarihi"*, s. 291.

⁸⁹ Hacımüftüoğlu, *a.g.m.*, s. 120.

⁹⁰ İbn Haldûn, *a.g.e.*, s. 552-553; Hacımüftüoğlu, *a.m.*, s. 120; M. Akif Özdoğan, *"el-Umde"*, *DİA*, s. 146-147, İstanbul, 2012, XLII, 146-147; Taşdelen, *a.g.m.*, s. 296.

⁹¹ Ahmed Matlûb, *el-Kazvînî ve şurûhu't-Telhîs*, Mektebetu'n-nehda, Bağdat, 1967, s. 49.

sembol isimlerinden olan İbn Esîr'in *el-Meselu's-sâir'inde*, Râzi'den etkilenmiş olduğunu görürüz. Ebû Hilâl el-Askerî edipler metodu ile eserini yazsa da Meşârikâ'nın taksimattaki üslûbunu benimsemiştir. Meğâribe ekolünün lider ismi İbn Reşîk, kitabında söz sanatlarına önem verse de mevzuları işleyişi bakımından üzerinde Meşârika'nın tesiri görülmektedir.⁹²

Belâgat İlmi, Meânî, Beyân, Bedî olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.

Meânî (المعاني) kelimesi (عن) kökünden gelen mananın (المعنى) çoğuludur.

Lügatte önemsemek, ilgilenmek ve kastetmek gibi anlamlara gelir.⁹³ Meânî kelimesi bir belâgat ıstılahı olarak, sözün yerinde kullanılmasını, (muktezâ-i hâle uygunluk) muhatap ve konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan bir ilim dalıdır. Bu ilim, sözün ortama uygun olmasının usulleri, cümle şekilleri, kullanışları ve nasıl konuşulması gerektiği ile ilgili kuralları inceler.⁹⁴

Meânî ilmi nahvin sebep ve gayelerini açıklaması bakımından onun ruhu gibidir. Bir cümlenin ne zaman marife, ne zaman nekra yapılacağı, ne zaman haber ne zaman inşâ yapılacağı, kasr, fasl ve vaslın lüzumlu olduğu yerler gibi Kurân'ın i'câzının anlaşılmasında kolaylık sağlayan konular bu ilim aracılığı ile öğrenilmektedir.⁹⁵

Meânî kelimesi terim olarak ilk kez geçtiği me'âni's-şi'r türü eserlerde “Şiir temaları”, me'âni'l-Kurân türü kitaplarda “Sözlük anlamı, etimoloji ve gramer ağırlıklı tefsir ve te'vil” yerine kullanılmıştır. Belâgat içeriğine yakın diğer bir terim

⁹² Hacımüftüoğlu, a.m., s. 120-121; Taşdelen, a.m., s. 296-297.

⁹³ bn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, XV, 104-105; Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, s. 220; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, XXXIX, 120-121.

⁹⁴ Hatîb el-Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman Celâluddîn, *et-Telhîs fî 'ulûmi'l belâğa*, (Thk. Abdurrahman el-Berkûkî) Dâru'l-fikri'l-arabî, 1932, y.y., s. 37; a.mlf., *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa, el-meânî, ve'l-beyân ve'l-bedî'* Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, t.y., s. 15; Sa'duddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel, şerhu telhîsi miftâhi'l-ulûm*, (Thk. Abdülhamîd Hindâvî) Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 2001, s. 166-169; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâğa -el-beyân, ve'l-meânî, ve'l-bedî'*, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 1993, s. 41; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-Meânî, ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru İbnî'l Haldûn, İskenderiyye, t.y., s. 37; İsmail Durmuş, “Meânî”, *DİA*, s. 204-206, İstanbul, 2003, XXVIII, 204; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ*, 85; Muhammed Ali Sultânî, *el-Muhtâr min 'ulûmi'l belâgati ve'l arûz*, Dâru'l 'Asmâ, Dimaşk, 2008, s. 9, Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 43; Nusrettin Bolelli, *Belâgat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, İfav Yay., İstanbul, 2006, s. 161; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 104-105.

⁹⁵ Sekkâkî, Ebû Yakûb Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-'ulûm*, (Thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 2000, s. 247-248; Bekrî Şeyh Emîn, *a.g.e.*, I, 51-53; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 38-39; Merâğî, *a.g.e.*, s. 42; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 228. Derya Adalar Subaşı, “Arap ve Türk Belâgatında Me'ânî İlmine Genel Bir Bakış” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 9-18, C:VII, Sayı:34, s. 10-11.

de “Meâni’n-nahv”dir. Bu terkihi ilk olarak Arap dil mantığını savunan Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö.368/978) kullanmıştır. İbn Fâris’in “Meâni’l-kelâm” tabiri de belâgat özelliği taşımaktadır. Onun bu başlık altında saydığı on kategori daha sonra teşekkül eden meânî ilminin temel konuları olarak haber-inşâ bölümüne aynı şekilde intikal etmiştir.⁹⁶

Abdülkâhir el-Cürcânî *Delâilu’l-i’câz* adlı eserinde meânî ilminin konularını nazm, meâni’n-nahv, meâni’l-kelâm başlıkları altında incelemiştir. Bu eseriyle el-Cürcânî, meânî ilminin kurucusu kabul edilmektedir.⁹⁷

Meânî ilminin konuları şunlardır: Haber, inşâ, müsnedün ileyhin halleri, müsnedin halleri, fiilin mütealliklerinin halleri, kasr, inşâ, fasl-vasl ve îcâz-ıtnâb-musâvât.⁹⁸

Beyân (البيان) kelimesi (بان) fiilinin mastarı olup lügatte ayrılmak/ayırmak, ortaya çıkmak/çıkarmak, açık seçik olmak, açıklamak, izah etmek, anlaşılır hale getirmek gibi anlamlara gelir.⁹⁹ Bu kelime, Kurân-ı Kerimde üç âyette ilan etme¹⁰⁰, açıklama¹⁰¹ ve ifade etme¹⁰² anlamlarında kullanılmaktadır. Hadis-i Şerifte “إِنَّ مِنْ” “Öyle sözler ve konuşmalar vardır ki (muhatapta) sihir tesiri yapar”¹⁰³ şeklinde geçen kelime, “Söz ve ifade” anlamına gelmektedir.

Beyân kelimesi terim olarak ise, bir manayı ifade ederken lafzı açıklığa kavuşturmak için gerekli olan melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etme usûl ve kaidelerini inceleyen ilim demektir.¹⁰⁴

⁹⁶ Durmuş. **a.g.m.**, XXVIII, s. 204.

⁹⁷ Cürcânî, *Delâilu’l-i’câz*, s. 45, 64, 171, 344, 355; Abdulazîz Atîk, *fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye*, s. 23; Durmuş. **a.m.**, XXVIII, 205. Bekrî Şeyh Emîn, **a.e.**, I, 51.

⁹⁸ Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 37-38; a.mlf., **el-İzâh**, s. 16;

⁹⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIII, 68; Râzî, **a.g.e.**, s. 43; Zebîdî, **a.g.e.**, XXXIV, 297; İbn Fâris, Ebu’l Huseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, **Mu’cemu mekâyisi’l-luğa**, (Thk. Abdüsselam Muhammed Harun), I-VI, Dâru’l-fikr, y.y., 1979, I, 327-328; İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen, **Cemheretu’l-luğa**, (Thk. Remzi Münir Ba’lebekî), I-III, Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrut, 1987, II, 1028.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/138.

¹⁰¹ el-Kiyâme 75/19.

¹⁰² er-Rahmân, 55/4. Bkz.: Nejdî Gürkan, “Kurânın Anlaşılabilirliği Bağlamında İslâm Geleneğinde Dil Olgusu ve Beyân Kavramı”, **Marife Dergisi**, s. 67-96, Yıl:10, sayı:2, Güz/2010, s. 86.

¹⁰³ Buhârî, **Nikâh**, 47, **Tıbb**, 51; Tirmizî, **Birr**, 79.

¹⁰⁴ Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 235-236; a.mlf., **el-İzâh**, s. 215; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 197, Merâğî, **a.g.e.**, s. 207, İrfan Mitracî, **el-Câmi’ li funûni’l-lugati’l-‘arabiyye ve’l-‘arûz**, Müessesetu’l-kütübî’s-sekâfiyye, Beyrut, 1987, s. 105; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, **DİA**, s. 22-23, İstanbul, 1992, VI, 22; Kadri Yıldırım, “Arap Dili ve Belâgatında Bedensel Beyân”, **Ekev Akademi Dergisi**, s. 295-314, Yıl:6, Sayı:13, 2002, s. 298.

Bir mana açıklık yönünden birbirinden farklı olan birçok lafızla ifade edilebilir. İşte beyân ilmi, kişiye duygu ve düşünceleri yerine ve zamanına göre farklı söz ve usullerle ifade edebilme yetisi kazandırır. İfadedeki açıklık derecesi; hakikat, mecaz, teşbîh, istiâre ve kinâye olarak değişir. Dolayısıyla, bu ilmin konusunu da bu edebî sanatlar oluşturur.¹⁰⁵

Beyân kelimesini terim anlamına en yakın biçimde ele alan el-Câhîz'dır. O, *el-Beyân ve 't-tebyîn* ve *el-Hayevân* isimli eserlerinde beyân ilminin temel unsurlarından sayılan teşbih, mecâz, istiâre ve kinâye gibi terimleri de açıklar. İbn Kuteybe de (ö.276/889) *Te'vilu muşkili'l-Kur'ân* adlı eserinde mecâz, kinâye, istiâre ve tâ'rîz konularını ayrıntılı olarak incelemiştir. Beyân ilmini müstakil bir ilim olarak inceleyen ilk isim Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö.429/1038), ikinci isim ise Zemahşerî'dir.¹⁰⁶

Bedî' (البديع) kelimesi (بَدَعَ) kökünden mübalağa sigasından gelip lügatte; bir şeyi ilk olarak yapan, örneksiz olarak ve benzeri olmadan bir şey icat eden, örneği ve modeli olmadan yaratılmış olan demektir.¹⁰⁷ Kur'ân'da “بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır”¹⁰⁸ âyetinde geçen bedî' bu manaya gelmektedir.

Belâgat terimi olarak Bedî'; “*Kelâmı lafız ve manâ yönünden güzelleştirme yollarına ait bilgileri içeren ve bu husustaki kuralları inceleyen ilim dalı*”, “*edebî sanatlarla örtülü olan ifadenin lafız bakımından kusursuz, manâ bakımından mâkul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usul ve kâidelerini inceleyen ilim dalıdır*” diye tarif edilebilir.¹⁰⁹ Edebî bir sanat olarak bedîi ilk inceleyen, prensiplerini açıklayarak bu sahada ilk defa *Kitâbu'l-bedî'* adıyla müstakil bir eser yazan halife İbnu'l-Mu'tez'dir (ö. 296/908).¹¹⁰

¹⁰⁵ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 437 Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 506; İrfan Mıtracî, **a.g.e.**, s. 105; Akdemir, **a.g.e.**, s. 15; Hacımüftüoğlu, **a.g.m.**, VI, 22.

¹⁰⁶ Akdemir, **a.g.e.**, s. 15-16; Hacımüftüoğlu, **a.g.m.**, s.22.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, **a.g.e.**, VIII, 6; Râzî, **a.g.e.**, s. 30; Zebîdî, **a.g.e.**, XX, 307; İbn Dureyd, **a.g.e.**, I, 298;

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/117.

¹⁰⁹ Kazvînî, **el-İzâh**, s. 348; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 425; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 286; Merâğî, **a.g.e.**, s. 318; Mıtracî, **a.g.e.**, s. 175; Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-'arabiyye fi'l-lugati ve'l-edeb**, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1984, s. 76; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “**Bedî'**”, V, 320; Mehmet Kaya Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat**, Atatürk Üniv. Yay., Ankara, 1980, s. 181-182.

¹¹⁰ İbnul-Mu'tez, Abdullah b. Muhammed, **el-Bedî'u fi'l-bedî'**, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1990, s. 73-74; Hâşimî, **a.e.**, s. 286.

BİRİNCİ BÖLÜM

HABER ve İNŞÂ

Haber ve İnşâ belâgatta sözün söyleme biçimlerini konu edinir. Bunlar, bir dilde mevcut olan hitap biçimlerinin veya ifade şekillerinin ayrımlarıyla oluşan kavramlaştırmalardır. Arap dilinde cümle yapıları da bu ayrıma göre sınıflandırılır.¹¹¹

İhbarî ifadeler kendi anlamlarını dış dünya ile gerçekleştirirken, inşâî ifadeler anlamlarını sadece kendileri ortaya koyarlar. Dolayısıyla bu ifadeler, sözün söyleniş biçimi, muhatapta oluşturduğu tesir ve yaptırımları üzerinde durmaktadır.¹¹²

Belâgatta haber ve inşâ kavramlarını incelediğimizde en önemli hususun haberin ne olduğu meselesi olduğunu görürüz. Bu kavramın tanımı ve meseleleri hakkında temel kaynaklarda pek çok kelâm edilmiştir. Daha sonraları yerleşen inşâ kavramı ise, haberin zıttı olması açısından incelemeye tabi tutulmuştur.¹¹³

1.1. HABER

1.1.1. Lügat ve Terim Anlamı

Haber kelimesi lügatte “nakledilip konuşulan söz, bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak” gibi anlamlara gelen خَبْر (خَبْرَة) kökünden türeyen bir isimdir.¹¹⁴ Allah’ın güzel isimlerinden biri olan

“الخَبِير” ismi, kök anlamıyla irtibatlı olarak “Her şeyin iç yüzünden haberdar olan” anlamına gelmekte ve Kur’ân’ı Kerim’de kırk dört âyette geçmektedir.¹¹⁵

Meânî ilmi açısından haber; “doğru veya yalan olması muhtemel olan söz” demektir. Haberın sıdk veya kizb oluşu, söyleyenin inancı veya niyetine vs. göre değil, vakıaya mutabık (gerçeğe uygun) olup olmamasına göre değerlendirilir.¹¹⁶

¹¹¹ Süleyman Gezer, “İnşâ-Haber” Bağlamında Kur’an Dilinin Yapısı”, s. 136.

¹¹² Gezer, a.g.m., s. 139.

¹¹³ İrmak, Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi, s.56.

¹¹⁴ İbn Manzur, Lisânu’l-‘Arab, IV, 226-227; Râzî, es-Sihâh, 87, Zebîdî, Tâcu’l-‘arûs, XI, 125-126; Râgıp el-İsfahânî, Ebu’l Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân, (Thk. Safvân Adnan ed-Dâvudî), Dâru’l-kalem-ed-Dâru’s-şâmiye, Dimaşk-Beyrut, 1992, s. 273.

¹¹⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu’cemu’l müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm, “h-b-r” mad. Dâru’l-hadîs-Dâru’l-kütübi’l-misriyye Kâhire, 1945, s. 226-227; Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, DiA, s. 346-349, İstanbul, 1996, XIV, 346.

¹¹⁶ Sekkâkî, el-Miftâh, 252; Kazvînî, et-Telhîs, s. 38; Hâşimî, Cevâhiru’l-belâga, s. 45, Merâğî, ‘Ulûmu’l-belâga, 43; İrfan Mitracî, el-Câmi’, s. 38, Bolelli, Belâgat, s. 161.

Örnek verecek olursak; birisi “المطر يَهْطِلُ” “Yağmur yağıyor” dese, bu sıdkâ da kizbe de ihtimali olan bir sözdür. Dışarı çıkıp baktığımızda yağmur yağıyorsa, bu söz vakıya uygun olduğundan “doğrudur” diye nitelenir. Eğer gerçekten yağmur yağmıyorsa, bu söz vakıya uygun olmadığından “yalandır” diye nitelenir. İşte bu cümle doğrulanabilme veya yanlışlanabilme özelliğine sahip olduğundan bir haber cümlesidir. Dolayısıyla haber kısaca, hüküm bildiren cümle demektir.¹¹⁷

1.1.2. Haberin Muhataba Göre Çeşitleri

İnsanların aldıkları habere karşı tutumları farklıdır. Bazıları tasdik eder, onaylar. Bazıları inkâr eder. Bazısı da şüphe duyar, tereddüt eder.

Dilciler birbirinden farklı olan bu tutumları göz önünde bulundurmuşlar ve her birine karşı farklı üslupla yaklaşmışlardır. Buna göre haberi, ibtidâî, talebi ve inkârî olarak üç kısma ayırmışlardır.¹¹⁸

1.1.2.1. İbtidâî Haber

Muhatap (hâli’z-zihn) haberin içerdiği hükümle ilgili herhangi bir fikre sahip değilse ve onu inkâr etmeden ve şüpheyeye düşmeden kabul edebilecekse, haber ona te’kidsiz olarak (pekiştirme edatı olmaksızın) aktarılır. İşte bu türlü habere ibtidâî haber denir.¹¹⁹

Muhatap, konu hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bir fikre sahip olmadığından ve bilgi sahibi olmaya yeni başladığından dolayı, bu haber türüne ibtidâî haber denilmiştir.¹²⁰ Hükümün olumlu veya olumsuz olması te’kitsiz verilmesini etkilemez. Meselâ “عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ” “O, insana bilmediğini öğretti”¹²¹ âyetinde

¹¹⁷ Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-‘arabiyye: Üsûsühâ ve ‘ulûmuhâ ve funûnuhâ**, I-II, Dâru’l-kalem/ed-Dâru’ş-şâmiyye, Dimaşk/Beyrut, 1996, I, 167; Sabbâh Ubeyd Drâz, **el-Esâlîbu’l-inşâiyye ve esrâruhe’l-belâğîyye fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm**, Matba’atu’l-emâne, Mısır, 1986, s. 7; İsmail Durmuş, “İhbâr”, **DİA**, s. 527-528, İstanbul, 2000, XXI, 527-528; Akdemir, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 72; Bekrî Şeyh Emîn, **a.g.e.**, I, 55.

¹¹⁸ Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 154; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 47-48; Abdulazîz Atîk, **fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye**, s. 49.

¹¹⁹ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 258; Hâşimî, **a.e.**, s. 47; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **el-Belâğatu’l-Vâdiha: el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî’**, Dâru’l-meâ’rif, y.y., 1999, s. 155.

¹²⁰ Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 41; Kazvînî, **el-Îzâh**, s. 23; Hâşimî, **a.e.**, s. 47; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 178; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 49-50; Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb, **‘Ulûmu’l-belâğa: el-Bedî’ ve’l-Beyân ve’l-Meânî**, el-Müessesetü’l-hadîse li’l-kitâb, Lübnan, 2003, s. 276.

¹²¹ el-Alak, 96/5.

haber cümlesi, te'kidi gerektirecek herhangi bir durum söz konusu olmadığından te'kidsiz olarak getirilmiştir.¹²²

Bazen muhatap, sözün içeriği hususunda bilgi sahibi olmasına rağmen, bilgisi yokmuş statüsünde kabul edilerek bir gayeye istinâden, te'kitsiz anlatım şekli tercih edilebilir. Belâgatçılar bu anlatım şeklinin diğer ibtidâî anlatıma kıyasla daha üst seviyede belâgat değeri taşıdığını ifade ederler.¹²³

1.1.2.2. Talebî Haber

Eğer muhatap, kendisine bildirilen haber hakkında bilgi sahibi olmakla beraber haberin doğruluğundan şüphe ediyor ve tereddütlü ise, bu durumda haberin, te'kid edatlarından biriyle veya tekrar yapılmak suretiyle pekiştirilerek ifade edilmesi güzel görülmüştür.¹²⁴ Bununla muhatabın tereddüdünü giderme hedeflenir. Eğer muhatabın kuşku ve tereddüdü çok kuvvetli değilse, ifade buna uygunluk arz eder ve daha düşük dereceli te'kit edatlarıyla pekiştirilir.¹²⁵ Örneğin; Kur'ân'da “قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ”

“المُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا” *Allah içinizden bozgunculuğa meyledip savaştan alıkoymak isteyenleri ve kardeşlerine: "Bize gelin" diyenleri elbet biliyor. Zaten bunlardan ancak pek az bir kısmı savaşa geliyorlardı.*¹²⁶ âyetinde muhatap hüküm karşısında şüpheli ve tereddüt içerisinde olduğundan haber cümlesi te'kid edatlarından “قَدْ” ile pekiştirilerek getirilmiştir.¹²⁷ Bu haber türünün talebî olarak isimlendirilmesi, muhatabın yaşadığı tereddüt sebebiyle sanki pekiştirme talep edecek bir ruh hali içerisinde olmasıdır. Haberin bu şekilde

¹²² Habenneke el-Meydânî, a.g.e., I, 178.

¹²³ Abdülmüteâl Sa'îdî, **el-Belâgatu'l-Âliye: 'İlmu'l-me'ânî**, Mektebetu'l-âdâb, Kahire, 1991, s. 42-43.

¹²⁴ Sekkâkî, a.g.e., s. 258; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 23; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, a.g.e., s. 155; Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb, a.g.e., s. 276. Arapçada “inne”, “enne”, “keenne”, “lâkinne”, “lâm-ı ibtidâ” (başlangıç lâmi), “fasıl zamiri”, “emmâ”, “kad”, “sîn ve sevfe”, “kasem”(yemin), “te'kid nûnları”, “nefiy harfinin tekrarı” “medih ve zem fiilleri”, “len”, “zâid harfler”, “tenbih edatları”, manevi tekit harfleri, kasr edatı innemâ ve “isim cümlesi” gibi fiil, isim, harf ve terkiplerden oluşan yapılar te'kid için kullanılırlar. Geniş bilgi için bkz.: Habenneke el-Meydânî, a.g.e., I, 186-193; Sa'îdî, a.g.e., s. 44; Hâşimî, a.g.e., s. 48; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 121-122; Osman Ertuğrul, “Belâgatta Meânî İlmî”, **İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 155-181; Sayı:5, 2015, s. 160.

¹²⁵ Kazvînî, a.g.e., s. 23; Habenneke el-Meydânî, a.e., I, 179; Hâşimî, a.e., s. 48

¹²⁶ el-Ahzab, 33/18.

¹²⁷ Fadl Abbâs, a.g.e., I, 123; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, a.e., s. 153-155; Bolelli, a.g.e. s. 176.

kuvvetlendirilmesiyle muhatabın zihnindeki karmaşa giderilecek ve haberin hükmü gönlünde sabit bir şekilde yer edecektir.¹²⁸

Bazen muhatabın hüküm ile ilgili tereddüdü olmasa da, kendisinde şüphe alâmetleri görüldüğünden, bir takım belâgî gayeler göz önünde bulundurularak tereddüt ediyormuş gibi kabul edilip, haber te'kidli getirilir.¹²⁹ Örneğin Kur'ân'da Nûh (a.s)'a "وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ" "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimiz doğrultusunda, gemiyi yap ve o zalimler lehinde benden hiçbir ricada bulunma. Çünkü onlar suda boğulacaklardır" buyrulmaktadır.¹³⁰ Âyet sanki Hz. Nûh'un (a.s), kavmine ne olacağına dair bir sorusuna cevap gibi görünmektedir. Allah Teâlâ'nın "Gemiyi yap" buyruğu Hz. Nûh'un zihninde "İnanmamakta direnen bu kavme ne olacak?" "Allah bu inatçı kavme gökten su mu göndermek istiyor?" gibi sorulara sebep olduğu için Hz. Nûh haber hakkında tereddütlü kimse gibi değerlendirilerek haber pekiştirilerek getirilmiş ve zihninde hâsıl olabilecek muhtemel sorular giderilmiştir.¹³¹

1.1.2.3. İnkârî Haber

Eğer muhatap haberin hükmünü kabul etmeyip inkâr ediyorsa, o zaman te'kid edatlarıyla pekiştirilerek getirilmesi zorunludur. İnkârın derecesine göre haber, bir, iki veya daha fazla te'kit unsuruyla pekiştirilir ki buna inkârî haber denilir.¹³² Örneğin âyette "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" "Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'ân'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da biziz"¹³³ buyrulmaktadır. Haber cümlesi burada isim cümlesi, câr ve mecrûrun âmilinin üzerine takdimi ve te'kit lâmı gibi birçok pekiştirici unsurla

¹²⁸ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 48, Muhammed Ebû Mûsa, *Hasâisu't-terâkîb: Dirâse tahlîliyye li-mesâilî 'ilmi'l-me'ânî*, Mektebetu vehbe, Kahire, 1996, s. 81, 84. Kerîme Mahmûd Ebû Zeyd, *'İlmu'l-me'ânî: Dirâse ve tahlil*, Mektebetu vehbe, Kahire, 1988, s. 42. Belâgatçılar haberle ilgili tereddütlü olan şahıs, kabule daha meyilli olsa bile, sözün te'kitlenerek verilmesi gerektiğini söylerler. Zira tereddüt halindeki insan, psikolojik olarak bu tereddüdünü giderecek seviyede anlamın pekiştirilmesine ihtiyaç hisseder. Bkz.: Muhammed Ebû Mûsa, *a.g.e.*, s. 80-81.

¹²⁹ Kazvînî, *a.g.e.*, s. 24; Sa'îdî, *a.g.e.*, s. 43; Habenneke el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 179.

¹³⁰ Hûd 11/37. Kerîme Mahmûd Ebû Zeyd, *a.g.e.*, s. 45; Bolelli, *a.g.e.* s. 187-188. Âyetle ilgili bkz.: İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, XII, 66-67.

¹³¹ Sekkâkî, *el-Miftâh*, s. 262; Abdulfettâh Feyyûd Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî: Dirâse belâgiyye ve nakdiyye li-mesâilî'l-me'ânî*, Müessesetü'l-muhtâr li'n-neşri ve't-tevzî', Kahire, 2015, s. 51.

¹³² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 258; Kazvînî, *a.g.e.*, s. 23; Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 185; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 48; Habenneke el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 179; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *a.g.e.*, s. 156; Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddîn Dîb, *a.g.e.*, s. 277.

¹³³ el-Hicr, 15/9.

birlikte getirilmiştir. Zemahşerî, bu âyetin “وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ”

“Dediler ki: Ey kendisine Kur'an indirilen (Muhammed) Sen mutlaka bir mecnunsun!”¹³⁴ âyetinde geçen inkâr ve alaya red olarak geldiğini söylemektedir. İşte bunun içindir ki birçok yönden pekiştirilerek getirilmiştir. Şöyle ki, ibâre istimrâr (devamlılık) bildiren isim cümlesi şeklinde gelmiş, tahkîk anlamı olan “إِنَّ” edatı ile

başlayıp, إِنَّ nin ismi ile haberi arasına fasl zamiri olan “نَحْنُ” girmiş, câr ve mecrûr

“لَهُ” müteallakının önüne geçmiş, “لِحَافِظُونَ” kelimesi ibtidâ lâmi ile getirilmiş ve tazîm

için müfret yerine çoğul zamirleri kullanılmıştır. Âyette “Şüphesiz ki biz” denilerek kitabın kesin ve mutlak surette Allah katından indirilmiş ve himâye edilmiş olduğu vurgulanmış¹³⁵, ona dil uzatılmasının yolu kapatılmış, onun her türlü tahrif, ziyade ve noksanlıktan korunduğu ve korunacağı çeşitli te'kit unsurları kullanılarak dikkat çekilmiştir.¹³⁶

Muhatap bazen haberin içeriğini inkâr etmese de kendisinde bazı inkâr alâmetleri görüldüğünden birtakım belâgî nükteler güdülerek, inkâr ediyormuş kabul edilip, haber te'kitli olarak getirilir. Örneğin “وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا

“إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ” “Kötülükleri işleyip de sonra ardından tövbe edenler ile

imanlarında sebat edenlere gelince şüphe yok ki, Rabbin ondan (tövbeden) sonra elbette çok bağışlayan, çok merhamet edendir”¹³⁷ âyetinde Allah'ın bağışlayıcılığını

ifade eden kısım “إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ” “inne”, “lâm” ve “isim cümlesi” gibi

birden fazla te'kit unsuruyla kuvvetlendirilerek getirilmiştir. Hâlbuki tövbe edenler Allah'ın bağışlayıcılığını inkâr edici olmamışlardır. Fakat işledikleri günahlar sebebiyle Allah'ın azabına uğrama korkusuna kapılmışlar, işledikleri kötülükleri her

¹³⁴ el-Hicr, 15/6.

¹³⁵ Zemahşerî, Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, **el-Keşşâf an hakâiki gavâmıdî't-tenzîl ve uyûni'l ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl**, (Thk. Âdil Ahmed Abdu'l Mevcûd-Ali Muhammed Muavviz), I-VI, Mektebetu'l-'ubeykân, Riyad, 1998, III, 399; Abdulfettâh Besyûnî, **a.g.e.**, s. 49; Enes Erdim, “Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Me'âni İlminin Yeri”, **Dini Araştırmalar**, s. 75-94, C.XIV, Sayı:38, Ocak-Haziran 2011, s. 78.

¹³⁶ Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl**, (Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı), I-V, Dâru ihyâi't turâsi'l-arabî, Beyrut, 1998, III, 207.

¹³⁷ el-A'râf, 7/153.

hatırladıklarında, azabı hatırlamakta ve endişe duymaktadırlar. Allah'ın bağışlayıcılığını inkâr etmedikleri halde, içerisinde bulundukları bu psikolojik hal dikkate alınarak, inkâr eden konumunda değerlendirilmişler ve söz pekiştirilerek getirilmiştir.¹³⁸

Bazen de muhatap, haberi inkâr ettiği halde, delilleri apaçık ve akl-ı selîm herkesin anlayabileceği bir konuyu inkâr ettiği hissettirilmek istendiğinde, inkâr etmiyormuş gibi kabul edilerek, söz te'kitsiz getirilir.¹³⁹ Örneğin tevhide işaret eden “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” “De ki O Allah birdir”¹⁴¹ âyetleri, Mekke'de nâzil olan âyetlerdendir. Mekkeli müşrikler Allah'ın birliğini inkâr ettikleri halde, kâinatta Allah'ın varlığı ve birliğine işaret eden pek çok delil bulunup iyice düşündüklerinde inkârlarına mahal kalmayacağından, Allah onların inkârlarını hiçe saymış ve âyet te'kitsiz getirilmiştir.¹⁴²

Yukarıda anlatıldığı üzere, haber hakkında bilgisi olanı “*hâli'z-zihn*” olarak değerlendirerek haberin te'kitsiz getirilmesi, haber hakkında tereddütü olmayanın mütereddid kabul edilip te'kitli getirilmesi, inkâr etmeyenin münkir kabul edilip pekiştirme getirilmesi, münkirin inkâr etmiyormuş gibi kabul edilip sözün te'kitsiz getirilişi belâgatta “خُرُوجُ الْكَلَامِ عَنْ مُقْتَضَى الظَّاهِرِ” ya da “إِخْرَاجُ الْكَلَامِ عَلَى خِلَافِ مُقْتَضَى

الظَّاهِرِ” “*Haberin (muktezâ ez-zâhir)'in yani sözün açık gereğinin dışına çıkması*”

olarak isimlendirilir.¹⁴³ Haber, bu şekilde birtakım edebî nüktelere binâen gelir Bu da muhatabın, içinde bulunduğu gerçek psikolojik arka plandan farklı bir konumda değerlendirilmesi sebebiyledir.¹⁴⁴

¹³⁸ Irmak, **Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi**, s. 121. Âyetle ilgili olarak bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, IX, 121.

¹³⁹ Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 185; Kerîme Mahmûd, **a.g.e.**, s. 46. Bolelli, **Belâgat**, s. 187.

¹⁴⁰ en-Nahl, 16/22.

¹⁴¹ el-İhlâs 112/1.

¹⁴² Abdülazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 59; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 135.

¹⁴³ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 259-264; Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 42; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 49; Merâğî, **'Ulûmu'l-belâga**, s. 140-142; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu'l-'arabiyye**, I, 183-185, Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 129.

¹⁴⁴ Irmak, **a.g.e.**, s. 116.

1.2. İNŞÂ

İnşâ (الإنشاء) kelimesi “نشأ” kökünden “إفعال” babında mastar olup lügatte

“yapmak, yeniden meydana getirip vücut vermek, ortaya çıkarmak, kurmak, yetiştirmek, yaratmak, üretmek, başlamak, yükseltmek, (örneği olmaksızın) icâd etmek, yazmak gibi manalara gelir.¹⁴⁵ Bu kelime Kur’ân’da birçok yerde yaratmak, yeniden meydana getirmek, kurmak anlamlarında kullanılmıştır.¹⁴⁶

Edebiyatta inşâ, belli kurallara, belâgat ve fesâhat ölçülerine uygun olarak yazılmış ya da söylenmiş edebî bir güzellik taşıyan her çeşit söz veya nesir (düz yazıdır). Bu tür yazıya “sanatlı nesir” (nesr fennî), “güzel nesir” (nesr cemîl) veya “sanatlı yazı” (kitâbe fenniyye) isimleri verilmiştir. Zaman içerisinde de resmî ve özel yazışmaların belirli usuller çerçevesinde yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu sanatı konu edinen ilme “İlmu’l-inşâ”, bu ilmin kurallarına uygun halde hazırlanan metinlere de “Münşeât” denilmiştir.¹⁴⁷

İnşâ, bir meânî terimi olarak, haberin mukabilinde zikredilmekte ve kaynakların çoğunda “هو الكلام الذي لا يَحْتَمِلُ الصِّدْقَ وَالْكَذِبَ لِذَاتِهِ” “*Kendi mahiyeti açısından doğru veya yalan anlamı yüklenemeyen söz*” şeklinde tarif edilmektedir. Bu tanım, inşâ’nın talebî ve gayr-ı talebî her iki kısmını da içine almaktadır. İnşâ bir söz söyleyen kimseye sen sözünde doğrusun ya da yalan söylüyorsun denilemez. Çünkü inşâ icab veya selb yoluyla bir istekte bulunmaktır. Örneğin birisi oğluna “ذَكِّرْ يَا ابْنِي”

“Oğlum ders çalış” ya da لَا تُصَاحِبِ الْأَشْرَارَ “Kötü kimselerle arkadaşlık yapma!” dese o kimseyi doğru veya yalan söylemiş olmakla niteleyemeyiz. Çünkü burada bir haber verme değil, bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını isteme söz konusudur.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, , **Lisânu’l-‘arab**, I, 170-171; Râzî, **es-Sihâh**, s. 310; Zebîdî, **Tâcu’l-‘arûs**, I, 463-46; ; Râgıp el-İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 807; Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûp, **el-Kâmûsu’l-muhîr**, (Thk. Muhammed Naîm el-Arksûsî), Müessesetu’r-risâle, Beyrut, 2005, s. 54; Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu’cemu’l müfehres**, s. 700-701; İsmail Durmuş, “İnşâ”, **DİA**, s. 334-337, İstanbul, 2000, XXII, 334.

¹⁴⁶ Bkz.: el-Mü’minûn 23/14, 31; el-Ankebût, 29/20; Yâsîn, 36/79; en-Necm, 53/32; el-Vâkıa, 56/61; el-Mülk, 67/23.

¹⁴⁷ Durmuş, **a.g.m.**, XXII, 334-335.

Dolayısıyla bir ifadenin inşâ olup olmamasını o ifadenin dile getirilmeden önce dış dünyada gerçekliğinin olup, olmaması belirler.¹⁴⁸

İnşâ belâgat kaynaklarında talep bildirmeyen (gayr-ı talebî) ve talep bildiren (talebî) olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Burada öncelikle gayr-ı talebî inşâyâ kısaca değinip, sonra da talebi inşâyı ayrıntılı bir biçimde inceleyeceğiz.

1.2.1. Talep Bildirmeyen İnşâ (İnşâ-i Gayr-ı Talebî)

Talebî olmayan inşâ, herhangi bir isteği çağrıştırmayan veya muhataptan bir şey beklenmeyen inşâ cümleleridir. Taaccüp fiilleri, medh ve zem fiilleri (bir kimseyi övme ve yerme), kasem (yemin), ümit (recâ) bildiren ifade biçimleri, akitler (sözleşmeler) de kullanılan yapılar ve kem-i haberiyye bu türden inşâ çeşitlerini oluşturmaktadırlar.¹⁴⁹ İnşâ'nın bu kısmına inşâî ikâ de denilir ki mevcut olmayan manayı ikâ etmek anlamındadır.¹⁵⁰ Talebî olmayan inşâ üsluplarından bazısını örneklerle görelim.

1.2.1.1. Övme ve Yerme Üslûbu

Övme ve yerme anlamı vermek için genel olarak نَعَم ve بئس câmid fiileri kullanılırlar. Bunun yanı sıra حَبَّذا ve لَحَبَّذا kalıpları, فَعُل vezninden getirilen sülâsî fiiller ile طَاب ve خُبْتُ gibi medih ve zem manası içeren fiiller de bu anlamda kullanılabilmektedir. “وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوْا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلَاكُمْ نِعَمَ الْمُؤْمِنِ وَنِعَمَ النَّصِيْرُ.” “Eğer yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin dostunuzdur. O, ne güzel dosttur; O, ne güzel yardımcıdır!”¹⁵¹ âyeti نَعَم ’ye örnektir. “بِئْسَ الْاِسْمُ الْفُسُوْقُ بَعْدَ الْاِيْمَانِ وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَاُولٰٓئِكَ” “İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte

¹⁴⁸ Abduh Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu'l-istilâhiyye**, Dâru'l-fikri'l 'arabî, Kahire, 1992, s. 146; Abdulazîz Atîk, **fi'l-Belâğati'l-'arabiyye**, s. 65-66; Bedevî Tabâne, **Mu'cemu'l-belâğati'l-'arabiyye** Dâru'l-menâra-Daru'r-rifâî, Cidde-Riyad, 1988, s. 665; Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s. 61; Tahsin Görgün, Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ”, **DİA**, s. 341-342, İstanbul, 2000, XXII, 339.

¹⁴⁹ Hâşimî, **a.g.e.**, s. 62; Tabâne, **a.g.e.**, s. 480; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 224-228; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 147.

¹⁵⁰ Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat**, s. 54.

¹⁵¹ el-Enfâl, 8/40.

“onlar zalimlerin ta kendileridir”¹⁵² âyetinde بَسَّ kullanılmıştır. “وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا”

“Bunlar ne güzel arkadaşlardır”¹⁵³ âyetindeki حَسُنَ fiili ise فَعَلَ vezninden getirilerek medh anlamı verilmiştir.¹⁵⁴

1.2.1.2. Akit Üslûbu

Akit üslûbu genellikle mâzi fiil sığasında بَعْتُ “Sattım”, اشْتَرَيْتُ “Satın aldım”, أَنَا بَائِعٌ “Âzat ettim” وَهَبْتُ “hîbe ettim” şeklinde getirilir. Fakat az da olsa أَنَا بَائِعٌ “Satıyorum”, عَبْدِي خُرُّ لَوَجْهِ اللَّهِ تَعَالَى “Allah rızası için kölem hürdür” şeklinde de gelebilir.¹⁵⁵ Akit üslûbu ile alım-satım, nikâh-boşanma, kira-hîbe gibi fiillerin bizatihî kendisiyle gerçekleştirilen sigalar kastedilmektedir.¹⁵⁶

1.2.1.3. Kasem (Yemin) Üslûbu

Arapçada kasem أَقْسِمُ, أَخْلِفُ, أَشْهَدُ gibi sigalarla ayrıca, “vav”, “bâ”, “tâ” gibi harflerle, bunun dışında “لَعَمْرُكَ” yapısıyla elde edilir. Örneğin; Zerkeşî “قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ “(Ey Muhammed!) Münâfıklar sana geldiklerinde, “senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz” derler”¹⁵⁷ âyetinin “نَخْلِفُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ” “Senin, Allah’ın peygamberi olduğuna yemin ederiz” anlamında olduğunu söyler.¹⁵⁸ “وَالْفَجْرِ”¹⁵⁹ “Tan yerinin ağarmasına andolsun”¹⁵⁹ âyetinde kasem vâv’ı, “تَاللَّهِ لَأَسْأَلَنَّ”

¹⁵² el-Hucurât, 49/11.

¹⁵³ en-Nisâ, 4/69.

¹⁵⁴ Habenneke el-Meydânî, a.g.e., I, 226; Tabâne, a.g.e., s. 480; Hâşimî, a.g.e., s. 62.

¹⁵⁵ Hâşimî, a.g.e., s. 62; Tabâne, a.g.e., s. 480, s. 481.

¹⁵⁶ Habenneke el-Meydânî, a.g.e., I, 225; Fadl Abbâs, a.g.e., I, 148 (1 no.lu dipnot).

¹⁵⁷ el-Münâfikûn 63/1.

¹⁵⁸ Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır, el-Burhân fî ‘ulûmî’l-Kur’ân, (Thk. Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim), I-IV, Dâru İhyâ’l-kütübî’l-‘arabiyye-Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1957, III, 45; Hüseyin Nassâr, İ’câzu’l-Kur’ân: el-Kasem fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm, Mektebetu’s-sekâfeti’d-diyyiyye, Mısır, 2001, s. 107.

¹⁵⁹ el-Fecr, 89/1.

“عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ” “Allah’a andolsun ki, uydurmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz”¹⁶⁰ âyetinde kasem tâ’sı, “لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ” “(Rasûlüm!) Ömrün hakkı için, doğrusu onlar sarhoşlukları içinde azgın bir halde idiler”¹⁶¹ âyetinde ise “لَعَمْرُكَ” yapısı kullanılmıştır.¹⁶²

1.2.1.4. Ümit (Recâ) Üslûbu

Recâ, gerçekleşmesi imkân dâhilinde olan ve arzu edilen bir şeyi عَسَى fiilleri ve لَعَلَّ edatını kullanarak elde etmeye denir. Bunların içinde en yaygın olarak kullanılan عَسَى fiilidir.¹⁶³ Örnek olarak şu âyetleri verebiliriz. “وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا” “Unuttuğun zamas Rabbini an ve نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا” “Allah, hak olarak Kitab’ı ve mizanı indirendir. Sen nereden bileceksin belki de o saat (kıyamet) yakındır.”¹⁶⁵

1.2.1.5. Taaccub Üslûbu

Lügatte, şaşıрма, hayret etme, isteme ve meyletme gibi anlamlara gelen taaccub, benzeri görülmemiş ya da nâdir görülen, sebebi gizli ya da hakikati bilinmeyen bir durumu yüceltmeyi ifade eder.¹⁶⁶ Kıyâsî olarak “أَفْعَلُ بِهِ” ve “مَا أَفْعَلَهُ” kalıplarıyla yapılır. Buna “قَتَلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ” “Kahrolası (inkârcı) insan! Ne

¹⁶⁰ en-Nahl, 16/56.

¹⁶¹ el-Hicr, 15/72.

¹⁶² Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-‘arabiyye*, I, 226-227;

¹⁶³ Tabâne a.g.e., s. 481, İnâm Fevvâl Akkâvî, *el-Mu‘cemu’l mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâğa: el-Bedî’ ve’l-Beyân ve’l-Meânî*, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1996, s. 236.

¹⁶⁴ el-Kehf 18/24.

¹⁶⁵ eş-Şûra 42/17.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, I, 581; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 547; M. Edip Çağmar, “Mâ Ef’alehu” Taaccüb Kalıbının İrâbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*, s. 187-205, Sayı: 24, İzmir, 2006, s. 188-189.

*nankördür o!*¹⁶⁷ ve “أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا” “Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler!”¹⁶⁸ âyetlerini örnek verebiliriz. Bunun yanı sıra اللَّهُ دُرُّ kalıbı ve “كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أََمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ” “Siz cansız (henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz?”¹⁶⁹ âyetinde gördüğümüz üzere bazı semâi istihdâmları da mevcuttur.¹⁷⁰

1.2.2. Talep Bildiren İnşâ (İnşâ-i Talebî)

Talep bildiren inşâ, sözü söyleyen kişinin inancına göre söylendiği anda henüz meydana gelmemiş ve ancak o sözden sonra gerçekleşecek bir fiilin varlığını gerektiren inşâ türüdür. Emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ olmak üzere beş kısımdan meydana gelmektedir.¹⁷¹

İnşâ cümlelerine mecâzî manalar yüklemek, ifade zenginliği sağlaması, muhataplara anlamı yakından hissettirmesi, kuvvetli ve kalıcı etki sağlaması gibi özellikleriyle belâgat konuları arasında önemli bir yer tutmaktadır.¹⁷² Mecâzî anlamların tespit edilmesi sübjektif olarak edebî zevke dayandığı için farklı yorumlarla karşılaşmak son derece normaldir. Bu farklılığın bir başka nedeni ise, anlamların birbirine çok yakın olması ve çoğu kere iç içe geçmiş olmalarındandır.¹⁷³

Şimdi talebî inşâ üslûplarını ve kullanıldıkları mecâzî anlamları inceleyelim.

¹⁶⁷ Abese, 80/17.

¹⁶⁸ Meryem, 19/38.

¹⁶⁹ el-Bakara, 2/28

¹⁷⁰ Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn, **Mu’teraku’l-akrân fî i’câzi’l-Kur’ân**, I-III, Dâru’l-kütübî’l-’ilmiyye, Beyrut, 1988, I, 321; Tabâne, **Mu’cemu’l-belâğati’l-’arabiyye**, s. 481; İnâm Fevvâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 236, Abdulfettâh Besyûnî, **’ilmu’l-me’ânî**, s. 353.

¹⁷¹ Sekkâkî, **el-Miftâh**, s. 414; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 135; Hâşimî, **Cevâhiru’l-belâga**, s. 62-63; Merâğî, **’Ulûmu’l-belâga**, s. 61; Tabâne, **a.g.e.**, s. 382; Sabbâh Ubeyd Drâz, **el-Esâlîbu’l-inşâiyye** s. 14; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **el-Belâgatu’l-vâdiha** s. 170. Bu beş kısım en çok kullanılan talep çeşitleridir. Fakat bunun yanı sıra Arz ve Tahdîd’in de talebi inşânın kısımlarından kabul edilmesi gerektiğini düşünenler ve üzüntü, ayıplama, tenbih gibi mecâzî manalarından söz edenler de vardır. Arz için “لا” tahdîd için “هَلَّا” kullanılır. Arz şefkatli ve yumuşak bir üslûpla yapılan talep için kullanılırken, tahdîd, rahatsız etme ve teşvik için kullanılmaktadır. Bkz.: Abdulazîz Atîk, **fi’l-Belâğati’l-’arabiyye**, s. 70 ve(1.no.lu dipnot). Hımsî, nidâ’yı talebî inşâ’nın kısımlarından saymamış onun yerine tahdîd’i inşâi talep olarak nitelendirmiştir. Bkz.: Muhammed Tâhir el-Hımsî, **Min nahvi’l-mebânî, ilâ nahvi’l-meânî**, Dâru sa’du’ddîn, Dimaşk, 2003, s. 277.

¹⁷² Sabbâh Ubeyd Drâz, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁷³ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **“Esâlîbu’l-emr ven’nehy fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm ve esrâruhe’l-belâğiiyye”**, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Arap Dili Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke, 1990, s. 12-13; Sabbâh Ubeyd Drâz, **a.e.**, s. 16-17.

1.2.2.1. Emir Üslûbu

Emir “أمر” kelimesi lügatte iki farklı manada kullanılmaktadır. Biri, hal, durum, iş, olay, konum anlamına gelir ve çoğulu “أُمُور” şeklindedir. Kur’ân’da yüz elliden fazla âyette genellikle bu anlamında kullanılmıştır. Diğeri anlamı ise, nehyin zıddı olarak gelir ve bir işin yapılmasını istemektir ki çoğulu “أوامر” şeklindedir.¹⁷⁴

Örneğin “وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ” “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Bütün işler Allah’a döndürülür”¹⁷⁵ âyetinde ilk anlamında, “فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ” “Sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların hevâ ve heveslerine uyma”¹⁷⁶ âyetinde ikinci anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁷

Belâgat terimi olarak emir kelimesi, “Kendini muhataptan üstün görerek (isti’la) ve onu mecbur ederek (ilzâm) ondan bir filli gerçekleştirmesini istemek” şeklinde tarif edilir.¹⁷⁸ Bu anlamda işin yapılmasını isteyen şahsa “آمر” işin tarafından gerçekleştirilmesi istenen şahsa “مأمور” yapılması istenen işe de “مأمور به” denilir.

Arapçada emir üslûbu dört şekilde elde edilir:

a-) Emir Fiili: Bu yapı, Arapçada emr-i hâzır olarak isimlendirilmektedir. Emr olunan kişi, karşımızda, doğrudan muhatap olduğumuz şahıs ya da şahıslardır. Örneğin: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ” “Ey iman edenler!

¹⁷⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, IV, 26-29; Zebîdî, **Tâcu'l-'arûs**, X, 68-70; el-İsfehânî, **a.g.e.**, s. 88-90; Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu'cemu'l müfehres**, s. 76-79. Nuri Kahveci, “Fıkıh Usûlü Açısından Emrin Delaleti ve Emre Delalet Eden Lafızlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 21-66, C.VII, Sayı:14, Kahramanmaraş, 2009, s. 26.

¹⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/109. Benzer âyetler için Bkz.: el-Bakara, 2/210; el-Enfâl, 8/44; el-Hac, 22/76; Fâtır, 35/4; el-Hadîd, 57/5; Hûd, 11/123.

¹⁷⁶ eş-Şûrâ, 42/15. Benzer âyetler için Bkz.: el-A'râf, 7/77; ez-Zâriyât, 51/44; et-Talâk, 65/8.

¹⁷⁷ Salim Ögüt, “Emir”, **DiA**, s. 119-121, İstanbul, 1995, XI, 119.

¹⁷⁸ Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 424; Tabâne, **a.g.e.**, s. 47; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 75; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 149; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 63; Merâğî, **a.g.e.**, s. 75; Ahmed Matlûb, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye**, I, 313.

Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin"¹⁷⁹ âyetinde "itaat etme" eylemi emr-i hâzır sigasında getirilmiştir.

b-) Başına emir lââm-ı getirilen muzârî fiil: Bu yapıya Arapçada emr-i gâib denilir. emr olunan kişi, yanımızda hazır bulunmayan, üçüncü şahıs ya da şahıslardır. Örneğin: "فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا" "*Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler*"¹⁸⁰ âyetinde emir, bu sigadadır.

c-) İsim-fiil: Arapçada fiil anlamında kullanılan isimler vardır. Örneğin "صَة" "sus" anlamında, "آمِن" "kabul et" anlamında, "حَذَارِ" "sakın, dikkat et!" anlamında emir anlamlı birer isim fiildir.¹⁸¹ Buna Kur'ân'dan şu âyeti örnek olarak verebiliriz:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ" "*Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez.*"¹⁸² Âyetteki "عَلَيْكُمْ" ifadesi, bir isim fiildir ve "الزَّمُوا" anlamına gelmektedir.

d-) Emir fiili yerine kullanılan mastar: Bu tür kullanıma; "وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا" "*Anne babana iyilikte bulun*"¹⁸³ ve "فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ" "*(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun!*"¹⁸⁴ âyetlerini örnek olarak verebiliriz. Bu âyetlerdeki "إِحْسَانًا" ve "ضَرْبَ" mastarları emir fiil anlamındadırlar.¹⁸⁵

Yine Rasûlullah (s.a.v) sefer esnasında develerin hızlı yürümelerinden ötürü hanımların incinebileceklerine dikkat çekmek için Enceşe'ye (r.a) seslenerek buyurduğu "رَفَقًا بِالْمَوَارِيرِ" "*Kristallere nazik davran (ki incinmesin)!*"¹⁸⁶ sözündeki "رَفَقًا" mastarı emir fiil anlamında kullanılmıştır.

¹⁷⁹ en-Nisâ, 4/59.

¹⁸⁰ en-Nisâ, 4/9.

¹⁸¹ Hâşimî, a.g.e., s. 64; Merâğî, a.g.e. s. 75; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 72; Ahmed Matlûb, a.g.e., I, 314.

¹⁸² el-Mâide, 5/105. Benzer âyetler için bkz.: et-Târik, 86/17; el-Hâkka, 69/19.

¹⁸³ el-Bakara, 2/83.

¹⁸⁴ Muhammed, 47/4.

¹⁸⁵ Abdulazîz Atîk, a.e., s. 72; Ahmed Matlûb, a.e., I, 314; İnâm Fevvâl Akkâvî, el-Mu'cemu'l mufassal, s. 221; Bolelli, Belâgat, s. 200.

¹⁸⁶ Buhârî, Edep, 116.

Mutlak emrin hakikatte ne anlama delâlet ettiği hususu âlimler arasında ihtilaf konusu olmakla beraber, klasik dönem usûl âlimleri tarafından benimsenen görüş, emrin vücûp ifade ettiği yönündedir. Bu görüş, son dönem usûl bilginlerince de tercih edilen görüştür.¹⁸⁷ Bizde bu araştırmamızda vücûp anlamını emrin hakikî anlamı sayarak, diğer anlamlarını mecâzî olarak değerlendirdik.

Emir, bazı durumlarda hakiki anlamının dışına çıkarak, karinelerden veya sözün gelişinden anlaşılan birçok mecâzî anlamda kullanılmaktadır. Klasik ve modern belâgat kaynakları, emrin belli başlı mecâzî anlamlarını şu şekilde sıralamışlardır:

1.2.2.1.1. Duâ (الدعاء)

Küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz anlamına gelen duâ'nın, yapılış formlarından biri de emir sigasıdır.¹⁸⁸ Emir, kendinden daha alt konumdakilere yapıldığından, kendinden üst konumda bulunana yapılan talepler ve dilekler duâ olarak isimlendirilirler.¹⁸⁹

Kur'ân'da peygamberler ve müminlerin dilinden emir sigasıyla yapılan duâ örneklerine çokça rastlanmaktadır. Örneğin: رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ رَبَّنَا فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ “Rabbimiz! Biz, Rabbinize iman edin diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al”¹⁹⁰ âyetinde emir sigalarıyla ifade edilen mana; korku, şefkat ve niyaz ile bağışlanma talebidir. Dolayısıyla emir, duâ anlamındadır. Yine Süleyman (a.s.)'ın Allah (c.c.)'a yaptığı

¹⁸⁷ Ögüt, **a.g.m.**, XI, 120. Mu'tezilî usûlcülerin çoğunluğu ve bazı fakîhlere göre, mutlak emir hakikatte nedb, yani o işin yapılmasının terkedilmesinden evlâ olduğunu bildirir. Yeterli ölçüde karîne varsa bu üstünlük vücûba dönüşür. İmam Şâfiî'den nakledilen iki görüşten biri de bu yöndedir. Şâfiî'den nakledilen ikinci görüşle bazı usulcülere göre ise emir vücûb ile nedb arasında müşterek bir lafızdır. Dolayısıyla her iki mânaya da aynı ölçüde delâlet eder. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve bir grup Semerkantlı âlime göre emir sigası vücûb, nedb ve ibâha arasındaki müşterek noktayı ifade etmekte olup o da fiilin talep edildiği veya yapılmasına izin verildiği anlamına gelir. Şâi'nın görüşü de buna yakındır. Bkz.: Ögüt, **a.m.**, XI, 120; Semerkandî, Ebûbekr Muhammed b. Ahmed, **Mizânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl**, (Thk. Muhammed Zekî Abdülbirr), Metâbi'î'd-Doha el-hadiyse, Katar, 1984, s. 91-99; Âmidî, Ebu'l Hasen Seyyidü'ddîn Ali b. Ebî Ali, **el-ihkâm fî usûli'l-ahkâm**, (Thk. Abdurrezzâk Afîfî), I-IV, el-Mektebetu'l-islâmî, Beyrut, Dimaşk, Lübnan, t.y., II, 142-143; Abdulkarîm Zeydân, **el-Vecîz fî usûli'l-fikh**, Müessesetü Kurtuba, y.y., 1976, s. 31.

¹⁸⁸ Osman Cilacı, “Duâ”, **DİA**, s. 529-530, İstanbul, 1994, IX, 529.

¹⁸⁹ Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 73; Tabâne, **Mu'cemu'l-belâğa**, s. 222; Ahmet Bostancı, “Arapçada Duâ Üslûbu”, **Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 25-48, C.IV, Sayı:14, Yıl:4, Yaz/2004, s. 26.

¹⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/193.

niyaz da böyledir. “ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا

تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ “*Ey Rabbim! Beni; bana ve ana babama verdiği nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!*.”¹⁹¹

Emirin duâ anlamı sadece Allah’a olan niyaz ve tazarru ile sınırlı değil, bu siga kullanılarak, makam ve rütbece kendinden üstte olan birinden de bir talepte bulunulabilir. Mesela şair Mütenebbî’nin, (354/965) halife Seyfûdevle’ye (356/967) seslenişi bunun örneğidir:

أَإِذَا الْجُودَ أُعْطِيَ النَّاسَ مَا أَنْتَ مَالِكٌ وَلَا تُعْطِيَنَّ النَّاسَ مَا أَنَا قَائِلٌ

“*Ey cömertlik ve kerem sahibi! insanlara benim söylediklerimi (şiirimi) değil, kendinin sahip olduklarından ver.! Yani onlarla beni aynı tabakadan sayma!*”¹⁹²

1.2.2.1.2. İstekte Bulunma ve Ricâ (الالتماس والرجاء)

Statü, yaş ve kültürel açıdan denk seviyedeki kişilerin, birbirlerinden bir şeyin yapılmasını otoriter olmayan bir tarzda istemesidir. Bunda hafif ve kibar bir üslûp kullanılır. Bir kişinin arkadaşına “أَعْطِنِي كِتَابَكَ” “Kitabını bana ver!” demesi gibi. Bu herhangi bir yaptırımı olmayan bir cümledir. Yalvarma-niyaz şeklinde duâ derecesine ulaşmayan, bir nevi fiilî talep olarak da anlaşılabilir.¹⁹³

Kur’ân’daki emir sigalarının bir kısmı da hakiki emir dışında birbirine eşit muhatapların birbirlerinden istekte bulunmalarıyla alakalıdır. Örneğin Hz. Yûsuf’un rüyasını yorumladığı kişi ile hapisten çıkarkenki yaptığı diyalogdaki emir üslûbu iltimas anlamı taşımaktadır. “وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ.” “*Yûsuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, “Efendinin yanında beni an” dedi.*”¹⁹⁴

¹⁹¹ en-Neml, 27/19.

¹⁹² Mea’rrî, Ebu’l Alâ Ahmed b. Abdullah, *el-Lâmî’u’l-azîzî şerhi dîvânî’l-Mütenebbî*, (Thk. Muhammed Saîd el-Mevlevî), Merkezü’l Melik Faysal li’l-buhîsi ve’d-dirâsâtî’l-islâmiyye, y.y., 2008; s. 956.

¹⁹³ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 424; Abdulazîz Atîk, *fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye*, s. 73; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, s. 64; Tabâne, *a.g.e.*, s. 621-622; Bolelli, *a.g.e.*, s. 202; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, *Esâlîbu’l-emr ve’n-nehy*, s. 108; Irmak, “*Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi*”, s. 140-141.

¹⁹⁴ Yûsuf, 12/42. Ayrıca bkz.: el-Bakara, 2/70; Yûsuf, 12/46, 63, 78, 82, 88, 97; Tâhâ, 20/47 el-Kasas, 28/26.

Buradaki “اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ” “Efendinin yanında beni an!” sözü gerçek bir emir olmayıp, aynı seviyedeki iki kişinin birbirleriyle konuşma üslûbudur.¹⁹⁵

Ast-üst ilişkisi kadar resmî olmayan fakat muhatapların birbirleriyle tam olarak denk olmadığı durumlarda emir sigası ricâ anlamı taşımaktadır. Bu üslûbu, kardeşleri tuzak kurup da babalarından Yûsuf’u onlarla göndermesi için izin alırken ki diyaloglarında görebiliriz: “قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ أَرْسِلْهُ مَعَنَا

“عَدَا يَزْعَغ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ” *“Sevgili Babamız! dediler, sen neden güvenip de Yusuf’u bize emanet etmiyorsun. Oysa biz onu çok seviyoruz. Ona samimiyetle bağlıyız. Yarın onu bizimle gönder, gezsün oynasın, biz ona çok iyi sahip çıkarız.”*¹⁹⁶

1.2.2.1.3. Mubahlık (الإباحة)

Bir işin mubah olduğunu, muhatapın o işi yapıp yapmamakta serbest bırakıldığını ifade eden emir sigasıdır. Bu durumdaki emirin, hakiki anlamda kullanılmadığına dair bir karine gerekir. Muhatapın bir işin yapılmasını sakıncalı gördüğü durumlarda kullanılan emir sigası mubahlık bildirir. Böylelikle, o fiilin terkinde herhangi bir sakınca olmadığı açıklanmış olur.¹⁹⁷ Mesela âyette “فَإِذَا قُضِيَتِ

“الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ” *“Namaz kılınıncı artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın”*¹⁹⁸ buyrulur namaz kılınıldıktan sonra arzu ettiğiniz yere dağılınız, iznolisiniz, bir sakınca yoktur demek istenmiştir.¹⁹⁹

Ebû Firâs el-Hamdânî (357/968) Rum diyarında esirken Seyfûddele’ye (356/967) yazıp gönderdiği kasidesinde emir sigasını mubahlık anlamında kullanmaktadır:

فَقُلْ مَا شِئْتَ فِي لِسَانٍ	مَلِيئٌ بِالشَّاءِ عَلَيْكَ رَطْبُ
وَعَامِلُنِي بِإِنْصَافٍ وَظُلْمٍ	تَجِدُنِي فِي الْجَمِيعِ كَمَا تُحِبُّ

¹⁹⁵ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁹⁶ Yûsuf, 12/11-12.

¹⁹⁷ Tabâne, **a.g.e.**, s. 94-95; İnâm Fevvâl Akkâvî, **a.g.e.**, 221; Ahmed Matlûb, **Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye**, I, 315; Fadl Abbâs, **el-Belâğ**, I, 150; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu’l-istilâhiyye**, s. 154; Ertuğrul, **“Belâgatta Meânî İlmî”**, s. 163.

¹⁹⁸ el-Cum’a, 62/10. Ayrıca bkz.: el-Bakara, 2/187, 223.

¹⁹⁹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, I-X, Feza Yayıncılık, İstanbul, t.y., VIII, 59.

“Benim hakkımda dilediğini söyle, sana övgüyle dolu taze bir dil var bende; ister insaf, istersen zulüm ile muamelede bulun. Her iki halde de beni istediğin gibi bulacaksın.”²⁰⁰

1.2.2.1.4. Nasihat Etme, Yol Gösterme (النصح والإرشاد)

Emir, üst seviyedeki birinden alt kademedeki muhataba yönelik olmakla birlikte, yükümlülük (teklif) ve mecbur bırakma (ilzâm) şartı içermediğinde mecâzî olarak nasihat ve irşâd anlamı kazanmaktadır. Bir bilginin oğluna olan nasihati bu kabîldendir. “يا بُنَيَّ! اسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ النَّاسِ، وَكُنْ مِنْ خَيْرِهِمْ عَلَى حَذَرٍ.” *“Oğulcuğum! İnsanların şerlilerinden Allah’a sığın, hayırlılarıyla muamelede bulunurken de dikkat et!”*²⁰¹ Mütenebbî’nin Seyfûddeve’yi methederken söylediği sözlerdeki emirler de bu anlamdadır:

كَذَا فَلَيْسَ مَنْ طَلَبَ الْأَعَادِي وَمِثْلَ سُرَاكَ فَلَيْكُنْ الطَّلَابُ

“Kim düşmanlarını arıyorsa, O, onun (Seyfûddeve) gibi yürüsün. Şan, şeref ve asâlet peşinde olanlar da bütün gece senin yürüyüşün gibi yürüsünler.”²⁰²

Kur’ân’da nasihat üslûbunun güzel bir örneğini Lokman (a.s)’ın oğluna söylediği sözlerde görmekteyiz: “يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى” *“Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret, kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”*²⁰³ Âyette emir sigası kullanılmasına rağmen irşâd ve nasihat anlamında olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. Kıssanın baş tarafında geçen “وَهُوَ يَعِظُهُ” *“Nasihat ederek”* ifadesi de lafzî karinedir. Yine Rasûlullâh (s.a.v)’in “يَا أَبَا

²⁰⁰ Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 80;

²⁰¹ Abdulazîz Atîk, a.e., s. 75; Abdulazîz Kalkîle, a.g.e., s. 152.

²⁰² Mea’rrî, a.g.e., s. 89; Habenneke el-Meydânî, el-Belâğatu’l-‘arabiyye, I, 229; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, el-Belâğatu’l-vâdiha, s. 176, 178; Bolelli, Belâgat, s. 207.

²⁰³ Lokmân, 31/17. Ayrıca bkz.: el-Kasas, 28/20.

“ذَرِّ إِذَا طَبَخْتَ مَرْقَةً فَأَكْثِرْ مَاءَهَا وَتَعَاهَدْ جِيرَانَكَ” “Ey Ebû Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çok koy ve komşularını gözet!”²⁰⁴ hadisindeki فَأَكْثِرْ emri bu kabîldendir.

Karîne, emrin birtakım dünyevî yararların elde edilebilmesi için yapılan bir hatırlatma olduğunu ve me’mûrun bihin yol göstermek amacıyla talep olunduğunu gösteriyorsa, emir, irşâd anlamı taşır.²⁰⁵ Nitekim “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى” “Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın”²⁰⁶ âyetinde borcun yazılması emri hakkın korunmasına ve bu konuda bir yol göstermeye yöneliktir. Sözün devamı olan “فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِيَ أَمَانَتَهُ” “Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin”²⁰⁷ âyeti, emrin vücup ifade etmediğine bir karinedir. Anlaşılacağı üzere, alacaklı kişinin borçlusuna itimâd etmesi durumunda senet hazırlanmadan da borç ilişkisi kurulabilir.²⁰⁸

1.2.2.1.5. Edep Öğretme (التأديب)

Eğer karine, muhataba belli bir konuda edep öğretme, eğitim ve güzel davranışlara alıştırma kastıyla fiilin yerine getirilmesinin istendiğine işaret ediyorsa, bu durumda emir te’dîb ifade eder. Örneğin boşanma usûlünü anlatan siyâkda geçen “وَأَشْهَدُوا دَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ” “İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun”²⁰⁹ âyetinde boşanmaya dair edep öğretilmektedir.²¹⁰ Yine “وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي”

²⁰⁴ Müslim, *Birr*, 142, 143; Dârimî, *Et’ime*, 37.

²⁰⁵ Kaynakların bazısında nasihat ve irşâd aynı başlık altında incelenmiştir. Bkz.: Abdulazîz Atîk, *fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye*, s. 74-75.

²⁰⁶ el-Bakara, 2/282. Benzer âyetler için bkz.: el-Ahzâb, 33/37; Meryem, 19/43; Lokmân, 31/19; el-Mü’min, 40/38.

²⁰⁷ el-Bakara, 2/283.

²⁰⁸ Zekiyyüddîn Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları: Usûlu’l-Fıkh* (Trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yay., Ankara, 2009, s. 244.

²⁰⁹ Talak, 65/2.

²¹⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim *Te’vîlu muşkili’l-Kur’ân*, (Thk. İbrahim Şemsüddîn), Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, t.y., s. 172.

“المُضَاجِعِ وَاضْرُؤُوهُنَّ” “Evlilik yükümlülüklerini reddederek başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün”²¹¹ âyetinde, müfessirler, kadınların kötü hallerini düzeltmede mü’minlere sırasıyla uygulamaları gereken metod ve edebini öğretildiğini söylerler.²¹²

Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) Abdullah b. Abbâs (r.a) henüz çocuk yaşta iken ona buyurduğu: “يَا غُلَامُ! سَمِّ اللَّهَ وَكُلْ بِيَمِينِكَ وَكُلْ بِمَا يَلِيكَ” “Oğul! Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye!”²¹³ emri vücup ifade etmeyip, yemek yeme âdâbını öğretmeyi hedeflemektedir. Karine ise, muhatapın henüz dinî mükellefiyet çağına ulaşmamış bir çocuk olmasıdır. Dolayısıyla emir, güzel ahlak kazandırma ve eğitmeye yöneliktir.²¹⁴

1.2.2.1.6. Nedb/Mendupluk (الندب)

Muhataptan bir fiilin yerine getirilmesi istenir fakat o fiilin terki de yasaklanmazsa, bu meyandaki emir nedb ifade eder.²¹⁵ Örneğin “وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ” “Sahip olduğunuz kölelerden “mükâtebe” yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın”²¹⁶âyetindeki emir kesin ve bağlayıcı tarzda değildir. Bu, fiilin mendûb-müstehâp olduğunu gösterir. Buradaki emrin bağlayıcı olmadığına karine ise, İslam hukukundaki mâlik’in mülkünde mutlak tasarruf özgürlüğüne sahip olmasıyla ilgili olan sabit kâidedir. Herhangi bir zaruret olmadıkça mâlik, mülküyle alakalı herhangi bir tasarrufa icbâr edilemez.²¹⁷

Usulcülerden bazısı, nedb anlamına yakın olan irşâd ile nedb’in farkının; “Nedb anlamında, me’mûrun bih’in uhrevî sevâplar için, irşâdda ise dünyevî

²¹¹ en-Nisâ, 4/34.

²¹² Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-kitâbi’l-kerîm*, I-IX, Dâru ihyâi’t-turâsi’l-arabî, Beyrut, t.y., II, 173; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu’t-tefâsir*, I-III, Dâru’l-Kur’âni’l-Kerîm, Beyrut, 1981, I, 274-275; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 172;

²¹³ Buhârî, *Et’ime*, 2-3, Müslim, *Eşribe*, 108.

²¹⁴ Fahrüddîn er-Râzi, Muhammed b. Ömer b. Huseyn, *el-Mahsûl fî ilmi usûli’l-fıkh*, (Thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî), I-VI, Müessesetu’r-risâle, y.y., t.y., II, 39; Fadl Abbâs, *a.g.e.*, I, 151;

²¹⁵ Abdulazîz Atîk, *a.g.e.*, s. 82.

²¹⁶ en-Nûr, 24/33.

²¹⁷ Şa’bân-Dönmez, *a.g.e.*, s. 244-245.

menfaatler için talep olunmasıdır” derler.²¹⁸ Bahâuddîn es-Sübkî (773/1372) ise, Fahru’r-Râzî (606/1209) ve el-Gazzalî’den (505/1112) naklederek, irşâd’ın hem dünyevî hem de uhrevî anlamlar yüklenebileceğini eğer bu iki anlamı birlikte taşıyorsa şer’î bir hüküm ifade edebileceğini söyler.²¹⁹

1.2.2.1.7. Âciz Bırakma ve Meydan Okuma (التعجيز والتحدّي)

Gücünün yetmeyeceği bir işi yapabileceğini iddia eden kişiye âcizliğini göstermek maksadıyla bir işi yapmasını istemeye “ta’cîz”, yani âciz bırakma denir. Bu aynı zamanda bir çeşit meydan okumadır.²²⁰ Örneğin; “وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ

“Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın”²²¹ âyeti kerimesinde Allah Teâlâ (c.c) Kur’ân inkârcılarına meydan okuyarak, onun bir benzerini getirmekten âciz olduklarını ortaya koymuştur.²²²

Rasûlullâh’ın (s.a.v) resim yasağı ile ilgili hadisi de meydan okuma ve âciz bırakmaya güzel bir örnektir: “إِنَّ الَّذِينَ يَصْنَعُونَ هَذِهِ الصُّوَرَ يُعَذِّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يُقَالُ لَهُمْ أَحْيُوا

“Bu sûretleri (resim ve heykelleri) yapanlar, kıyamet günü, yaptıklarınıza can verin haydi! diye azap edileceklerdir.”²²³ Hadiste canlı varlıkların sûretini (heykel, büst, resim ve tablo) yapanların, bunu iş ve sanat haline getirenlerin ahirette görecekleri muâmele gözler önüne serilmekte ve “أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ” “Yaptıklarınıza can

verin bakalım” denilerek aslâ yapamayacakları bir işe mecbur bırakılmak suretiyle

²¹⁸ Râzî, **a.g.e.**, II, 39; Ernevî, Sirâcuddîn Mahmûd b. Ebî Bekr, **et-Tahsîl mine’l mahsûl**, (Thk. Abdulhamîd Ali Ebû Zind), I-II, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1988, I, 272; Subkî, Takîyyüddîn Ebu’l Hasan Ali b. Abdülkâfî b. Ali b. Temmâm b. Hâmid b. Yahyâ ve veledühü Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali, **el-İbhâc fi şerhi’l-Minhâc**, I-III, Dâru’l-kütübî’l-’ilmiyye, Beyrut, 1995, II, 17; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **Esâlîbu’l-emr ve’n-nehî**, s. 80.

²¹⁹ Bahâuddîn es-Subkî, Ahmed b. Ali b. Abdü’l-Kâfî, **‘Arûsu’l-efrâh fi şerhi telhîsi’l-miftâh**, (Thk. Abdülhamîd Hindâvî), I-II, el-Mektebetu’l-asriyye, Beyrut, 2003, I, 466.

²²⁰ Kazvînî, **el-İzâh**, s. 148; Bahâuddîn es-Subkî, **a.g.e.**, I, 464; Tabâne, **Mu’cemu’l-belâğa**, s. 405-406; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 76; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu’l-istilâhiyye**, s. 154.

²²¹ el-Bakara, 2/23. Ayrıca bkz.: Âl-i İmrân, 3/168; el-A’râf, 7/194; Hûd, 11/13; el-İsrâ, 17/88; er-Rahmân, 55/33.

²²² Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 426; Suyûtî, **Mu’terak** I, 335.

²²³ Buhârî, **Libâs**, 89, 92, 95; **Tevhîd**, 56; Müslim, **Libâs**, 96, 97.

azap edilecekleri haber verilmektedir.²²⁴Şâir Mühelhil (531) de bu üslûbu kullanmıştır:

أروني بحياء طال عُمرًا يُخِلِّهِ وهاتوا كريماً مات من كثرة البذل

“(Yapabilerseniz) cimriliği sayesinde ömrü uzamış bir cimri gösterin bana ve çok saçıp savurduğundan ötürü ölen bir cömert getirin!”²²⁵

Emrin muhatabı âciz bırakma anlamında kullanılması aynı zamanda bir (tehaddî) meydan okumadır. Ancak, her tehaddî, muhatabı âciz bırakma kastıyla yapılmayabilir. Nitekim Kur’ân’da peygamberlerinin nasihatlerinden rahatsız olan kavimlerin peygamberlerden kendisiyle tehdit ettikleri azabı bir an önce getirmesi hususunda emir sigasıyla yapılan bir meydan okuma söz konusudur. Örnekteki âyette Hz. Lût (a.s)’ın kendilerini hidâyete çağırdığı kavmi O’nu yalanlamışlar ve azabı acele isteyerek meydan okumuşlardır.

أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ

“Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?” Kavminin cevabı, “Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi Allah’ın azabını getir bize!” demeden ibaret oldu.”²²⁶

1.2.2.1.8. Eşitlik (التسوية)

Emir tesviye anlamında, birbirine zıt durumların söz sahibi için eşit olduğunu belirtmek amacıyla kullanılır. Örneğin “اصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ” “Girin oraya. İster dayanın, ister dayanmayın, sizin için birdir”²²⁷ âyetinde azaba düşen

²²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu’l-bârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, (Muhammed Fuâd Abdü’lbâkî), I-XIII, Dâru’l ma’rife, Beyrut, 1960, X, 384; Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu ri-yâzi’s-sâlihîn*, I-VI, Dâru’l-vatan lî’n-neşr, Riyad, 2005, VI, 417.

²²⁵ Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye*, I, 319; Abdulazîz Kalkîle, *a.g.e.*, s. 154; Tabâne, *a.g.e.*, s. 406; Abdulazîz Atîk, *fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye*, s. 77; İnâm Fevvâl Akkâvî, *el-Mu’cemu’l mufassal*, s. 226-227;

²²⁶ el-Ankebût 29/29. Ayrıca Bkz.: Yûnus, 10/15; Hûd, 11/32; el-Ahkâf, 46/22.

²²⁷ et-Tûr, 52/16. Ayrıca bkz.: et-Tevbe, 9/53, 80.

olanların sabredip etmemelerinin Allah (c.c) için bir olduğu açıklanmaktadır.²²⁸

Meşhur şâir Mütenebbî'nin şu sözlerindeki emir de bu anlamda kullanılmıştır:

عِشْ عَزِيزاً أَوْ مِتْ وَأَنْتَ كَرِيمٌ بَيِّنْ طَعْنَ الْقَنَا وَ حَقِّقِ الْبُؤْدَ

“İster azîz (şerefli) bir şekilde yaşa, ister mızrak dalgaları ve bayrakların dalgalanmaları arasında asil olarak öl!!.” Şâir bu sözyle izzetle yaşamak ve şerefli bir şekilde ölmeyi birbirine eşit kabul etmekte ve ikisinden birini diğerine tercih edilemeyeceğini açıklamaktadır.²²⁹

Emrin eşitlik ve mubahlık anlamı birbirine yakın olmakla birlikte aralarında ufak bir farklılık vardır. Emrin ibâha anlamında, sözü geçen fiili işlemenin caiz olmadığını vehmeden muhataba, sanki izin verilerek bu vehim ortadan kaldırılır. Tesviyede ise, iki fiilden birini seçmenin kendisi için daha hayırlı olduğunu vehmeden muhataba söz sahibi için her iki fiilin de eşit olduğu bildirilerek bu vehmin ortadan kaldırılması hedeflenir.²³⁰

1.2.2.1.9. Tehdit (التهديد/الوعيد)

Tehdit üslûbu, muhatabın bir işi yapması halinde zararlı çıkacağını bildirmek için kullanılır. Muhatabın gözünü korkutarak ve ona gözdağı vererek, emredilen fiilin yapılmasına öfkelenildiğini gösterir.²³¹ İbn Fâris (395/1004) bunu va‘id olarak isimlendirirler.²³² Örneğin; “اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ” “Dilediğinizi yapın

(bakalım!) Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir”²³³ ve “فَلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ

إِلَى النَّارِ” “De ki: "Azıcık yararlanın bakalım, nasılsa sonunda gideceğiniz yer

²²⁸ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 148; Bahâuddîn es-Subkî, **a.g.e.**, I, 465; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 426; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 336; Tabâne, **a.g.e.**, s. 287; İrfan Mitracî, **el-Câmi'**, s. 49; Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s. 64; Bolelli, **Belâgat**, s. 204-205; Ali Bulut, **Belâgat:Meânî-Beyân-Bedî'**, İfav Yay., İstanbul, 2015, s. 111; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **a.g.e.**, s. 77.

²²⁹ Mea'rrî, **el-Lâmi'u'l-azîzî**, s. 1304; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 319; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 77; İnâm Fevvâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 226.

²³⁰ Teftâzânî, **a.e.**, s. 426; Tabâne, **a.e.**, s. 287;

²³¹ Tabâne, **a.g.e.**, s. 686; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 321; İbn Kuteybe, **Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân**, s. 172; Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 154.

²³² İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya el-Kazvînî, **es-Sâhibî fî fıkhi'l-luğati'l-arabiyye ve mesâiluhâ ve süneni'l-arab fî kelâmihâ**, (Nşr. Muhammed Ali Beyzûn), y.y., 1997, s. 138.

²³³ Fussilet, 41/40.

ateştir!"²³⁴ Rasûlullah (s.a.v.) de bu üslûbu hadislerinde kullanmıştır. Örneğin: “إِذَا لَمْ تَسْخِي فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ”²³⁵ *“Utanmadıktan sonra dilediğini yap!”* hadisindeki emir sigası çoğunluğun görüşüne göre tehdit anlamı içermektedir.²³⁶

1.2.2.1.10. Şaşırma ve Hayret Gösterme (التعجب/العجب)

Kur’ân- Kerimde “(E) أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا”²³⁷ *“Muhammed!) Senin hakkında bak nasıl da benzetmeler yaptılar da (haktan) saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar”* âyetindeki emir sigası taaccüp kalıbında olmamasına rağmen hayret etme ve şaşkınlık anlamı içermektedir.²³⁸ Yani, “Bak ve hayret et yâ Muhammed! Senin hakkında nasıl da sihirbaz, mecnun ve şair gibi mesnetsiz iddialarda bulunuyorlar” anlamına gelir.²³⁹ Yine “أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا”²⁴⁰ *“Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler!”* âyeti de taaccüp anlamındadır.²⁴¹

1.2.2.1.11. İstişare Etme - Danışma (المشورة)

Emir fiili bazen de muhatap ile istişare etmek, bir meselede ona danışmak (meşveret) için kullanılır. Âlimler buna örnek olarak “قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي”²⁴² *“Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün ne dersin? dedi”*²⁴³ âyetini delil getirmişlerdir.²⁴³ Buradaki “فَأَنْظُرْ مَاذَا تَرَى”²⁴⁴ *“Bir düşün*

²³⁴ İbrahim, 14/30.

²³⁵ Ebû Dâvûd, **Edeb**, 6; el-Muvatta’, **Sefer**, 46.

²³⁶ İbn Fâris, **a.g.e.**, s. 138; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 151; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 228.

²³⁷ el-Furkân, 25/9.

²³⁸ Suyûtî, **Mu’terak** I, 336; Bahâuddîn es-Subkî, **‘Arûsu’l-efrâh**, I, 468; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 321; İrfan Mitracî, **a.g.e.**, s. 51; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.e.**, s. 226.

²³⁹ Sâbûnî, **Safvetu’t-tefâsir**, II, 356.

²⁴⁰ Meryem, 19/38.

²⁴¹ İbn Fâris, **a.e.**, s. 139; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 82.

²⁴² es-Sâffât, 37/102. Ayrıca bkz.: en-Neml; 27/32-33.

²⁴³ Bahâuddîn es-Subkî, **a.g.e.**, I, 468; Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn, **el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân**, (Thk. Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim), I-IV, el-Hey’etü’l mısriyyeti’l-âmme li’l-kitâb, y.y., 1974, III, 278; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 336; Ahmed Matlûb, **a.e.**, I, 322.

ne dersin?” emri İsmail (a.s.)’a yöneltilen gerçek bir emir ifadesi olmayıp İbrahim (a.s) ‘ın oğluna fikir sorup danışması anlamındadır.²⁴⁴

1.2.2.1.12. Muhayyer Bırakma (التخيير)

Emir sigası bazen muhatabın iki ya da daha fazla şey arasında seçimde bulunması (tahyîr) için getirilir. Bu anlama geldiğinde emirden sonra “أَوْ” edatının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin “وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ”²⁴⁵ “Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun; bilin ki O, kalplerde olanı bilir”²⁴⁵ âyetinde emir muhayyerlik anlamındadır.²⁴⁶ Beşşâr b. Bürd’ün (167/784) şu beyti de emrin tahyîr anlamına örnek olarak kullanılmıştır:

فَعِشْ وَاحِدًا أَوْ صِلْ أَخَاكَ فَإِنَّهُ مُقَارِفُ ذَنْبٍ مَرَّةً وَجُحَانِيَّةً

“(Senin yanında bir arkadaşının yanılmamasını istersen) yalnız başına yaşa ve ya kardeşinle ilişkini sürdür. Muhakkak ki O bir defa günah işlerse de bir başka keresinde ondan sakınır.”²⁴⁷

Usûlcülerin bir kısmı ibâha ve tahyîr’i aynı kabul etmişlerdir. Ancak ikisinin arasındaki fark tahyîr’de seçeneklerin ikisi birlikte tercih edilemezken, ibâha’da her iki seçenek de tercih edilebilir. Öte yandan ibâha’da bir fiilin yapılmasının veya terk edilmesinin herhangi bir mahzuru olmadığına dair muhataba izin verilmekte iken tahyîr’de ise bu söz konusu değildir.²⁴⁸

1.2.2.1.13. İkram (الإكرام)

Emir sigası bazen ikram anlamında kullanılabilir. Bu anlamdaki emrin in‘âm ve mübahlık gibi başka mecâzî anlamlar bildirmeye de meyilli bir yapısı vardır. Nitekim Subkî ve Suyûtî gibi âlimler, emrin ikram anlamındaki kullanımına işaret

²⁴⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, V, 221.

²⁴⁵ el-Mülk, 67/13.

²⁴⁶ Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-‘arabiyye**, I, 234; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu’l-İstîlâhiyye**, s. 156; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 150; Tabâne, **Mu‘cemu’l-belâğa**, s. 209-210; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 79; Abdulfettâh Besyûnî, **‘İlmu’l-me‘ânî**, s. 358.

²⁴⁷ Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 156; Abdulazîz Atîk, **a.e.**, s. 79; Ahmed Matlûb, **Mu‘cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye**, I, 318; İnâm Fevvâl Akkâvî, **el-Mu‘cemu’l mufassal**, s. 225; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **el-Belâğatu’l-vâdiha**, s. 180; Bolelli, **a.g.e.**, s. 209.

²⁴⁸ Tabâne, **a.g.e.**, s. 210; Abdulazîz Kalkîle, **a.e.**, s. 156.

ederek, bunun aynı zamanda mubahlık da ifade ettiğini söylemişler²⁴⁹ ve şu âyeti buna örnek göstermişlerdir “ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ” “Onlara; “Girin oraya esenlikle, güven içinde” denilir.”²⁵⁰ Belâgatçıların bazısı, Allah’ın verdiği nimetleri kullarına hatırlatması anlamına gelen “În‘âm’ı” emrin mecâzî anlamlarından biri olarak, ayrı bir başlık altında inceleyip örnek olarak ikrâm için zikri geçen ve benzeri âyetleri göstermişlerdir.²⁵¹ Emrin in‘âm/imtinân anlamlarının, ikrâm anlamıyla çok yakın olması hasebiyle, emrin in‘âm anlamını ayırıyeten açıklamayacağız.

1.2.2.1.14. Temennî (التَمَنَّى)

Gerçekleşmesi imkânsız ya da imkân dâhilinde olup da çok zor olduğundan ötürü gerçekleşmesi umulmayan bir şeyi talep etmektir. Kur’ân’da emir sigası ile açıklanan temennî manası, genel anlamda ahirette azap gören veya görececek olan kâfirlerin dilinden aktarılmıştır. Temennî anlamının emir sigası formunda getirilişi de temennî edilen şeyin ivedilikle yerine getirilmesine olan rağbettir.²⁵² Örneğin cehennemde azap gören kimselerin “رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ” (*İnkâr edenler cehennemde*), “Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim” diye bağırsırlar”²⁵³ şeklindeki nidâları da emir üslûbunda kullandıkları dünyaya geri dönme temennîlerini ifade etmektedir.²⁵⁴

Akılsız varlıklara yöneltilen emirlerin genelde temennî anlamına geldiği görülmektedir. Kaynaklarda çokça zikri geçen İmruulkays’ın (545) şu beyti buna güzel bir örnektir:

²⁴⁹ Bahâuddîn es-Subkî, a.g.e., I, 467; Suyûtî, **Mu‘terak**, I, 336; Ahmed Matlûb, a.g.e., I, 316.

²⁵⁰ el-Hicr, 15/46.

²⁵¹ Bahâuddîn es-Subkî, a.e., I, 467; Ebu’l Hasan es-Subkî, **el-İbhâc**, II, 15; Suyûtî, a.g.e., I, 336; Ahmed Matlûb, a.e., I, 317; İnâm Fevâil Akkâvî, a.g.e., s. 224. Ayrıca in‘âm anlamına örnek olarak kullanılan âyetler için bkz.: el-Mâide, 5/88; el-En‘âm, 6/141, 142; el-‘Ârâf, 7/31; en-Nahl, 16/69, 114; Meryem, 19/26.

²⁵² Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **Esâlîbu’l-emr ve’n-nehî**, s. 99; Habenneke el-Meydânî, a.g.e., I, 233; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu’l-İstîlâhiyye**, s. 153-154; Abdulfettâh Besyûnî, a.g.e., s. 363, Ertuğrul, “**Belâgatta Meânî İlmî**”, s. 162.

²⁵³ Fâtır, 35/36. Ayrıca bkz.: İbrâhim, 14/44; el-Mü’minûn, 23/99, 107; es-Secde, 32/12; ez-Zuhruf, 43/77.

²⁵⁴ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, a.g.e., s. 104.

أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا ابْجُلِي بِصُبْحٍ وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْتَلٍ

“Ey uzun gece keşke karanlıkların sabahın aydınlığı ile açılmalı! (Gerçi) sabahın olması da senden farklı değil ya!” Burada gecenin, sabahın aydınlığı ile açılmasını dilemek gerçekleşmesi uzak bir şey olduğundan emir sigası temennî anlamında kullanılmıştır.²⁵⁵

1.2.2.1.15. Subût ve Devam (الشبوت والدوام)

Zaten vuku‘ bulmuş bir şeyin talebi söz konusu edildiğinde emir sigası ile karineye uygun bir mana murad edilir. Bu manalardan biri de devam ve sürekliliktir. Örneğin “أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” “Bizi dosdoğru yola ilet”²⁵⁶ ve “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا” “Ey iman edenler! بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin!”²⁵⁷ âyetlerindeki emirler sübût ve devam anlamında kullanılmıştır.²⁵⁸ İlk âyette bizi hidayet üzere sabit kıl anlamında, ikincisinde ise, iman üzere olmada devam edin, sebât edin ve onu ziyadeleştirin manasındadır.²⁵⁹

1.2.2.1.16. İbret Alma (الاعتبار)

Kur’an-ı Kerim çoğu zaman muhataplarını tefekkür etmeye, ibret almaya, ders çıkarmaya çağırmaktadır. İşte bazen emir sigası, bir şeye muhatabın dikkatini çekmek ve ibret nazarıyla bakmasını sağlamak kastıyla kullanılır. Bu dikkat çekme, kâinattaki varlıklar ve onda cereyan eden olaylar, Allah’ın insanın nefsine nakşettiği âyetleri, geçmiş ümmetlerin halleri ve nasıl helak oldukları gibi mevzularla ilgili olabilir.²⁶⁰ Örneğin “قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” “De ki: “Göklerde ve yerde neler var neler

²⁵⁵ Zevzenî, Ebû Abdullah Huseyn b. Ahmed, *Şerhu’l-mu’allakâti’s-seb’a*, Dâru ihyâi’t turâsi’l-arabî, y.y., 2002, s. 60; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 148; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 426; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, s. 65; Ahmed Matlûb, *a.g.e.*, I, 320, İrfan Mıtracî, *el-Câmi’*, s. 50; Abdulazîz Atîk, *fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye*, s. 78. Meydânî, bu beyti tereccî başlığı altında örnek göstermiştir. Bkz.: Habenneke el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 233.

²⁵⁶ el-Fâtîha, 1/6.

²⁵⁷ en-Nisâ, 4/136. Ayrıca bkz.: el-Bakara, 2/186; Âl-i İmrân, 2/200; el-Mü’min, 40/14.

²⁵⁸ Sabbâh Ubeyd Drâz, *el-Esâlibu’l-inşâiyye* s. 57; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 126; Fadl Abbâs, *el-Belâğa*, I, 151.

²⁵⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve’t-tenvîr*, I, 189. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 121, II, 162-163.

²⁶⁰ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 128.

bir baksanıza!”²⁶¹ “انظروا إلى ثمره إذا أثمر وينعه” “Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın”²⁶² âyetlerindeki “انظروا” lafzı, bilinçsiz bir şekilde değil, tefekkür ve ibret nazarıyla bakılmasını gereğine işaret eder.²⁶³

1.2.2.1.17. Küçümseme (الإهانة/الاحتقار/التحقير)

Emir sigasının kullanımlarımdan biri de muhatabı küçümsemek, basit görmek ve hafife almak içindir. Konuya örnek olarak verilen âyetler, aynı zamanda başka mecâzî anlamlarla da iç içedir. Örneğin cehennemliklere azabı tatma emrinin verildiği “ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ” “Tat bakalım! Hani üstündün, kudretliydin, asildin!”²⁶⁴ âyetindeki emir ile kastedilen anlam, muhatabı basit görerek küçümsemektir²⁶⁵ emir sigasından sonra gelen “إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ” “Hani üstündün, kudretliydin, asildin!” bölümü ise, istihzâ anlamında olan bir haber cümlesidir.²⁶⁶ Bu cihetle âyet, içerisinde hem muhatabı küçümseme, hem de alay anlamı barındırmaktadır.

Küçümseme, yaygın bir hiciv üslûbu olarak Arap edebiyatında sıkça kullanılmaktadır. Mesela meşhur şâir Cerîr (ö.110/728) rakibi Ferazdâk (ö.110/728) ve kabilesini şu şekilde hicvetmektedir:

خُذُوا كُحْلًا وَجِمْرَةً وَعِطْرًا فَلَسْتُمْ يَا فَرَزْدَقُ بِالرَّجَالِ
وَسَمُّوا رِيحَ عَيْبَتِكُمْ فَلَسْتُمْ بِأَصْحَابِ الْعَنَاقِ وَلَا النَّزَالِ

“Bir sürme alın, bir buhurdan ve bir de esans; adam değilsiniz ki siz, be hey Ferazdak! Koklayın pis kokusunu deriden heybelerinizin; Savaşacak adamlar değilsiniz ki (muhatap alsak!)”²⁶⁷ Şair burada, emir sigasıyla muhatabını küçümsemektedir.²⁶⁸

²⁶¹ Yûnus, 10/101.

²⁶² el-En’âm, 6/99.

²⁶³ Suyûtî, **Mu’terak**, I, 336; Bahâuddîn es-Subkî, ‘**Arûsu’l-efrâh**, I, 468; Suyûtî, **el-İtkân**, III, 278; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 65.

²⁶⁴ ed-Duhân, 44/49. Ayrıca bkz.: el-İsrâ, 17/50; Yûnus, 10/80.

²⁶⁵ Kazvînî, **el-İzâh**, s. 148; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 335; Bahâuddîn es-Subkî, **a.g.e.**, I, 465.

²⁶⁶ İbn Âşûr, **a.g.e.**, XXV, 316; Zemahşerî, **a.g.e.**, V, 477.

²⁶⁷ Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 81.

²⁶⁸ İrmak, “**Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi**”, s. 164-165.

Küçümseme (الإهانة) ile boyun eğdirme (التسخير) birbirine yakın anlamlı olmakla beraber belâgatçılar aralarında şöyle bir ayırımdan söz ederler: Boyun eğdirmeye sözü edilen fiil gerçekleşir. Örneğin: “فَعُلُّنَا لَهُمْ كُونُوا قِرْدَةً خَاسِئِينَ” “Onlara, aşağılık maymunlar olun! dedik”²⁶⁹ âyetinde gerçekten de muhataplar maymuna dönüşmüşlerdir. Küçümsemede ise böyle fiilî hakikat söz konusu olmayıp sadece muhatabı küçük görmektir. Bundan da teshîrin daha dar ve özel bir kullanımı olduğunu anlıyoruz.²⁷⁰

1.2.2.1.18. Yaratma ve Tam Kudret (التكوين وكمال القدرة)

Emir sigası bazen gerçekleşmesi zor görülen olayların kudret-i ilâhî tarafından nasıl kolaylıkla gerçekleştirildiğini beyan etmek için kullanılır. Örneğin “وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا” “Bir işe hükmetti mi ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir”²⁷¹ âyetinde bu mana mevcuttur.²⁷²

Bahâuddîn es-Subkî (ö.773/1372) ve Celâluddîn es-Suyûtî’ye (ö.911/1505) göre tekvîn, teshîre yakın anlamlı olup ondan daha geneldir.²⁷³ İbn Fâris (ö.395/1004) ise tekvin’in Allah’tan başkası için söz konusu olamayacağına değinmiş ve örnek olarak teshîr başlığında kullanılan “فَعُلُّنَا لَهُمْ كُونُوا قِرْدَةً خَاسِئِينَ” “Onlara, aşağılık maymunlar olun!’ dedik”²⁷⁴ âyetini vermiştir. Çünkü bu bir halden bir hale dönüşme işi kendi başlarına gerçekleştirebilecekleri bir şey olmayıp, Allah’ın gücü ve kudret eliyle tahakkuk etmiştir.²⁷⁵ Diğer bir görüşe göre ise, tekvinde teshîrin aksine

²⁶⁹ el-Bakara, 2/65.

²⁷⁰ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 148; Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 426; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 336; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 318; Bahâuddîn es-Subkî, **‘Arûsu’l-efrâh**, I, 465; Tabâne, **Mu’cemu’l-belâğa**, s. 694; İnâm Fevvâl Akkâvî, **el-Mu’cemu’l mufasssal**, s. 220; Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali, **et-Tirâz li esrârî’l-belâğa ve ‘ulûmi hakâiki’l-i’câz**, I-III, el-Mektebetu’l-unsuriyye, Beyrut, 2002, III, 156; Sabbâh Ubeyd Drâz, **a.g.e.**, s. 48.

²⁷¹ el-Bakara, 2/117. Ayrıca bkz.: Âl-i İmrân, 3/47, 59; el-En’âm, 6/73; en-Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; el-Mü’min, 40/68.

²⁷² Ebu’l Hasan es-Subkî, **el-İbhâc**, II, 16; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 336;

²⁷³ Bahâuddîn es-Subkî, **‘Arûsu’l-efrâh**, I, 467; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 336.

²⁷⁴ el-Bakara, 2/65.

²⁷⁵ İbn Fâris, **es-Sâhibî**, s. 139; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 320; Tabâne, **a.g.e.**, s. 274.

küçümsenen bir duruma dönüşüm mevzu bahis olmayıp, ademden (yokluktan) sonra bir anda mevcudiyete (varlık alanına) gelme söz konusudur.²⁷⁶

1.2.2.1.19. Teslimiyet (التسليم)

Teslîm kelimesi, karşındakinin emri altına girme, bela ve afetten korunur olma, bir emaneti teslim etme, kabul etme, emniyet, boyun eğme ve itaat etme gibi anlamlara gelir.²⁷⁷ Bazı belâgatçılar bu mevzuyu teslîme yakın anlamli olan tevîz başlığında ele almışlardır.²⁷⁸ “ قَالَوَا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا

“أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (Sihirbazlar) şöyle dediler: “Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin”²⁷⁹ âyetini İbn Fâris konuya örnek olarak vermektedir.²⁸⁰ Âyet, Hz. Mûsa’ya (a.s.) iman eden sihirbazların Firavun’un tehditlerine direniş ve başkaldırıışlarını konu edinmektedir. Firavun’a karşı kullandıkları emir sigası, Onların Allah’a karşı tam bir teslimiyet içerisinde olduklarına işaret eder.²⁸¹

1.2.2.1.20. Haber (الخبر)

Bazen emri sigası şeklinde gelen bir ifade haber anlamı içerebilir. Nitekim sefere çıkan müminleri caydırmaya çalışan münafıklar hakkında indirilen “ فَلْيَضْحَكُوا ” “Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar”²⁸² âyetindeki emir sigası haber anlamı içermekte ve “Az gülüp çok ağlayacaklar” manasına gelmektedir. Zemahşerî’ye göre haber manasının emir sigasıyla gelişi, bahsi geçen eylemin kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğini beyan içindir.²⁸³ Âyetteki gülme sevinçten, ağlama ise, ahiretteki hüznlerinden kinâyedir.

²⁷⁶ Ebu’l Hasan es-Subkî, a.g.e., II, 19.

²⁷⁷ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, XII, 291.

²⁷⁸ İnâm Fevâil Akkâvî, a.g.e., s. 226-227.

²⁷⁹ Tâhâ, 20/72.

²⁸⁰ İbn Fâris, a.g.e., s. 139; Ahmed Matlûb, Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye, I, 319; Bahâuddîn es-Subkî, ‘Arûsu’l-efrâh, I, 467.

²⁸¹ Abdulazîz Atîk, fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye, s. 82-83.

²⁸² et-Tevbe, 9/82.

²⁸³ İbn Fâris, a.e., s. 140; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 83; Zemahşerî, el-Keşşâf, III, 76.

Yani onların sevinçleri yok olup gidecek, hüznüleri ise, sürekli olacaktır anlamına gelir.²⁸⁴ Haber anlamında emir sigasının kullanımının tercih edilmesi hakkında Ebû Hayyân, (745/1344) dinleyenin nefsinde daha güçlü ve te'kitli bir tesir bıraktığı şeklinde açıklamada bulunmuştur.²⁸⁵

1.2.2.1.21. Tekzîb (التكذيب)

Emir yapısı bazen muhatabın konuyla ilgili tutumunu yalanlamak için kullanılır. Kaynaklarda bu konuya “قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” “De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat’ı getirip okuyun”²⁸⁶ ve “قُلْ هَلْ مِنْكُمْ شُهَدَاءُ الَّذِينَ” “De ki: “Haydi, Allah şunu haram kıldı” diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin”²⁸⁷ âyetleri örnek gösterilmiştir.²⁸⁸ Her iki âyette de Ehl-i Kitab’ın bazı kastî uygulamalarının dini temelli olmadığını açıklayarak onları yalanlamakta ve yanlışlıklarını açığa çıkarmaktadır.²⁸⁹ İbn Âşûr ise, her iki âyette geçen emir sigasının ta‘cîz (aciz bırakma) anlamına geldiğini söyler.²⁹⁰

1.2.2.1.22. Telhîf ve Tahsîr (التلحيف والتحسير)

Telhîf ve tahsîr, üzme, tasalandırma, hayıflandırma anlamlarına gelir.²⁹¹ Emir sigası bazen bu anlamı vermek için kullanılır. “مُتْ بِغَيْظِكَ” “Öfkenden öl!” ve “مُتْ بِدَائِكَ” “Derdinle öl!” sözleri buna örnek verilmiştir.²⁹² Nitekim “وَإِذَا لَقَوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا” “Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “inandık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı

²⁸⁴ İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve't-tenvîr**, X, 282.

²⁸⁵ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali, **el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsir**, (Thk. Sitkî Muhammed Cemîl), I-X, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1999, VIII, 344.

²⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/93.

²⁸⁷ el-En'âm, 6/150. Ayrıca bkz.: es-Sâffât, 37/153-157.

²⁸⁸ Bahâuddîn es-Subkî, **a.g.e.**, I, 468; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 336; a.mlf., **el-İtkân**, III, 278; Ebu'l Hasan es-Subkî, **el-İbhâc**, II, 21; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 320.

²⁸⁹ Sabbâh Ubeyd Drâz, **el-Esâlibu'l-inşâiyye** s. 43; İrmak, **a.g.e.**, s. 169.

²⁹⁰ İbn Âşûr, **a.g.e.**, IV, 9; VIII, 153.

²⁹¹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, IX, 321-322; IV, 188-200.

²⁹² İbn Fâris, **a.g.e.**, s. 139;

parmaklarını ısırırlar. De ki: “Öfkenizden ölün!”²⁹³ âyetindeki emir kipi bu anlamda kullanılmıştır.²⁹⁴ İbn Cerîr’in şu beyitleri de buna örnek verilebilir:

موتوا من الغَيْظِ غَمًّا فِي جَزِيرَتِكُمْ لَنْ تَقْطَعُوا بَطْنَ وَادٍ دُونَهُ مُضَرٌّ

“Adanızda kederinizden, öfkenizden ölün! Mudâr kabilesi oradayken vadinin içinden geçemeyeceksiniz!”²⁹⁵

1.2.2.1.23. Tevbîh-Levm (التوبيخ/اللوم)

Emir sigası bazen siyâka uygun olarak kınama, ayıplama ve yerme (tevbîh-levm) anlamı içerebilir. Endülüs’teki son Arap kralı için söylenen şu beyit, buna örnek verilebilir:

ابْنُكَ مِثْلُ النِّسَاءِ مُلْكًا مُضَاعًا لَمْ تُحَافِظْ عَلَيْهِ مِثْلَ الرِّجَالِ

“Kaybedilen bir saltanata ağla kadınlar gibi! Erkek gibi onu koruyamadın!”²⁹⁶

Emrin mecâzî anlamlarının sayısını artırmak mümkünse de biz bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

1.2.2.2. Nehiy Üslûbu

Emrin zıttı olan nehiy kelimesi (نهي) kökünden türemekte ve lügat açısından yasaklamak, birini bir işten menetmek, engellemek ve alıkoymak anlamalarına gelmektedir.²⁹⁷ İstilah anlamı ise, muhataptan sözü edilen fiilden uzak durmasını isti’lâ (kendini üstün görerek), otoriter ve bağlayıcı (ilzâmî) bir şekilde istemektir.

²⁹³ Âl-i İmrân, 3/119.

²⁹⁴ İbn Fâris, a.g.e., s. 139; Abdulazîz Atîk, fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye, s. 82.

²⁹⁵ Cerîr b. Atiyye b. Huzeyfe el-Hatâfa, Dîvânu Cerîr, Dâru Beyrut li’t-tıbbâ’a ve’n-neşr, Beyrut, 1986, s. 200.

²⁹⁶ Fadl Abbâs, el-Belâğâ, I, 152.

²⁹⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XV, 343; Zebîdî, Tâcu’l-‘arûs, XL, 148; İbn Fâris, Mu’cemu mekâyisi’l-luğa, V, 359; İbn Dureyd, Cemheretu’l-luğa, II, 996; H. Yunus Apaydın, “Nehiy”, DîA, s. 544-547, İstanbul, 2006, XXXII, 544.

Emirde fiilin yapılması, nehiyde ise yapılmaması istenmektedir. Bu açıdan emir olumluluk (îcâb), nehiy ise (selb) olumsuzluk ifade etmektedir.²⁹⁸

Nehyin tek bir sigası vardır. O da başında nehiy لا'sı (lâ nâhiye) bulunan meczûm muzari fiildir. Bu muzârî fiil, eğer muhatap için kullanılırsa nehy-i hâzır; gâib için kullanılırsa nehy-i gâib ismini alır.²⁹⁹ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُؤُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ

سُكَارَى” “Ey İman edenler! Sarhoşken namaza yaklaşmayın!”³⁰⁰ âyeti nehy-i hâzır'a,

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا” “Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne malum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır”³⁰¹ âyeti de nehy-i gâib'e örneklik teşkil etmektedir.

Nehiy de, emirde olduğu gibi hakiki ve mecâzî olmak üzere iki kısma ayrılır. Usûlcülerin büyük çoğunluğu, nehyin mûcebinin tahrîm olduğu ve başka anlama ancak bir karîneye dayalı olarak delâlet edebileceği görüşündedirler.³⁰² Eğer nehiy, isti'lâ ve ilzâm şartlarından birini veya her ikisini kaybederse, hitâbın makamına uygun ve karinelerden anlaşılan mecâzî anlamlar içerir.³⁰³ Bu mecâzî anlamların belli başlı olanları ise şunlardır:

1.2.2.2.1. Duâ (الدعاء)

Nehy'in duâ anlamına gelmesi, isti'lâ yoluyla değil de niyaz etme, yalvarma, şefkat dileme ve yakarma yolu ile alt makamdaki birinin üst'ten talepte bulunması şeklinde gerçekleşir.³⁰⁴ “رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ”

“Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak

²⁹⁸ Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 427; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 154; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 336; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 83; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu'l-istilâhiyye**, s. 157; Ahmed Matlûb, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğhiyye**, III, 344.

²⁹⁹ Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 170; a.mlf., **el-İzâh**, s. 149; Fadl Abbâs, **a.e.**, I, 154; Bahâuddîn es-Subkî, **'Arûsu'l-efrâh**, I, 469; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu'l-'arabiyye**, I, 228; Abdulfettâh Besyûnî, **'İlmu'l-me'ânî**, s. 371.

³⁰⁰ en-Nisâ, 4/43.

³⁰¹ el-Hucurât, 49/11.

³⁰² Apaydın, **a.g.m.**, XXXII, 545.

³⁰³ Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 159; Abdulazîz Atîk, **a.e.**, s. 84; Suyûtî, **el-İtkân**, III, 278; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 426; Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s. 68.

³⁰⁴ Sekkâkî, **el-Miftâh**, s. 429; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 428; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, III, 344, Merâğî, **'Ulûmu'l-belâga**, s. 79; Abdulazîz Atîk, **a.e.**, s. 84;

bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!”³⁰⁵ âyeti buna güzel bir örnektir. Ebû Firâs’ın (ö.357/967), Seyfüddevle’ye (ö.356/963) hitabındaki nehiy sigası da buna örnek teşkil etmektedir:

فلا تَحْمِلْ عَلَى قَلْبٍ جَرِيحٍ بِهِ لِحَادِثِ الْأَيَّامِ نَذْبٌ

“Yaralı kalbe yüklenme! Çünkü feleğin cilveleri onda derin bir iz bıraktı.”³⁰⁶

1.2.2.2. İstekte Bulunma ve Ricâ (الالتماس والرجاء)

Makam ve mertebeye eşit seviyede olan iki şahsın birinin diğerinden bir fiili yapmamasını istemesidir. İltimâs, isti’lâ yolu ile değil de letâfet, kibarlık ve incelik üslûbu ile bir şeyin istenilmesidir.³⁰⁷ Âyette Hz. Harun’un (a.s), kardeşi Hz. Musa (a.s)’a söylediği şu söz buna örnek verilebilir: “ قَالَ يَبْنَؤُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي ” (Harun) dedi ki: “Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme. Şüphesiz ben, İsrailoğulları’nın arasını açtın, sözüme uymadın demenden korktum” dedi”³⁰⁸ Yine Mütenebbî’nin hayalî iki arkadaşına seslenerek Seyfüddevle hakkında söylediği sözlerinde bu üslûbu görmekteyiz:

فلا تُبَلِّغَاهُ مَا أَقُولُ فَإِنَّهُ شُجَاعٌ مَتَى يُذَكَّرُ لَهُ الطَّعْنُ يَشْتَقِ

“Söylediklerimi ona ulaştırmayınız. Çünkü o cesurdur. Ne zaman ki (mızrak... vs. ile) yaralama onun yanında anılsa, savaşımaya özlem duyar.”³⁰⁹

Nehiy sigasının taşıdığı anlamlardan biri de ricâdır. Ricâ üslûbunda, istenilen şey, iltimasa kıyasen daha nazik ve mesafeli bir şekilde talep edilir. Örneğin bir büyüğe “Yüksek teveccühlerinizi lütfen esirgemeyiniz” demek bir ricâdır.³¹⁰ Kur’ân’da da bu üslûbun kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin Mûsa (a.s.) bebek iken Firavun’un adamlarınca öldürülmesinden korkulmuş ve annesi tarafından nehre

³⁰⁵ el-Bakara, 2/286.

³⁰⁶ Ebû Firâs el-Hamedânî, Hâris b. Ebi’l-’Alâ Said b. Hamedân, *Dîvânu Ebî Firâs el-Hamedânî*, (Şrh. Halil Düveyhî), Dâru’l-kitâbi’l-’arabî, Beyrut, 1994, s. 49; Abdulazîz Atîk, *a.g.e.*, s. 84.

³⁰⁷ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 428; Habenneke el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 232; Abdulazîz Kalkîle, *a.g.e.*, s. 158; Ahmed Matlûb, *a.g.e.*, III, 345, Abdulazîz Atîk, *a.g.e.*, s. 85.

³⁰⁸ Tâhâ, 20/94.

³⁰⁹ Abdulazîz Kalkîle, *a.e.*, s. 158; Abdulazîz Atîk, *a.e.*, s. 85; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatü’l-vâdiha*, s. 185.

³¹⁰ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 50.

bırakılmıştı. Sarayın önünde bulunan bebek diğerleri gibi öldürölmek istenmiş ancak Firavun'un karısı ona kıyamamış ve engel olmaya çalışarak: “ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ ”
”O'nu (lütfe) öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da evlat edinizir”³¹¹ diyerek bir ricada bulunmuştur. Bağlamdan da anlaşılacağı üzere buradaki nehiy hakiki anlamında olmayıp, ricâ manası içermektedir.³¹²

1.2.2.2.3. Nasihat Etme ve Yol Gösterme (النصح والإرشاد)

İnsanlara doğru hareket ve davranış tarzlarını gösterme maksadıyla bilgili ve tecrübeli kişilerden muhataplarına karşı ilzâmî (mecbur bırakma) tarzda olmayan nehiylerdir.³¹³ Âyetlerde nehiy sigasının edep, ahlak ve tavsiye anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim Hz. Lokman (a.s) oğluna nasihat ederken nehiy sigasını kullanmıştır: “وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ”
”Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür”³¹⁴ âyette geçen “يَا بُنَيَّ” ism-i tasgîr kalıbının kullanılması Hz. Lokma'nın (a.s.) oğluna karşı beslediği şefkate ve nasihatın samimiyetine işaret ederek gereğinin yapılmasına teşvik içindir.³¹⁵

Nehiy üslûbu irşad etme (yol gösterme) maksadıyla da kullanılmaktadır. “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ ”
”Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın”³¹⁶ âyetindeki “لَا تَسْأَلُوا” ifadesi birçok belâgatçi ve usûlcülere göre irşad anlamında kullanılmıştır.³¹⁷

³¹¹ el-Kasas, 28/9.

³¹² Yûsuf Abdullah el-Ensârî, *Esâlîbu'l-emr ve'n-nehy*, s. 315.

³¹³ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 307.

³¹⁴ Lokmân, 31/13.

³¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, XXI, 155.

³¹⁶ el-Mâide, 5/101.

³¹⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, III, 278; Suyûtî, *Mu'terak*, I, 337; Ebu'l Hasan es-Subkî, *el-İbhâc*, II, 67; Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, II, 187; Sabbâh Ubeyd Drâz, *el-Esâlîbu'l-inşâiyye* s. 68; İrfan Mıtracî, *el-Câmi'*, s. 54; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 68; Fadl Abbâs, *el-Belâğa*, I, 154. Subkî ise bu âyetteki nehyin tahrir ifade ettiğini söylemektedir. Bkz.: Bahâuddîn es-Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, I, 470.

Ebu'l-‘Alâ el-Ma‘arrî (ö.449/1057) de şu beyitlerde nehyi bu anlamda kullanmıştır:

لا تَخْلِفَنَّ عَلَى صِدْقٍ وَلَا كَذِبٍ فلا يُفِيدُكَ إِلَّا الْمَائِمُ الْحَلِيفُ

“Doğru da olsa, yanlış da olsa yemin etme! Çünkü yemin etmen ancak seni günaha sokar”³¹⁸

1.2.2.2.4. Kınama ve Azarlama (اللولم والتوبيخ)

Nehiy sigası bazen, muhataba yakışmayan bir davranıştan onu alıkoymak ve men etmek anlamında kınama için kullanılır.³¹⁹ Örneğin: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ”³²⁰ “Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır”³²⁰ âyetindeki nehyi sigası kınama ve azarlama manasındadır. Çünkü burada alaya alma mevzu kınanmakta ve bunu yapanlar nehyi üslûbu ile azarlanmaktadır.³²¹ Ebu'l Esved ed-Düelî³²² (ö.69/688)'ye ait şu beyitte de bu kullanımı görmekteyiz:

لَا تَنْتَهَ عَنْ خُلُقٍ وَ تَأْتِي مِثْلَهُ عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ

“Benzerini kendin yaptığın halde kötü bir huyu (başkasına) yasaklama! Böyle yaparsan, bu sana büyük bir ayıptır.”³²³

³¹⁸ Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu'l-'arabiyye**, I, 233; Ahmed Matlûb, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye**, III, 345.

³¹⁹ Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 86-87; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu'l-ıstılâhiyye**, s. 159.

³²⁰ el-Hucurât, 49/11.

³²¹ Abdulazîz Atîk, **a.e.**, s. 87; Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 159; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **a.g.e.**, s. 188-189; Irmak, **Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi**, s. 178; Mehdi Çiftçi, “**Arap Dili ve Belâgatına Göre Kur'ân'ı Kerim'de Nehiy**”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006; s. 48.

³²² Tam adı Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî olan Ebü'l Esved Kur'ân'ı Kerîm'e hareke sistemini getiren ve Arap nahvinin ilk esaslarını tesbit eden âlim, şairdir. Bkz.: Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Ebü'l-Esved ed-Düelî” **DİA**, s. 311-313, İstanbul, 1994, X, 311.

³²³ Düelî, Ebu'l-Esved, **Dîvân**, (Thk. Şeyh Muhammed Hasen Âl Yâsîn), Dâr ve Mektebetu'l-hilâl, Beyrut, 1998, s. 404; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, III, 345; Abdulazîz Kalkîle, **a.e.**, 159; Ahmed Matlûb, **Esâlîb belâğîyye: el-Fesâha-el-Belâğa-el-Meânî**, Vekâletü'l matbûât, Kuveyt, 1979-1980, s. 118; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 69; Merâğî, **a.g.e.**, s. 79; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 155.

1.2.2.2.5. Tehdit (التهديد / الوعيد)

Makam ve mevkice kendinden daha düşük seviyede olan muhatabı kendisinin razı olmadığı bir işi yapması halinde o işin âkıbetinden sakındırmak ve korkutmak için kullanılan nehiy sigasıdır. Örneğin başkalarına eziyet ve sıkıntı veren birine: “لَا تَكُفَّ عَنْ أَذَى غَيْرِكَ” “*Hele başkasına eziyet vermekten vazgeçme (bak neler oluyor görürsün)*”³²⁴ demek gibi. Kur’ân’da da Hz. Süleyman’ın (a.s.) Sebe melikesine gönderdiği mektupta bu üslûbu kullandığını görürüz: “قَالَتَ يَا أُيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيْكَ كِتَابٌ” “*Sebe kraliçesi*”³²⁵ “كَرِيمٌ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأَتُونِي مُسْلِمِينَ” Belkis dedi ki: “Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup atıldı. Mektup, Süleyman’dan gelmiştir. O, “Bismillâhirrahmânirrahîm” diye başlamakta ve içinde “Bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin” denilmektedir”³²⁶ “أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ” “Bana karşı büyüklük taslamayın/başkaldırmayın!” şeklindeki nehiy ile uyarı ve tehdit kastedilmektedir.³²⁶

1.2.2.2.6. Temennî (التمني)

Özellikle akılsız varlıklara yönelik kullanımı olan bu türdeki nehiy, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyin talep edilmesi anlamını içerir.³²⁷ Mesela “لَا تَغِيْبُ أَتَيْهَا الْكَوَاكِبُ” “*Kaybolmayın behey yıldızlar!*”³²⁸ ve “لَا تَرْحَلْ أَيْهَا الشَّبَابُ” “*Ey gençlik, göçüp gitme!*”³²⁹ cümlelerinde yıldızların kaybolmamasını ve gençliğin göçüp gitmemesini temenni etmek gibi. Arap Edebiyatının önemli hanım şairlerinden Hansâ (ö.24/645) kardeşi Sahr için söylediği mersiyelerinden birinde bu üslûbu kullanmıştır:

³²⁴ Abdulazîz Atîk, a.e., s. 88;

³²⁵ en-Neml 27/29-31.

³²⁶ İbn Âşûr, a.g.e., XIX, 262.

³²⁷ Abdulazîz Atîk, fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye, s. 85; İnâm Fevvâl Akkâvî, el-Mu‘cemu’l mufasssal, s. 669.

³²⁸ Hüseyin Cum’a, Cemâliyyetu’l-haber ve’l-inşâ: Dirâse belâğîyye cemâliyye nakdiyye, Menşûrâtu İttihâdi’l-Küttâbi’l-‘Arab, Dimaşk 2005, s. 126.

³²⁹ Bahâuddîn es-Subkî, ‘Arûsu’l-efrâh, I, 471.

أَعْيَنِي جوداً وَلَا تَحَمِّداً أَلَا تَبْكِيَانِ لَصَحْرِ النَّدَى؟

“Ey gözlerim! Cömertçe boşaltın yaşlarınızı kuruyup kalmayın! Cömertliğin Sahr’ına ağlamaz mısınız?”³³⁰

1.2.2.2.7. Ümitsizliğe Düşürme (التَّيْسِيسُ)

Bir eylemi gerçekleştirmeye muhatabın gücünün yetmeyeceği veya mütekellim açısından o fiilin gerçekleşmesinin bir anlam ifade etmeyeceği gibi durumlarda kullanılan nehiy sigası, muhatabı ümitsizlik, kararsızlık ve üzüntüye sürüklenme anlamı taşır. Misal olarak şiir yazma yeteneği olmayıp da şiir yazmaya uğraşan birine “لَا تُحَاوِلْ نَظْمَ الشَّعْرِ” “Şiir yazmaya uğraşma!” demek gibi.³³¹ Âyetlerde

de bu anlamda kullanılan nehiy sigalarını görmekteyiz: “لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ” “Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz”³³² denilerek münafıkların özür dilemelerinin fayda vermeyeceği vurgulanıp, ümitleri kırılmaktadır.³³³

1.2.2.2.8. Meydan Okuma (التَّحْدِي)

Nehiy sigası bazen meydan okuma anlamı içerir. Fakat aynı zamanda alay, hafife alma ve azarlama gibi yan manaları da ihtiva edebilmektedir. Kur’ân’da bazı peygamberlerin kendileriyle alay edip, tehdit etmeye cüret eden kavimlerine karşı bu üslûbu kullandıklarını görmekteyiz. Nitekim şu âyette Allah (c.c.) Rasulullah (s.a.v)’den müşriklere meydan okumasını istemektedir: “قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا

تَنْظُرُونَ” “De ki: “-Haydi, çağırın ortaklarınızı! Sonra bana istediğiniz hileyi kurun da

³³⁰ Ebu Luveys Şeyho el-Yesû’î, *Enîsu’l-culesâ fi şerhi divânî’l-Hansâ*, el-Matbaatü’l-kâsoliyye li’l-âbâi’l-Yesûiyyîn, Beyrut, 1896, s. 41; Fadl Abbâs, *a.g.e.*, I, 155; Merâğî, *‘Ulûmu’l-belâga*, s. 79; Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye*, III, 345.

³³¹ Abdulazîz Atîk, *a.g.e.*, s. 87-88; Hüseyin Cum’a, *a.g.e.*, s. 128.

³³² et-Tevbe, 9/66. Benzer âyetler için bkz.: et-Tevbe, 9/94; et-Tahrim, 66/7.

³³³ İbn Âşûr, *a.g.e.*, X, 252; Suyûtî, *Mu’terak*, I, 337; Bahâuddîn es-Subkî, *a.g.e.*, I, 470; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 279; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, s. 68, Ahmed Matlûb, *a.g.e.*, III, 345; Sabbâh Ubeyd Drâz, *a.g.e.*, s. 69; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 372.

elinizden gelirse, bana göz açtırmayın!.”³³⁴ Buradaki “فَلَا تُنْظِرُونِ” “Elinizden gelirse, bana göz açtırmayın!” nehyi, meydan okuma ile birlikte, azarlama ve susturma anlamları da içermektedir.³³⁵

1.2.2.2.9. Küçümseme (الإهانة/التحقير)

Nehiy sigası bazen muhatabı küçümsemek ve hakîr görme manasında kullanılır. Âyette cehennemden çıkma isteğinde bulunanlara söylenen “اٰخِسْتُوْا فِيْهَا وَلَا تَكَلِّمُوْنَ” “Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!”³³⁶ ifadesinin bu anlamda kullanıldığı söylenmektedir.³³⁷ Zemahşerî bu sözün muhataplarının köpekler gibi azarlanıp horlanacaklarını ifade etmektedir.³³⁸ Mütenebbî’nin Abdullah el-İhşidî’yi (ö.357/968) hicveden beyitlerindeki nehiy sigası da bu anlamdadır:

لَا تَشْتَرِ الْعَبْدَ إِلَّا وَالْعَصَا مَعَهُ إِنَّ الْعَبْدَ لَأَنْجَاسٌ مِّنَاكِيْدُ

“Köleyi sopasız satın alma! Çünkü köleler, hayırsız ve necistirler. (Yani köleler ancak sopa ile yola gelirler.”³³⁹

1.2.2.2.10. Sonuç Bildirme (بيان العاقبة)

Nehiy üslûbu bazen de bir işin sonucunu/âkibetini bildirmek için kullanılır. Örneğin “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ” “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rab’lerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar”³⁴⁰ âyetindeki nehiy bu anlamda kullanılmıştır.³⁴¹ Âyette kast olunan mana cihâdın sonucunun ölüm değil hayat olduğunu ve Allah yolunda şehit

³³⁴ el-A’râf, 7/195. Benzer âyetler için bkz.: Yûnus, 10/71; Hûd, 11/55.

³³⁵ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **a.g.e.**, s. 367; Irmak, **a.g.e.**, s. 182.

³³⁶ el-Mü’minûn 23/108.

³³⁷ Bahâuddîn es-Subkî, ‘**Arûsu’l-efrâh**, I, 471; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 337; Zerkeşî, **el-Burhân fî ‘ulûmî’l-Kur’ân**, II, 231; Suyûtî, **el-İtkân**, III, 279; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **Esâlibu’l-emr ve’n-nehy**, s. 369.

³³⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 252.

³³⁹ Hüseyin Cum’a, **a.g.e.**, s. 130; Bolelli, **Belâgat**, s. 216-217.

³⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/169. Ayrıca bkz.: İbrâhîm, 14/42.

³⁴¹ Bahâuddîn es-Subkî, **a.g.e.**, I, 470; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 337; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 68; Hüseyin Cum’a, **a.g.e.**, s. 128-129.

olanların cennette rızıklar içerisinde bulunduklarını beyân edip, şehitlerin sonlarının güzelliğine işaret etmektir.³⁴²

1.2.2.2.11. Çirkin Bulma/Mekruhluk (الكراهة)

Nehiy sigasının mecâzî anlamlarından biri de çirkin görmek, hoş görmemektir. Fıkıhî mevzularda ise mekruhluk söz konusu olur.³⁴³ Örneğin “وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا” “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme!*” âyetinde bu anlam mevcuttur.³⁴⁴ Çünkü bu tür bir yürüyüş, mümine yakışmayan cahiliye tavırlarındandır.

1.2.2.2.12. Devam (الدوام)

Nehiy sigası bazen emir de olduğu üzere devam ve istimrâr anlamı taşımaktadır. Bu durum fiilin zaten gerçekleştirilmediği ortamda muhatabın o fiili işlemekten nehy edilmesi ile olur. Örneğin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ” “*Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın*”³⁴⁵ Buradaki “لَا تُبْطِلُوا” “*Boşa çıkarmayın*” nehyi devam ve istimrâr anlamındadır. Çünkü gerçek müminlerden başa kakma ve eziyet etme gibi hareketler beklenmez.³⁴⁶

1.2.2.2.13. Teselli ve Sabırlı Olmayı Tavsiye Etme (التسليّة والتّصبر)

Nehiy sigası bazen de muhatabı teselli etmek ve sabırlı olmasını istemek anlamında kullanılır. Örneğin Hz. Peygamberin (s.a.v) Hira mağarasında müşriklerin yaklaşmaları nedeniyle telaşlanan Hz. Ebubekir'i (r.a.) ferahlatmak kasdıyla söylediği “لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا” “*Üzülme! Çünkü Allah bizimle beraberdir*”³⁴⁷ sözü bu

³⁴² Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Huseyn, **Mefâtihu'l-gayb**, I-XXXII, Dâru ihyâi't turâsî'l-arabî, Beyrut, 1999, IX, 425-426; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **a.g.e.**, s. 340. Drâz, âyetteki nehyin tek başına bu manayı vermediğini, mananın âyetin tamamından çıkarıldığını söylemektedir. Bkz.: Sabbâh Ubeyd Drâz, **el-Esâlibu'l-inşâiyye**, s. 69.

³⁴³ Hâşimî, **a.g.e.**, s. 69.

³⁴⁴ Suyûtî, **Mu'terak**, I, 336; Sabbâh Ubeyd Drâz, **a.g.e.**, s. 68; Bolelli, **a.g.e.**, s. 217.

³⁴⁵ el-Bakara, 2/264. Benzer âyetler için bkz.: el-Enfâl, 8/27; el-Alak, 96/19.

³⁴⁶ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **a.e.**, s. 382.

³⁴⁷ et-Tevbe, 9/40. Benzer âyetler için bkz.: en-Neml, 27/70.

kabildendir.³⁴⁸ Yine Nemir b. Tevleb'in (ö.14/635)³⁴⁹ beytinde geçen nehiy sigası buna örnek verilebilir:

لَا تَجْزَعِي إِنَّ مُنْفِسًا أَهْلَكْتُهُ وَإِذَا هَلَكَتُ فَعِنْدَ ذَلِكَ فَاجْزَعِي

“Kıymetli bir malı harcadığım zaman sızlanma. Ben öldüğümde ağlayıp sızlan!”³⁵⁰

1.2.2.2.14. Diğer Mecâzî Anlamları

Nehiy sigasının kullanıldığı anlamlardan biri de tesviye (eşitlik)'dir. İki durum arasında fark olmadığını bildirmek için kullanılır. Emrin eşitlik manasına örnek olarak gösterilen “اصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ” “Girin oraya. İster dayanın, ister dayanmayın, sizin için birdir”³⁵¹ âyeti, emirde olduğu gibi buna da örnek olarak verilmiştir.³⁵²

Nehiy sigasının çok sık olmasa da mübahlık anlamında kullanılır. Örneğin “وَلَا تُنْسِنَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا” “Dünyadan da nasibini unutma!”³⁵³ âyeti hakkında bazı müfessirler mübahlık anlamı taşıdığını, unutmanın da terk etmekten kinâye olduğunu söylemişlerdir.³⁵⁴

Nehiy sigasının bu saydıklarımızdan başka farklı mecâzî anlamları varsa da biz bu kadarıyla yetiniyoruz.

³⁴⁸ Sâbûnî, **Safvetu't-tefâsir**, I, 536; Vehbe Zuhaylî, **et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akîde ve's-Şerîa' ve'l-Menhec**, I-XXX, Dâru'l-fikri'l-muâsir, Dimaşk, 1998, X, 213. Bazı Belâgatçılar bu âyeti (î'tinâs) ünsiyet, (samimiyet gösterme) başlığı altında incelemiştir. Bkz.: Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s. 69; Hüseyin Cum'a, **Cemâliyyetu'l-haber ve'l-inşâ**, s. 132.

³⁴⁹ Nemir b. Tevleb b. Züheyr el-Uklî, Muhadram şairlerdendir. Güzel şiirlerinden ötürü kendisi Keyyis olarak adlandırılmıştır. Bkz.: Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed, **el-A'lâm**, I-VIII, Dâru'l-'ilm li'l-melâ'în, Beyrut, 2002, VIII, 48.

³⁵⁰ Bağdâdî, **Hizânetu'l edeb**, I, 314.

³⁵¹ et-Tûr, 52/16.

³⁵² Suyûtî, **el-İtkân**, III, 278; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 337; Bahâuddîn es-Subkî, **a.g.e.**, I, 470.

³⁵³ el-Kasas, 28/77.

³⁵⁴ Râzî, **a.g.e.**, XXV, 15; İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve't-tenvîr**, XX, 179; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **a.g.e.**, s. 381.

1.2.2.3. İstifhâm (Soru) Üslûbu

İstifhâm kelimesi (فَهَمَ) kökünden türeyen, istifâl vezninden gelen mastar olup, lügatte “anlamak istemek, önceden bilinmeyen bir şeyi sorarak anlamak ve öğrenmek istemek” anlamlarına gelmektedir.³⁵⁵ Terim olarak ise istifhâm; “طَلَبُ” “حُصُولِ صُورَةِ الشَّيْءِ فِي الدَّهْنِ” “Bir şeyin sûretinin zihinde (bilgi olarak) meydana gelmesini istemek” şeklinde tarif edilmiştir.³⁵⁶ Sekkâkî, emir, nehiy, temenni ve nidâ gibi talebî cümlelerde, kast olunan şeyin zihninin haricinde fiilî olarak meydana gelmesinin talep edildiğine işaret ederek, istifhâmı onlardan ayırmıştır. Bu durumda istifhamda zihindeki sûret, dış dünyadakine tâbidir.³⁵⁷

İlk dönemdeki kaynakların bazısında istifhâm (الاستفهام) kelimesi yerine istihbâr (الاستخبار) kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.³⁵⁸ Mürâdif olarak kullanılmalarına rağmen iki kelime arasında ince bir ayırım olduğu söylenmiştir. Şöyle ki, soru soran kişi, kendisine verilen cevabı anlar ya da anlayamaz. İşte ilk kez sorulan soru istihbardır. Eğer soruyu soran cevabı ilk defasında anlayamayıp, anlamak maksadı ile ikinci kez sorarsa bu istifhâmdır.³⁵⁹ Daha sonraki dönemlerde ise, “İstifhâm istihbardır. İstihbâr ise muhataptan bilgi vermesini istemektir” diyen Cürçânî (471/1079) ile istifhâm kavramı yerleşmiştir.³⁶⁰

İstifhâm edatları tasavvur ve tasdik için olmak üzere iki amaçla kullanılırlar. Tasdik, bir hükmün onaylanması, tasavvur ise, zihinde oluşan birden fazla hükmün gerçek olanını belirlemektir. Anlamak istenilen mevzu eğer özne-yüklem ilişkisi ise,

³⁵⁵ Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh Tâcu'l-luğa sıhâhu'l-arabiyye**, (Thk. Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr), I-VI, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut, 1987, V, 2005; Râzî, **Muhtârû's-sihâh**, s. 244, el-İsfehânî, **el-Müfredât**, s. 646; Ahmed Matlûb, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye**, I, 181; Kâtib, İshâk b. İbrahim b. Süleyman, **el-Burhân fî vucûhi'l-beyân**, (Thk. Hafnî Muhammed Şeref), Mektebetu's-şebâb, Kâhire, 1969, s. 94.

³⁵⁶ Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 409;

³⁵⁷ Sekkâkî, **el-Miftâh**, s. 418-419.

³⁵⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, ed-Deynûrî, **Edebu'l-kâtib**, (Thk. Muhammed ed-Dâlî), Müessesetu'r-risâle, y.y., t.y., s. 7; Sa'leb, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd eş-Şeybânî, **Kavâ'idü's-şî'r** (Thk. Ramazan Abdüttewvâb), Mektebetu'l-hâncî, Kâhire, 1995, s. 31; İbn Fâris, **es-Sâhibî**, s. 133.

³⁵⁹ İbn Fâris, **a.g.e.**, s. 134; Zerkeşî, **el-Burhân**, II, 326; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 327; Tabâne, **Mu'cemu'l-belâğa**, s. 191; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 181.

³⁶⁰ Cürçânî, **Delâilu'l-i'câz**, s. 97.

istifhâm tasdik için gelir. Örneğin, “أَحْضَرَ الضُّيُوفُ؟” “Misafirler geldi mi?” cümlesinde soruyu soran misafirlerin gelip gelmediklerini öğrenmek istemektedir. Bu yüzden bu tür sorulara “evet” ya da “hayır” diye cevap verilir. Şayet, anlamak istenilen, özneyüklem ilişkisi dışında bir şey ise istifhâm tasavvur için kullanılmış olur. Örneğin, “أَمْ مُحَمَّدٌ مُسَافِرٌ أَمْ مَحْمُودٌ؟” “Muhammed mi yolcu yoksa Mahmud mu?” cümlesinde soru soran sözün hükmünü bilmekte ama tereddüt edip kiminle ilgili olduğunu belirlemeye çalışmaktadır.³⁶¹

İstifhâm Edatları أَيْ، هَلْ، مَا، مَنْ، أَيُّ، كَيْفَ، أَيْنَ، مَتَى، أَيَّانَ Bu edatlarla şahıslar, sebepler, zaman, mekân, sayı, varlık türleri, aralarındaki ayırmalar ve halleri ile ilgili sorular sorulmaktadır. Belâgat kitaplarında özellikle “hemze” ve “hel” soru edatlarıyla ilgili açıklamaya genişçe yer verilmiştir.³⁶² Biz burada bunların anlamlarıyla ilgili derin tafsîlata girmeyeceğiz.

İstifhâm edatları bazen soru sormanın dışında farklı mecâzî anlamlara gelirler. Kelâmın sıyakından anlaşılan bu manalardan maksat ise, mütekellimin duygularını muhataba daha etkili bir şekilde aktarmak istemesidir.³⁶³ Kaynaklarda istifhâmın mecâzî anlamları şu şekilde zikredilmektedir:

1.2.2.3.1. Takrîr/Onaylatma (التقرير)

İstifhâmın mecâzî anlamlarından bir olan takrîr, soru sorarak bir hükmü muhataba ikrâr ve itiraf ettirmektir.³⁶⁴ Ebû Ubeyde (ö.209/824) bunu “İstifhâmu'l-

³⁶¹ Sekkâkî, **a.g.e.**, 418-419; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 409; Subkî, **'Arûsu'l-efrâh**, I, 424; Abdulazîz Atîk, **fi'l-Belâğati'l-'arabiyye**, s. 89; Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s. 70-71; Bolelli, **Belâgat**, s. 218; Ertuğrul, **"Belâgatta Meânî İlmî"**, s. 164.

³⁶² Sekkâkî, **a.e.**, s. 418-425; Teftâzânî, **a.e.**, s. 409-419; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 70-77; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu'l-'arabiyye**, I, 259- 269.

³⁶³ Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 164; Teftâzânî, **a.e.**, s. 419; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 328; Suyûtî, **el-İtkân**, III, 268; Hâşimî, **a.e.**, s. 77; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 269-271; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, 95; Hüseyin Cum'a, **Cemâliyyetu'l-haber ve'l-inşâ**, s. 143; Abdulkerîm Mahmud Yûsuf, **Uslûbu'l-istifhâm fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Ğarazuhû-i'râbuhû**, Mektebetu'l-Gazzâlî, Dimaşk, 2000, s. 17.

³⁶⁴ Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 184; Habenneke el-Meydânî, **a.e.**, I, 275-277; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 329; Abdulazîz Atîk, **a.e.**, s. 99; İmîl Bedî' Yakup, **Mevsû'atu 'ulûmi'l-luğati'l arabiyye**, I-X, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 2006, I, 11.

İhbâr” olarak adlandırır.³⁶⁵ Örneğin “أَمْ نَشْرَحُ لَكَ صَدْرَكَ” “(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”³⁶⁶ âyetindeki istifhâm, “Senin kalbini hidâyet, imân ve Kur’ân nuru ile genişlettik” anlamında takrîr içindir.³⁶⁷ İstifhâm-ı takrîrî bazı istisnâlar dışında çoğunlukla istifhâm hemzesi ile birlikte kullanılır ve hemzeden hemen sonra ikrârı istenilen şey getirilir.³⁶⁸ İstifhâm-ı takrîrî aslında bir çeşit inkârdır. İnkâr ise nefyi gerekli kılar. Önüne bir tane daha nefiy edatı geldiğinde nefyin nefyi isbâtı lüzumlu hale getirmiş olur. Buna “أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ” “Allah kuluna kâfi değil midir?”³⁶⁹ âyetini örnek verebiliriz.³⁷⁰

İstifhâmın takrîr anlamı iki ayrı anlam için kullanılır. Biri tahkîk ve tesbît, yani mütekellim nezdinde malum olan hususu muhatabın zihnine yerleştirmek, diğeri ise mütekellimin isteği doğrultusunda bir hususu muhataba itiraf ettirip, onaylatmak anlamındadır.³⁷¹ Örneğin Kur’ân’da Musa-Hızır kıssasında yer alan salih kulun, kendisine soru sormama şartına riâyet etmeyen Hz. Musa (a.s.)’a söylediği “أَمْ أَفْلَأَ اِنَّكَ” “Sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin, demedim mi?”³⁷² sözü onun Hz. Musa’ya evvelce söylediği sözün bir tahkîk ve tesbîtidir. Yani âyetin anlamı “Ben bunu daha önceden sana söylemiştim” şeklindedir. İstifhâm-ı takrîrî’nin bu çeşidi lafzen inşâ, mana açısından haberdır ve bu manadaki istifhâmı muhatabtan cevap beklenmez.³⁷³

Mütekellimin muhatabına bir hususu itiraf ettirip onaylatması anlamına gelen takrîre ise; Allah (c.c.)’ın Âdemoğullarının bellerinden zürriyetlerini çıkararak sorduğu “أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا” “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet, şahit olduk dediler”³⁷⁴ âyetini örnek olarak verebiliriz. Buradaki istifhâm ile Allah (c.c)

³⁶⁵ Ebû Ubeyde, Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, **Mecâzu’l-Kur’ân**, (Thk. Muhammed Fuat Sezgin), I-II, Mektebetu’l-hâncî, Kâhire, 1961, II, 158.

³⁶⁶ el-İnşirâh, 94/1.

³⁶⁷ Sâbûnî, **Safvetu’t-tefâsir**, III, 575.

³⁶⁸ Kazvînî **el-İzâh**, s. 142; Suyûtî, **el-İtkân**, III, 269; Hâşimî, **a.e.**, s. 78.

³⁶⁹ ez-Zümer, 39/36.

³⁷⁰ Suyûtî, **a.g.e.**, III, 270;

³⁷¹ İsferyânî, I’sâmuddîn İbrahim b. Muhammed, **Şerhu’t-telhîsî’l-atvel**, I-II, Matbaat-i âmire, y.y., 1867, I, 246.

³⁷² el-Kehf, 18/72. Benzer âyetler için bkz.: Yûsuf, 12/80; eş-Şuarâ 26/18.

³⁷³ Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 191-192.

³⁷⁴ el-A’râf, 7/172.

ruhlar âleminde kullarından kendisinin Rableri olduğu hususunu onaylamalarını murad etmiştir.³⁷⁵ İstifhâm-ı takrîrinin bu çeşidi hem lafız hem de mana açısından inşâî olup, muhataptan bir cevap vermesi istenir.³⁷⁶ Nitekim yukarıda örnek olarak verdiğimiz âyette “بَلَىٰ شَهِدْنَا” “Evet, şahit olduk” şeklinde cevap ifadesinin geldiğini görmekteyiz.³⁷⁷

İstifhâm üslûbu takrîr ile beraber başka mecâzî anlamlar da içerebilmektedir. Örnek olarak “سِيزَ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ” “Siz Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”³⁷⁸ âyeti takrîr ile birlikte aynı zamanda tevbih (azarlama) ve taaccub (şaşıрма) anlamı da ihtivâ etmektedir.³⁷⁹

1.2.2.3.2. İnkâr/Yadırgama (الإنكار)

İstifhâmın mecâzî olarak kullanıldığı en yaygın anlamlardan biri de inkârdır.³⁸⁰ İstifhâm-ı inkârî olarak isimlendirilen istifhâmın bu türü, muhatabı uyarma, azarlama (tevbîh), halini yadırgama ve yalanlama (tekzîb) gibi anlamlar ihtivâ eder.³⁸¹ Tevbîhî ve tekzîbî istifhâm türleri mazide meydana gelmiş şeylerle alakalı olabileceği gibi, şimdiki zamanda ya da gelecekte meydana gelebilecek hususlar hakkında da söz konusu olabilir. Kendi alt başlıklarıyla birlikte bu mevzu dört temel başlıkta incelenmiştir.³⁸²

a-) Mazide meydana gelmiş bir fiil hakkında kullanılan istifhâm-ı tekzîbî: Muhatabın geçmişte beyân ettiği iddiasını yalanlamak suretiyle inkâr etmektir. Buna “أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَيِّنِ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا” “Rabbiniz erkek

³⁷⁵ Sâbûnî, a.g.e., I, 481-482.

³⁷⁶ Fadl Abbâs, a.g.e., I, 192-193.

³⁷⁷ Benzer âyetler için bkz.: el-Bakara, 2/260; el-En’âm, 6/30; Yâsîn, 36/81; ez-Zümer, 39/71; el-Kiyâme, 75/40; et-Tîn, 95/8. Bu tür âyetlerin çoğunda cevap cümlesi lafzen gelirken bazısında da manen getirilir. Bkz.: Fadl Abbâs, a.e., I, 193.

³⁷⁸ el-Bakara, 2/44.

³⁷⁹ Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 260.

³⁸⁰ Tabâne, Mu’cemu’l-belâğ, s. 26, 192.

³⁸¹ Kazvînî, el-İzâh, s. 142-143; İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed Cemâlüddîn, Muğni’l-lebîb an kütübî’l-e’ârîb, (Thk. Mâzin Mübârek/Muhammed Ali Hamdullah), Dâru’l-fikr, Dimaşk, 1985, s. 24-25; İsfârâyînî, a.g.e., I, 246; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 102; Halil İbrahim Kaçar, Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu: Takdîm-Te’hîr, Ocak Yay., İstanbul, 2007, s. 158-159.

³⁸² Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 102-103; Fadl Abbâs, a.e., I, 194-198.

çocukları size seçip ayırdı da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük bir söz söylüyorsunuz”³⁸³ âyetini örnek verebiliriz. Âyetle Allah Teâlâ (c.c.) müşriklerin “Allah erkek çocukları bize has kıldı, kendine meleklerden kızlar edindi” iddialarını tekzîb etmektedir.³⁸⁴

b-) Şimdi veya müstakbelde meydana gelebilecek bir fiil hakkında kullanılan istifhâm-ı tekzîbî: Örneğin eğlence ve sefâhate düşkünlüğü ve Allah düşmanlarına karşı hayranlığı ile bilinen birine “أَتَزْعُمُ أَنَّكَ سَتُحَرِّرُ الْأَفْصَى؟” “Mescid-i Aksâ’yı özgürlüğüne kavuşturacağını mı iddia ediyorsun?” demek gibi. Cümlede bu kişinin beklentisi yadırganmakta ve yalanlanmaktadır. Nitekim “قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ” “Nûh dedi ki: “Ey kavmim! Söyleyin bakalım; şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de siz ona karşı kör kalmışsanız, onu istemediğiniz hâlde, biz sizi ona zorlayacak mıyız?”³⁸⁵ âyetinde Hz. Nuh (a.s) da kendilerini iman etmeleri için mecbur bırakılacaklarını sanan kavminin bu tavırlarını yadırgayarak onları yalanlamıştır.³⁸⁶

c-) Mazide meydana gelmiş bir fiil hakkında kullanılan istifhâm-ı tevbîhî:

İstifhâm’ın bu türüne Takri‘ (التقريع) de denilmektedir. “Kınama, ayıplama, paylama anlamlarına gelmektedir.”³⁸⁷ Örneğin “أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ” “Yaratıcıların en güzelini, sizin ve geçmiş atalarınızın Rabbi olan Allah’ı bırakarak Ba’l’e mi tapıyorsunuz?”³⁸⁸ âyetindeki istifhâm edatı bu anlamda kullanılmıştır.³⁸⁹

d-) Şimdi veya müstakbelde meydana gelebilecek bir fiil hakkında kullanılan istifhâm-ı tevbîhî: Örnek olarak “كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ” “Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah’ı nasıl

³⁸³ el-İsrâ, 17/40. Ayrıca bkz.: es-Sâffât, 37/153-154.

³⁸⁴ Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 195; el-Cürcânî, **Delâilu’l-i’câz**, s. 81; Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 521; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 328; İsfârâyînî, **a.g.e.**, I, 246.

³⁸⁵ Hûd, 11/28.

³⁸⁶ İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, XII, 51; Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 320-321; Abdulazîz Atîk, **fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye**, s. 103; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 195.

³⁸⁷ Suyûtî, **el-İtkân**, III, 268-269;

³⁸⁸ es-Sâffât, 37/125. Ayrıca bkz.: Tâhâ, 20/93; es-Sâffât, 37/95.

³⁸⁹ İbn Âşûr, **a.g.e.**, XXIII, 166; Suyûtî, **a.g.e.**, III, 269;

inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda O'na döndürüleceksiniz.”³⁹⁰ âyetini gösterebiliriz. Burada istifhâm, sanki şöyle demek gibidir: “*Bunlar Allah'ın size bahşettiği nimetleridir. Bunları inkâr etmeniz size yakışık almaz.*”³⁹¹

İstifhâm-ı tekzîbî ile istifhâm-ı tevbîhî'nin birbirinden ayrılan yönleri, istifhâm-ı tekzîbî'nin geçmişte olmamış ve gelecekte de olması mümkün olmayan olgular için, istifhâm-ı tevbîhî'nin ise geçmişte olmuş ve gelecekte de meydana gelmesi mümkün fiiller için kullanılmasıdır.³⁹²

1.2.2.3.3. Şaşırma (التعجب)

İstifham'ın mecazî anlamlarından bir diğeri de şaşırma, hayret etmek, garipselemek anlamlarına gelen taaccüb'tür.³⁹³ Âyette Hz. Süleyman'ın (a.s) yokladığı kuşlar içinde göremediği Hüdühüd için söylediği “مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ”³⁹⁴ sözündeki istifhâm bu anlamda kullanılmıştır.³⁹⁵ Sıtma hastalığına yakalan Mütenebbî, başında bir sürü sıkıntısı varken bir de hummâ hastalığına tutulması anlamında yazdığı beyitte, istifhâm'ı bu anlamda kullanarak şöyle ifade etmiştir:

أَبْنَتُ الدَّهْرِ! عِنْدِي كُلُّ بِنْتٍ فَكَيْفَ وَصَلْتَ أَنْتِ مِنَ الرَّحَامِ

“*Be hey sıtma! Bende zaten her türlü musibet var. (Söyle Allah aşkına!) Bunca kalabalığı yarıp da bana nasıl ulaştın?*”³⁹⁶

³⁹⁰ el-Bakara, 2/28. Ayrıca bkz.: Âl-i İmrân, 3/101.

³⁹¹ Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 197. Âyetin şaşırma ve azarlama anlamlarını da içerdiği söylenmektedir. Bkz.: Zemahşerî, **a.g.e.**, I, 248.

³⁹² Fadl Abbâs, **a.e.**, I, 197.

³⁹³ Kazvînî, **et-Telhis**, s. 164; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 419; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu'l-'arabiyye**, I, 278; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu'l-İstîlâhiyye**, s. 168; İbn Hişâm, **a.g.e.**, 27; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 330; Suyûtî, **el-İtkân**, III, 270; Sabbâh Ubeyd Drâz, **el-Esâlîbu'l-inşâiyye** s. 243-248.

³⁹⁴ en-Neml, 27/20. Benzer âyetler için bkz.: el-Bakara, 2/44; Hûd, 11/72; el-Furkân, 25/7, el-Mücâdele, 58/14; el-Haşr, 59/11; el-Alak, 96/9; ez-Zelzele, 99/3.

³⁹⁵ Sekkâkî, **el-Miftâh**, s. 424; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 147; Teftâzânî, **a.e.**, 419.

³⁹⁶ Mea'rrî, **el-Lâmi'u'l-azîzî**, s. 1326; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 97; Bolelli, **Belâğat**, 229; Avnullah Enes Ateş, “İstifhâm Üslûbunun Mecâzî Kullanımları ve Meallere Yansıması”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 123-141, Sayı:8, 2016, s. 128.

1.2.2.3.4. Tehdît (التهديد/الوعيد)

Muhâtabı yaptığı fiilden ötürü uyararak o fiili yaptığı takdirde başına geleceklerden sakındırmak için kullanılan istifhâm üslûbudur.³⁹⁷ Örneğin âyetlerde “أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ”³⁹⁸ “Biz öncekileri helâk etmedik mi?”³⁹⁹ “أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ” Görmedin mi Rabbin Âd kavmine ne yaptı?³⁹⁹ buyrularak, “geçmiş asırlardaki ümmetlerin mücrimlerini nasıl helâk ettiysek aynı hataları işlediğiniz takdirde sizi de onlar gibi helâk ederiz” anlamında, tehdit manası murad edilmiştir.⁴⁰⁰

1.2.2.3.5. Alay Etme (الاستهزاء/التهمك)

İstifhâm’ın kullanıldığı mecâzî anlamlardan bir diğeri de alay etmektir. Tehekküm kelimesi alay etmek, şiddetle öfkelenmek ve hakir görmek anlamlarına da gelmektedir. Dolayısıyla alay etme, içerisinde öfke barındıran bir alaydır.⁴⁰¹ Medyen halkının Şuayb (a.s.)’a “يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا”⁴⁰² halkının Şuayb (a.s.)’a “Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?”⁴⁰² şeklindeki hitaplarında istifhâm, istihzâ anlamında kullanılmıştır.⁴⁰³

1.2.2.3.6. Emir ve Nehy (الأمر والنهي)

İstifhâm bazen mecâzî olarak emir manası taşıyabilir. Bu üslûp özelliğinde âciz bırakma, teşvik ve alay etme gibi bazı yan anlamları da ihtivâ edebilmektedir. Emrin istifhâm üslûbu ile getirilmesi, kelâmın muhatabın gönlüne nüfûz edip tesir

³⁹⁷ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 141-142; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 105. Zerkeşî tehdit yerine tahzîr (sakındırma) ifadesini tercih etmiştir. Bkz.: Zerkeşî, **el-Burhân**, II, 339; Ahmed Matlûb, **Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye**, I, 187; İnâm Fevvâl Akkâvî, **el-Mu’cemu’l mufasssal**, s. 127.

³⁹⁸ el-Mürselât, 77/16.

³⁹⁹ el-Fecr, 89/6.

⁴⁰⁰ Kazvînî, **el-İzâh**, s. 142; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-‘arabiyye**, I, 286; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 331; Hâşimî, **Cevâhiru’l-belâga**, s. 78; Abdulazîz Atîk, **a.e.**, s. 105.

⁴⁰¹ Tabâne, **a.g.e.**, s. 689-690.

⁴⁰² Hûd, 11/87. Ayrıca bkz.: es-Sâffât, 37/91, 92.

⁴⁰³ Kazvînî, **a.e.**, s. 146; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 423; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 333; İsferyânî, **Atvel**, I, 246.

etmesi açısından daha etkilidir.⁴⁰⁴ Örneğin içkiye nihâî olarak yasaklama getirilen âyette “فَهَلْ أَنْتُمْ مُتْتَهُونَ” “Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?”⁴⁰⁵ buyrulurak istifhâm ile “انْتَهُوا” “Vazgeçin” anlamı kastedilmektedir.⁴⁰⁶

Mecâzî anlamlı istifhâmın yan anlamlar içerebileceğine değinmiştik. Örneğin dünyadayken güçsüz ve zayıflardan olup da azabı hakeden kimselerin örnek aldıkları güçlü kimselere kıyamet gününde “فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتُونٌ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ” “Şimdi siz, Allah’ın azabından herhangi bir şeyi bizden savabilir misiniz?”⁴⁰⁷ şeklindeki seslenişleri “اعْتُونَا عَنَّا شَيْئاً مِنَ الْعَذَابِ” “Yapabilirsiniz bizim azabımızı savın” takdirinde bir emir olmasına ilâveten, kınama, alay etme, meydan okuma ve muhâtapların âcizliklerini izhâr etme anlamlarını da içermektedir.⁴⁰⁸

İstifhâm bazen nehiy anlamında yasaklama kasdıyla da kullanılmaktadır. Örneğin “أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” “Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek mü’minler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır”⁴⁰⁹ âyeti, “لَا تَخْشَوْهُمْ” “Onlardan korkmayın” anlamındadır. Başka bir âyette geçen “فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنَا” “İnsanlardan korkmayın benden korkun!”⁴¹⁰ ifadesi de bu anlamı desteklemektedir.⁴¹¹

⁴⁰⁴ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî, **Meâni’l-Kur’ân**, (Thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettâh İsmail eş-Şelebî), I-III, Dâru’l-misriyye li’t-te’lîf ve’t-terceme, Mısır, t.y., I, 202; İbn Hişâm, **Muğni’l-lebîb**, s. 27; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 331; Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 339; Sabbâh Ubeyd Drâz, **a.g.e.**, s. 264; Hüseyin Cum’a, **Cemâliyyetu’l-haber ve’l-inşâ**, s. 148.

⁴⁰⁵ el-Mâide, 5/90-91.

⁴⁰⁶ Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 174; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 77; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 185. Râzî ve Tabersî, bu âyetteki istifhâmın emir değil de nehiy ifade ettiğini belirtmektedir. Bkz.: Râzî, **Mefâtihu’l-gayb**, XII, 425; Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn Fazl b. Hasan b. Fazl, **Mecma’u’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân**, I-X, Dâru’l-Murtezâ, Beyrut, 2006, III, 337. Aslında bu görüşler birbirinden farklı olmayıp, bakış açısı odaklı bir kavramsal farklılıktır. Çünkü bunu emir olarak kabul edenler, içki yasağının emredilişini, nehiy olarak kabul edenler ise içkinin nehy edilmesini kastederek ki hakikatte ikisi de aynı şeydir.

⁴⁰⁷ İbrâhîm, 14/21.

⁴⁰⁸ Yûsuf Abdullah el-Ensârî, **Esâlîbu’l-emr ve’n-nehy**, s. 395-396.

⁴⁰⁹ et-Tevbe, 9/13.

⁴¹⁰ el-Mâide, 5/44.

⁴¹¹ Suyûtî, **a.g.e.**, I, 331; Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 339; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 194.

1.2.2.3.7. Akıldan Uzak Görme (الاستبعاد)

İstifhâmın sıkça kullanıldığı mecâzî anlamlardandır. İstib‘âd herhangi bir şeyi hissî ya da manevî olarak uzak kabul ederek, sorulan hususun meydana gelişini akıldan uzak, imkânsız görmektir.⁴¹² Kur‘ân’da bu üslûbun çeşitli sebeplerle kullanıldığı görülmektedir. Örneğin inkârcıların kıyamette azabın kaldırılması halinde inanacakları iddiasına karşılık “أَتَىٰ لَهُمُ الذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ

“بَجْنُونُ” *“Nerede onlarda öğüt almak?! Oysa kendilerine (gerçeği) açıklayan bir peygamber gelmişti. Sonra ondan yüz çevirdiler ve “Bu bir öğretilmiş, bu bir deli!” dediler*”⁴¹³ hitâbındaki istifhâm, inanmayanların öğüt almasını uzak görme anlamı içermektedir.⁴¹⁴ Ebû Temmâm da (ö.231/846) şu beytinde bu üslûbu kullanmıştır:

مَنْ لِي بِإِنْسَانٍ إِذَا أَغْضَبْتُهُ وَجْهَلْتُ كَانَ الْحِلْمُ رَدَّ جَوَابِهِ

*“Kendisini kızdırıp cahilce davrandığımda bana hilm ile (yumuşak bir üslûpla) cevap verecek bir insan var mıdır ki?”*⁴¹⁵

1.2.2.3.8. Küçümseme ve Hafife Alma (التحقير والاستخفاف)

İstifhâm’ın kullanıldığı mecâzî anlamlardan biri de muhatabı küçümsemek, hor görmek ve hafife almaktır. Muhatabını tanıdığı halde “مَنْ أَنْتَ؟” *“Sen de kimsin?”* diyen biri, karşısındakini küçümseme kasdıyla bunu söylemiştir. İstifhâm’ın bu anlamı tehekküm (alay etme) anlamı ile yakın anlamdadır.⁴¹⁶ Nitekim Kur’ânda geçmiş kavimlerin kendi peygamberlerini ve müşriklerin, peygamberimizi (s.a.v) küçümsemek kasdıyla bu üslûbu kullandıklarını müşahade etmekteyiz: “وَإِذَا رَأَوْكَ

⁴¹² Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 425; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 146; a.mlf., **et-Telhîs**, s. 168; Abdulazîz Atîk, **fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye**, s. 101; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 78.

⁴¹³ ed-Duhân, 44/13-14. Ayrıca bkz.: Âl-i İmrân, 3/40; Yâsîn, 36/48.

⁴¹⁴ Sekkâkî, **a.e.**, s. 425; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 146; a.mlf., **et-Telhîs**, s. 168; Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 424; Suyûtî, **Mu‘terak**, I, 332; İsferyînî, **a.g.e.**, I, 246; Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 344; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 299-300; Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 172; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 184; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 201, Tabâne, **Mu‘cemu’l-belâğa**, s. 75.

⁴¹⁵ Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu’l-İstîlâhiyye**, s. 172; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 102; İnâm Fevvâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 124.

⁴¹⁶ Kazvînî, **el-İzâh**, s. 146; İsferyînî, **a.e.**, I 246; Hâşimî, **a.e.**, s. 78; Tabâne, **a.g.e.**, s. 175; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 297; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 201.

”يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا أَهْذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا
”Onlar seni gördükleri zaman: “Allah’ın
resûl olarak gönderdiği bu mu?” (diyerek), seni ancak alay konusu edinirler”⁴¹⁷
âyetinde geçen istifhâm üslûbu küçümseme anlamı içermektedir.⁴¹⁸ İbn Ebî
Uyeyne’nin (?) şu beyti de buna örnek verilebilir:

فَدَعِ الْوَعِيدَ فَمَا وَعِيدُكَ ضَائِرِي أَطْنِي أَجْنَحَةَ الذُّبَابِ يَضِيرُ

“Bırak tehdidi, senin tehdidin bana zarar veremez; hiç sivrisineğin kanat
vızıltısı insana zarar verebilir mi?”⁴¹⁹

1.2.2.3.9. Serzenişte bulunma (العتاب)

İstifhâm üslûbunu itâb için kullanmak, arkadaşlık ve sevgi hukukunun herhangi bir şekilde ihlali karşısında yapılan hafif azarı ve mütekellimin muhataba karşı hissettiği sevgi ve şefkat duygularını göstermek içindir.⁴²⁰ Bu üslûp, Kur’ân’da kimi zaman müminlere yönelik, kimi zaman da doğrudan Hz. Peygamber’e (s.a.v) yönelik olarak kullanılır. Örneğin: “أَمْ يَأْنٍ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنْ”
”İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile
ürpermesinin zamanı gelmedi mi?”⁴²¹ âyetindeki istifhâm ile imanlarının üzerinden
kâfi bir süre geçmesine rağmen imanlarında “huşû” derecesine ulaşamayan müminlere
yönelik latîf bir serzeniş kastedilmektedir.⁴²² İbn Mesûd (r.a) der ki; “Bizim
Müslüman oluşumuzla bu âyetin nüzulü arasında sadece dört sene vardı.”⁴²³ Arap

⁴¹⁷ el-Furkân, 25/41. Ayrıca bkz.: el-Enbiyâ, 21/36.

⁴¹⁸ Suyûtî, a.g.e., I, 332.

⁴¹⁹ Müberred, Muhammed b. Yezîd, **el-Kâmil fi’l-lugati ve’l-edeb**, (Thk. Muhammed Ebu’l Fadl İbrahîm), I-IV, Dâru’l-fikri’l-arabî, Kâhire, 1997, II, 28; Cürcânî, **Delâilu’l-i’câz**, s. 85; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-‘arabiyye**, I, 298; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **el-Belâğatu’l-vâdiha**, s. 201; İrfan Mitrâcî, **el-Câmi’**, s. 62; İnâm Fevâil Akkâvî, a.g.e., 128.

⁴²⁰ Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl, **el-Furûku’l-luğaviyye**, (Thk. Muhammed İbrahîm Selîm), Dâru’l-İlm ve’s-sekâfe li’n-neşri ve’t-tevzî, Kâhire, t.y., s. 53; Sahip Aktaş, “**Kur’an’da İstifhâm Üslûbu**”, Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006, s. 85; Irmak, **Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi**, s. 216.

⁴²¹ el-Hadîd, 57/16. Hz. Peygambere yönelik serzenişte bulunma ile ilgili âyet için bkz.: et-Tevbe, 9/43.

⁴²² Zerkeşî, **el-Burhân**, II, 336; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 330; Habenneke el-Meydânî, a.g.e., I, 280.

⁴²³ Zerkeşî, a.g.e., II, 336; ; Suyûtî, a.g.e., I, 330; Habenneke el-Meydânî, a.e., I, 281; İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, XXVII, 390.

edebiyatının Muhadram şairlerinden Hutaye de (ö.45/665) vefasız dostlarına olan sitemini bu üslûp ile dile getirmiştir:

أَمْ أَكُ جَارُكُمْ وَيَكُونُ بَيْنِي
وَبَيْنَكُمْ الْمَوَدَّةُ وَالْإِحَاءُ

“Ben sizin komşunuz olmadım mı? Benimle sizin aranızda sevgi ve kardeşlik bağları yok mu?”⁴²⁴

1.2.2.3.10. Ayıplama, Azarlama (التبكي)

Tebkît (ayıplama), tekdîr, serzenişte bulunma ve azarlamanın en üst derecesidir. Muhatabın bir şeyi yapmasının veya yapmaya niyetlenmesinin uygun olmadığı durumlarda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; “أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي” “Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?”⁴²⁵ âyetinde Hz. İsa (a.s) ve annesi Meryem’i ilah edinerek şirk koştan Hristiyanların yaptıkları ayıplanıp kınanmıştır. Âyetin devamında Hz. İsa (a.s) onların bu yaptıklarında kendisinin hiçbir dahli olmadığını beyân etmiştir. Buna göre Allah (c.c.) bu soruyu Hz. İsa’ya kavminin huzurunda iken onları kınaması ve iddialarını tekzîb etmesi için sormuştur.⁴²⁶

1.2.2.3.11. Ürkütme ve Korkutma (التهويل والتخويف)

İstifhâmın bu anlamda kullanımı muhatabı dehşete düşürüp korkutarak başa gelecek duruma karşı hazırlıklı olmasını sağlamaktır. Tehvîl, tahvîf ile aynı anlamda kullanılmakla beraber ondan daha şiddetli bir derecededir.⁴²⁷ Örneğin kıyâmet sahnelerini tasvîr eden “الْحَاقَّةُ (1) مَا الْحَاقَّةُ (2) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ” “Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet? Gerçekleşecek olan kıyametin ne

⁴²⁴ Habenneke el-Meydânî, a.g.e., I, 281.

⁴²⁵ el-Mâide, 5/116. Benzer âyetler için bkz.: el-A’râf, 7/80; Neml, 27/54-55.

⁴²⁶ İbn Fâris, es-Sâhibî, s. 135; Zerkeşî, a.g.e., II, 336; Ahmed Matlûb, Mu’cemu’l-mustalahâtîl-belâğîyye, I, 186-187; Beyzâvî, Envâru’t-tenzîl, II, 151. Zerkeşî, bu âyeti Sekkâkî ve bazılarının istifhâmın takrîr manasına örnek olarak zikrettiklerini ancak bunun mümkün olmadığını söyler. Bkz.: Zerkeşî, a.g.e., II, 336; İnâm Fevvâl Akkâvî, el-Mu’cemu’l mufassal, s. 127.

⁴²⁷ Kazvînî, el-İzâh, s. 146; İsferâyînî, Atvel, I, 246; Mustafa Kayapınar, “Belâğatta Talebî İnşâ”, Selçuk Üniv. İlâhiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006, s. 140, Aktaş, a.g.e., s. 93.

*olduğunu sen ne bileceksin?*⁴²⁸ ve “مَا الْقَارِعَةُ (2) وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ” *“Kapı çalan! Nedir o kapı çalan? O kapı çalanın ne olduğunu bilir misin?”*⁴²⁹ âyetlerindeki istifhâm kıyametin dehşetiyle korkutmak için kullanılmıştır.⁴³⁰

1.2.2.3.12. Bir İşin Yavaşlığını Bildirme (الاستبطاء)

Bazen istifhâm, muhatabın bir şeyi yapma konusunda yavaş davrandığını belirtmek için kullanılır. Birinin, arkadaşına “كَمْ دَعَوْتُكَ” *“Seni ne kadar davet ettim?”* demesi gibi. Bu cümle muhatabın davete icâbet etmede ne kadar yavaş davrandığını bildirmek ve onu en kısa zamanda icâbet etmeye teşvik etmek içindir.⁴³¹ Örneğin; أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَكْبِرِينَ الْبَاسَاءِ وَالضَّرَّاءِ *“Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü'minler, ‘Allah'ın yardımı ne zaman?’ diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır”*⁴³² âyetindeki “مَتَى نَصْرُ اللَّهِ” *“Allah'ın yardımı ne zaman?”* istifhâmı ile dönemin peygamberi ve müminler, Allah'ın yardımının geciktiğini ve çektikleri sıkıntılara artık takat getiremeyeceklerini beyân etmişlerdir.⁴³³

1.2.2.3.13. Nefy/Olumsuzluk (النفي)

İstifhâm bazen de nefiy anlamı içermektedir. Doğrudan nefiy cümlesi kurmaktansa, istifhâm ile nefyin kastedilişi daha belîğdir. Örneğin “هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ”

⁴²⁸ el-Hâkka, 69/1-2-3. Ayrıca bkz.: et-Târik, 86/2; el-Hümeze, 104/5.

⁴²⁹ el-Kâria, 101/1-2-3.

⁴³⁰ Suyûtî, **a.g.e.**, I, 331; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 284-285.

⁴³¹ Sekkâkî, **el-Miftâh**, s. 424; Kazvînî, **a.g.e.**, s. 141; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 419; Abdulazîz Atîk, **fi'l-Belâğati'l-'arabiyye**, s. 100-101.

⁴³² el-Bakara, 2/214.

⁴³³ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 141; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 419; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 332; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 101; Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s. 78.

”إِلَّا الْإِحْسَانُ“ *”İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?”*⁴³⁴ âyetinde kastedilen anlam, *”İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey değildir”* şeklinde nefiy cümlesidir.⁴³⁵

Kur’ân’da “وَمَنْ أَظْلَمُ” *”Daha zalim kim olabilir?”* şeklinde yaklaşık onbeş yerde gelen istifhâm üslûbu nefy anlamında kullanılmıştır.⁴³⁶ Buhturî’nin (ö.284/897) beyitlerinde de bu üslûbu görmekteyiz:

هل الدهرُ إِلَّا غَمْرَةٌ وَأَنْجَالُهَا
وَشَيْكَاً وَإِلَّا ضِيقَةٌ وَأَنْفِرَاجُهَا

“Dünya bir sıkıntı ve sıkıntının hızlıca ortadan kalkmasından başka bir şey midir? Ve yine o, darlığın ardından rahatlığın meydana gelmesinden başka bir şey midir?”⁴³⁷ Buradaki istifhâm ile olumsuzluk kastedilmiştir.

1.2.2.3.14. Yolun Yanlışlığına Dikkat Çekme (التنبيه على الضلال)

İstifhâm’ın kullanıldığı mecâzî anlamlardan biri de, tuttuğu yolun yanlışlığına dair muhataba uyarıda bulunmaktır. Örneğin gerçek manada yanlış yolda giden birine *”Ey falanca! Nereye gidiyorsun öyle?”* denilir. Buradaki istifhâm tenbîh ile beraber içerisinde inkâr ve nefyi de barındırır.⁴³⁸ Âyetlerde de manevî olarak doğru yola tenbîh için bu üslûbun kullanıldığını görmekteyiz. Meselâ “وَمَا هُوَ” *”O, lanetlenmiş şeytanın sözü de değildir. Hal böyle iken nereye gidiyorsunuz?”*⁴³⁹ âyetindeki “فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ” *”Nereye gidiyorsunuz?”* demek, *”Dikkat edin, doğruyu arayın. Yanlış yoldasınız, hemen dönün”* anlamındadır.⁴⁴⁰

⁴³⁴ er-Rahmân, 55/60. Benzer âyetler için bkz.: el-Bakara, 2/255; ez-Zümer, 39/19;

⁴³⁵ Hâşimî, **a.g.e.**, s. 77; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 136.; İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah Cemâlüddîn, **Şerhu teshîli’l-fevâid**, (Thk. Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), I-IV, Hicr lit-tibâa ve’n-neşri ve’t-tevzî’i ve’l-’ilân, y.y., 1990, IV, 109-110.

⁴³⁶ Ahmed Mâhir el-Bakarî, **Esâlibu’n-nefy fi’l-Kur’ân**, el-Mektebu’l-arabiyyi’l-hadîs, İskenderiye, 1989, s. 286; Aktaş, **a.g.e.**, s. 76. Örneğin bkz.: es-Secde, 32/22; es-Saff, 61/7.

⁴³⁷ Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 97; Bolelli, **Belağat**, s. 227.

⁴³⁸ Abdulazîz Atîk, **a.e.**, s. 106.

⁴³⁹ et-Tekvîr, 81/25-26. Ayrıca bkz.: el-Bakara, 2/61, 243; el-Hacc, 22/63; el-Furkân, 25/45.

⁴⁴⁰ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 425; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 141; Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 419; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 331; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu’l-istilâhiyye**, s. 172; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-’arabiyye**, I, 290; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 201. Hâşimî, istifhâm’ın tenbîh’e delâlet etmesini üç gruba ayırmış; hataya, batıla ve yolun yanlışlığına karşı tenbîh olarak açıklamıştır. Bkz.: Hâşimî,

1.2.2.3.15. Teşvik (التشويق/التحريض/الترغيب)

İstifhâm'ın mecâzî anlamlarından biri de muhatabı herhangi bir şeyi yapmaya, ya da terk etmeye yumuşak bir şekilde teşvik için kullanılmasıdır. Örneğin “يَا أَيُّهَا” ya da terk etmeye yumuşak bir şekilde teşvik için kullanılmasıdır. Örneğin “يَا أَيُّهَا”
“الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ” *“Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?”*⁴⁴¹ âyetindeki istifhâm teşvik için kullanılmıştır.⁴⁴² Diğer bir âyette Allah (c.c) müminleri “وَمَا نَكْثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا”
“يَاخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَّوْكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَخْشَوْهُمْ فَاَللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” *“Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan ve üstelik size tecavüzü ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaştığınız mıdır? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, -eğer siz gerçek mü'minler iseniz- kendisinden korkmanıza daha lâyıktır”*⁴⁴³ sorusu ile müşriklerle savaşa teşvik etmiştir.

1.2.2.3.16. Eşitlik (التسوية)

İstifhâm'ın mecâzî anlamlarından bir diğeri de eşitliktir. Mütakellim açısından iki durumdan herhangi birinin aynı olduğu, fark etmediği anlamını taşır. Genellikle istifhâm hemzesi getirilerek yapılır. Soru edatı çoğunlukla سواء “....eşittir”, ليت شعري “Ne acayip! Ne kadar garip!”, ما أدري “Bilmiyorum”, ما أبالي “Umursamıyorum” vb.. den sonra gelir.⁴⁴⁴ Örneğin “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنْذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْتَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”
“Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar”⁴⁴⁵ âyetinde hemze tesviye anlamındadır.⁴⁴⁶ Mütenebbî'nin (ö.354/965) şu beyitini de buna örnek verebiliriz:

a.g.e., s. 78-79; İrfan Mıtracî, **el-Câmi'**, s. 64. Zerkeşî ise, bu âyeti iyâs başlığı altında incelemiştir. Bkz.: Zerkeşî, **el-Burhân**, II, 343; İnâm Fevâil Akkâvî, a.g.e., s. 126.

⁴⁴¹ es-Saff, 61/10.

⁴⁴² Hâşimî, a.g.e., s. 77; Suyûtî, a.g.e., I, 331; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 106.

⁴⁴³ et-Tevbe, 9/13. Ayrıca bkz.: Tâhâ, 20/120.

⁴⁴⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, III, 271; a.mlf., **Mu'terak**, I, 331; İmîl Bedî', **Mevsû'atu 'ulûmî'l-luğa**, I, 11.

⁴⁴⁵ el-Bakara, 2/6. Ayrıca bkz.: el-Enbiyâ, 21/109; el-Münâfikûn, 63/6.

⁴⁴⁶ İbn Fâris, **es-Sâhibî**, s. 135; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 331; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 105.

وَلَسْتُ أَبَالِي بَعْدَ إِذْرَاكِ الْعُلَى
أَكَانَ تُرَاثًا مَا تَنَاوَلْتُ أَمْ كَسْبًا

“Yüceleri idrâk ettikten sonra; elde ettiklerimin miras mı yoksa alın teri mi olduğunu umursamam.”⁴⁴⁷

1.2.2.3.17. Hatırlatma (التذكير)

İstifhâm bazen önceden yaşanılan bir hadiseyi, bir lütfu, yapılan bir ikazı hatırlatmak için getirilir. İstifhâmla ifade edilen tezkîr anlamında bir çeşit ihtisâr (kısaltma) da söz konusudur.⁴⁴⁸ Örneğin “أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ “*“Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır diye emretmedim mi?”*⁴⁴⁹ ve “هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ يُّوسُفَ وَأَخِيهِ “*“Siz (henüz) cahil kimseler iken Yûsuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”*⁴⁵⁰ âyetlerinde istifhâm ile hatırlatma anlamı kastedilmiştir. Hatırlatma ile beraber aynı zamanda bir itâb ve kınama da söz konusudur.⁴⁵¹

1.2.2.3.18. Yüceltme (التعظيم/التفخيم)

İstifhâm’ın mecâzen aldığı anlamlardan biri de büyük gösterme, yüceltme anlamlarına gelen ta‘zim’dir. Burada kastedilen şey bir bakıma görülen şeyin ihtişamı karşısında duyulan hayreti ifade etmektir.⁴⁵² Günahkârların kıyâmet günü her türlü günahlarının amel defterlerine kaydedildiğini gördüklerinde “يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا “*“Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!”*⁴⁵³ şeklindeki tepkilerinde bu üslûp görülmektedir. Buradaki “مَالِ هَذَا الْكِتَابِ” ifadesi ile kitabın değerini yücelten bir

⁴⁴⁷ Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 105; İnâm Fevvâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 130.

⁴⁴⁸ Suyûtî, **el-İtkân**, III, 270; a.mlf., **a.g.e.**, I, 330; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 281.

⁴⁴⁹ Yâsîn, 36/60.

⁴⁵⁰ Yûsuf, 12/89. Başka bir örnek için bkz.: el-Bakara, 2/33.

⁴⁵¹ Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 340; Habenneke el-Meydânî, **a.e.**, I, 281-282.

⁴⁵² Habenneke el-Meydânî, **a.e.**, I, 283; İnâm Fevvâl Akkâvî, **el-Mu‘cemu’l mufassal**, s. 131.

⁴⁵³ el-Kehf, 18/49. Ayrıca bkz.: el-Bakara, 2/255.

ifadedir.⁴⁵⁴ İstifhâm'ın burada (tefeccu') yani üzüntü anlamında kullanıldığı da söylenir. Yani kitabın en ince ayrıntısına kadar bütün suç ve günahlarını içerdiğini görünce kedere kapıldılar manasına gelir.⁴⁵⁵

1.2.2.3.19. Kolay ve Hafif Bulma (التسهيل والتخفيف)

İstifhâmın aldığı mecâzî anlamlardan bir diğeri de kolay ve hafif gösterme anlamlarına gelen teshîl ve tahfîf'tir. Bu üslûp, muhataptan talep edilen şeyin kolay ve basit olduğunu ifade etmek için kullanılır. Buna örnek olarak belâgat kitaplarında “وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا” *“Allah’a ve âhiret gününe inansalar ve Allah’ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden harcasalardı ne zararları olurdu sanki? Allah onları pekiyi bilmektedir”*⁴⁵⁶ âyeti zikredilmektedir. Bu âyette iman edip infâkta bulunmanın aslında çok kolay ve nefse ağır gelmeyecek bir şey olduğu istifhâm üslûbu ile anlatılmaktadır. Ayrıca onca mucizeye rağmen, Allah’a ve âhiret gününe inanmamalarını yadırgama/inkâr anlamını da ihtivâ etmektedir.⁴⁵⁷

1.2.2.3.20. Bilgi Verme (الإخبار)

Belâgatçılardan bazısına göre istifhâm mecâzî olarak ihbâr (haber vermek, bilgilendirmek) anlamında kullanılır. Örneğin; “هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ” *“İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti”*⁴⁵⁸ âyetindeki istifhâmın قَدْ takdirinde olduğu söylenir.⁴⁵⁹ Bir

⁴⁵⁴ Suyûtî, **Mu'terak**, I, 330; a.mlf., **el-İtkân**, III, 271; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu'l-'arabiyye**, I, 283.

⁴⁵⁵ Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 338; İbn Fâris, **a.g.e.**, s. 135; Irmak, **Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi**, s. 216. İbn Âşûr ise istifhâmın burada taaccüb anlamı içerdiğini söylemiştir. Bkz.: İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve't-tenvîr**, XV, 338.

⁴⁵⁶ en-Nisâ, 4/39. Başka bir örnek için bkz.: et-Tevbe, 9/52.

⁴⁵⁷ Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 285; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 331; a.mlf., **el-İtkân**, III, 271; Ahmed Matlûb, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye**, I, 188; Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 338.

⁴⁵⁸ el-İnsân, 76/1. Başka bir örnek için bkz.: en-Nûr, 24/48-50.

⁴⁵⁹ Suyûtî, **Mu'terak**, I, 333; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 184; Habenneke el-Meydânî, **a.e.**, I, 301-302; İbn Fâris, **a.e.**, s. 137.

haber cümlesinin bu şekilde inşâ şeklinde getirilişi, şüphesiz anlatılmak istenilen şeyin muhataba daha etkili bir şekilde ulaştırılması maksadı gütmektedir.⁴⁶⁰

1.2.2.3.21. Ünsiyet (الإيناس)

İstifhâm üslûbunun kazandığı anlamlardan biri de (înas) ünsiyet peydâ etmektir. Kur’ân’da Allah (c.c) ile Hz. Mûsa (a.s) arasında geçen şu diyalog buna örnek gösterilmektedir: “ وَمَا تِلْكَ يَبِيمِينَكَ يَا مُوسَى قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأُشْفِي بِهَا عَالِي ”

“Şu sağ elindeki nedir ey Mûsa? Mûsa dedi ki: “O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.”⁴⁶¹ Buradaki istifhâmın manası ünsiyet kazanmaktır.⁴⁶²

Ünsiyet maksatlı sorular, muhatabın huzurunda daha uzun süre bulunmak ve aynı ortamda bulunmaktan duyulan memnuniyeti izhâr etme sebebiyle kullanılmaktadır. Bazı hadislerde de bu tür kullanımlara rastlanmaktadır. Örneğin Rasûlullâh’ın (s.a.v) cennet bekçisiyle aralarındaki diyalogu anlattığı: *آتَى بَابَ الْجَنَّةِ*

Cennetin فَاسْتَفْتَحَ فَيَقُولُ الْحَازِنُ: مَنْ أَنْتَ؟ فَأَقُولُ: مُحَمَّدٌ فَيَقُولُ: بِكَ أَمْرٌ أَنْ لَا أَفْتَحَ لِأَحَدٍ قَبْلَكَ kapsına geliyorum, kapıyı açmak istiyorum. Cennet bekçisi sen kimsin? diyor. Muhammed, diyorum. O da, senden önce bu kapıyı hiç kimseye açmamakla emrolundum, diye karşılık veriyor⁴⁶³ hadisindeki soru bu anlamdadır. Nitekim Münâvî (1031/1622) de cennet bekçisi Rıdvân’ın Hz. Peygamberi (s.a.v) daha önce tanıyor olmasına rağmen kim olduğunu sormasını, onun Hz. Peygamberle muhatap olmaktan aldığı lezzet ve hazdan ötürü sözü uzatmak istemesiyle yorumlamaktadır.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 203.

⁴⁶¹ Tâhâ, 20/17-18.

⁴⁶² Suyûtî, **Mu’terak**, I, 332; a.mlf., **el-İtkân**, II, 273; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 300; Hâşimî, **Cevâhiru’l-belâga**, s. 78. Âyetteki istifhâmın (takrîr) anlamında olduğu da söylenmiştir. Böylelikle Mûsa (a.s) elindeki ne olduğunu bilecek ve yılanı dönüştüğünde korkmayacaktır. Bkz.: Zerkeşî, **el-Burhân**, II, 343; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 186; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 126. Başka bir yoruma göre ise istifhâm burada (ifhâm) manasında kullanılmıştır. Allah Teâlâ asanın, Hz. Mûsa’nın bilmediği yılanı dönüşme özelliğini göstermek kasdıyla soru sorarak konuya girmiştir. Bkz.: İbn Fâris, **a.g.e.**, 136.

⁴⁶³ Müslim, **İmân**, 333; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 136.

⁴⁶⁴ Münâvî, Zeynuddîn Muhammed, **Feyzu’l-kadîr şerh-i câmi’is-sağîr**, I-VI, el-Mektebetu’t-ticâriyyetu’l-kübrâ, Mısır, 1937, I, 35.

1.2.2.3.22. Arz ve Tahdîd (العرض والتحضيض)

Arz, bir şeyin yapılmasını yumuşak ve nazik bir üslûpla istemektir. Mesela لَا تَنْزِلْ “Misafir olmaz mıydınız?” sorusu aslında kibar bir şekilde yapılan misafirlik davetidir. Bu mana için لَا ve أَمَا edatları kullanılır. Bu edatlar yalnızca fiil cümlesinin başında gelirler.⁴⁶⁵ Örneğin; “أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ” “Allah’ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”⁴⁶⁶ âyeti, bu anlamdadır.⁴⁶⁷

Tahdîd ise arz’ın aksine bir şeyin yapılmasını sert ve âmirane bir üslûp ile istemektir. Bu anlam için de لَوْلَا، لَوْمًا، هَلَّا، أَلَا edatları kullanılır. Bu edatlar da bu anlam için kullanıldıklarında sadece fiil cümlesinin başında gelirler.⁴⁶⁸ Belağat kitaplarında buna; “أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهْمُوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ” “Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya kalkışan bir kavimle savaştınız mı?”⁴⁶⁹ âyeti örnek olarak gösterilmektedir.⁴⁷⁰ Eğer bu edatlardan sonra mazi fiil gelirse içerisinde tevbih, (kınama ve azarlama) anlamlarını barındırdığı söylenmiştir. Örneğin geç kalan birine لَوْلَا حَضَرْتَ مُبَكَّرًا “Erken gelseydin ya!” demek gibi. Ama eğer, bu edatlardan sonra muzarî fiil kullanılırsa teşvik anlamına geldiği söylenir. Örneğin bir öğretmenin derslerini ciddiye alıp çalışmayan öğrencisine لَوْلَا تَجْتَهِدُ “Çalışsan ne güzel olurdu” demesi gibi.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ İbn Fâris, **a.g.e.**, 140; Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 342; Atîk, **fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye**, s. 107-108; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 135.

⁴⁶⁶ en-Nûr, 24/22. Başka bir örnek için bkz.: el-Kehf, 18/66.

⁴⁶⁷ Suyûtî, **Mu’terak**, I, 332; a.mlf., **el-İtkân**, III, 272; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.e.**, s. 136;

⁴⁶⁸ Zerkeşî, **a.e.**, II, 342; IV, 377; İbn Fâris, **a.e.**, 140.

⁴⁶⁹ et-Tevbe, 9/13.

⁴⁷⁰ Suyûtî, **Mu’terak**, I, 332; a.mlf., **el-İtkân**, III, 273; Zerkeşî, **a.e.**, II, 342.

⁴⁷¹ Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 108-109; Ahmed Mâhir el-Bakarî, **Esâlibu’n-nefy**, s. 295. İbn Hişâm da (tahdîd’i) bir şeyin yapılmasını teşvik yoluyla istemektir şeklinde açıklamıştır. Bkz.: İbn Hişâm, **Muğni’l-lebîb**, s. 97; 361.

1.2.2.3.23. Temennî (التمنى)

Daha önce de açıkladığımız üzere temennî, gerçekleşmesi imkânsız ya da çok zor olan şeylerin tahakkukunu talep etmektir. İstifhâm ile bazen bu anlam kastedilebilir.⁴⁷² Belâğat kitaplarında buna; “فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلُ” “Şimdi bizim için şefaatçılar var mı ki bize şefaat etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yaptıklarımızdan başkasını yapsak?”⁴⁷³ âyeti örnek gösterilmiştir. Buradaki istifhâm ile inkâr edenlerin, şefâati ve dünyaya geri dönüp sâlih ameller işlemeyi temennî ettikleri anlaşılmaktadır.⁴⁷⁴

1.2.2.3.24. Muhatabı Susturma (الإلزام والإبطال)

İstifhâmın bu anlamına belâğat kitaplarında görülebildiği kadarıyla rastlanmamaktadır. Bu üslûbun mevcudiyetine daha çok tefsir kitapları dikkat çekmiştir. İlzâm, sözün içeriğini kabule mecbur bırakarak, muhatabı susturmaktır.⁴⁷⁵ Örneğin Allah’ın sevgili kulları olduklarını öne sürerek Allah katında istisnâî bir konuma sahip olduklarını iddia eden Yahudi ve Hristiyanlara susturucu bir cevap olarak gelen “قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ” “De ki: “Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O’nun yarattıklarından bir beşersiniz”⁴⁷⁶ âyetindeki istifhâm, ilzâm ve tebkît anlamı taşımakta olup “Eğer iddia ettiğiniz şey doğru ise, o halde hangi sebeple azap olunuyorsunuz?” demektir.⁴⁷⁷ Allah (c.c), Hz. Peygamberden (s.a.v) bu soruyu onlara sorarak, onların bu iddialarını çürütmesini ve bunun aksini kabule, onları mecbur bırakmasını talep etmiştir. Çünkü eğer gerçekten Allah’ın sevgili kulları olsalardı azaba uğramamaları gerekirdi.⁴⁷⁸

⁴⁷² İnâm Fevâl Akkâvî, **el-Mu’cemu’l mufasssal**, s. 133, Akdemir, **Belâğat Terimleri Ansiklopedisi**, s. 134.

⁴⁷³ el-A’râf, 7/53. Başka bir örnek için bkz.: eş-Şûrâ, 42/44.

⁴⁷⁴ Suyûtî, **Mu’terak**, I, 332; a.mlf., **el-İtkân**, III, 280; Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 321; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 201; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 293-294; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 191; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu’l-İstîlâhiyye**, s. 170; Abdulkerîm Mahmud Yûsuf, **‘Uslûbu’l-istifhâm**, s. 17; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 98.

⁴⁷⁵ Irmak, **“Arap Belâğatında Haber-İnşâ Meselesi”**, s. 223.

⁴⁷⁶ el-Mâide, 5/18. Başka bir örnek için bkz.: el-Mâide, 5/76.

⁴⁷⁷ Âlûsî, **Rûhu’l-meânî**, III, 272.

⁴⁷⁸ İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, VI, 156.

1.2.2.3.25. Diğer Mecâzî Anlamları

İstifhâm bazen daha önce zikredilen soruyu te'kit etmek (pekiştirmek) için kullanılır. Buna; “أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ” “(Resul’üm!) ”

Hakkında azap hükmü gerçekleşmiş olan kimseyi ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?”⁴⁷⁹ âyeti örnek olarak gösterilmektedir. Âyetteki ikinci istifhâm hemzesi ilkinin pekiştirmekte ve Hz. Peygamber’in, (s.a.v) azabı hak eden kimseleri kurtaramayacağı mevzu te’kitli biçimde anlatılmaktadır.⁴⁸⁰

Bazı belâğat kaynaklarında istifhâmın teksîr (çokluk) anlamından bahsedilmektedir. Örneğin; “وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ” “Nice memleketleri helâk ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken yahut gündüz istirahat hâlinde iken gelmişti”⁴⁸¹ âyeti “çok memleketleri helâk ettik” anlamındadır. Bu durumda istifhâm edatı “kem-i haberîyye” adını alarak haber formuna dönüşmektedir.⁴⁸²

İstifhâm bazen de istirşâd (muhataptan yol göstermesini istemek) anlamında kullanılır. Zâhiren itiraz gibi görülse de hakikatte mütekellim’in işin aslını öğrenme talebini gösterir. Örneğin Allah (c.c)’ın meleklere Hz. Âdem’in (a.s) yaratılışını haber verdiğindeki “أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ” “Yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?”⁴⁸³ şeklindeki sözleri buna bir örnek teşkil eder.⁴⁸⁴

Bazı belâğatçılar istifhâmın iktifâ (yeterli olma) anlamında kullanımına da işaret etmişlerdir. Örneğin “أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ” “Cehennemde kâfirlere yer mi yok?” ve “أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ” “Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennem değil

⁴⁷⁹ ez-Zümer, 39/19.

⁴⁸⁰ Suyûtî, **Mu’terak**, I, 333; Ahmed Matlûb, **Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye**, I, 186; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-‘arabiyye**, I, 302; İnâm Fevvâl Akkâvî, **el-Mu’cemu’l mufassal**, s. 126-127. Zemahşerî, ikinci hemzenin tekrarının inkâr ve istib’âd (uzak görme) anlamında olduğunu söylemiştir. Bkz.: Zemahşerî, **el-Keşşâf**, V, 298.

⁴⁸¹ el-A’râf, 7/4.

⁴⁸² İbn Fâris, **es-Sâhibî**, s. 136; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 331; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁸³ el-Bakara, 2/30. Başka bir örnek için bkz.: el-Kehf, 18/71.

⁴⁸⁴ İbn Fâris, **a.g.e.**, s. 135; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 332; Zerkeşî, **el-Burhân**, II, 338; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 293; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 185; İnâm Fevvâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 124.

*midir?*⁴⁸⁵ âyetlerindeki istifhâm, inkârcılara ve kibirlilere ceza olarak cehennemin kâfi geleceği anlamına gelmektedir.⁴⁸⁶

İstifhâmın iftihâr (övünme) kasdıyla da kullanılabileceği söylenmektedir. Örneğin Firavun'un kavmine “ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا ”

“تُبْصِرُونَ” “Ey milletim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?”⁴⁸⁷ şeklindeki seslenişi onun, Mısır'a hâkimiyeti ile olan övüncünü göstermektedir.⁴⁸⁸ Firavun, Hz. Mûsa (a.s.)'ın gösterdiği mucizelerden sonra halkının ondan etkilenip ona tâbi olmalarından korkmuş, gücünü ve hâkimiyetini vurgulayarak onları imandan alıkoymaya çalışmıştır.⁴⁸⁹

İstifhâmın bazen tecâhül (mevzuyu bilmezden gelme) anlamında da kullanılabileceği söylenmektedir. Bununla, bir iş ya da kişi hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, önemsememek, toplum nezdinde onu aşağılamak kasdıyla tanınmıyor olduğunu hissettirmek gibi birtakım belâğî manalar kastedilebilir. Örneğin kâfirlerin, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indirildiğini bildikleri halde; “أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرَ مِنْ بَيْنِنَ” “Kur'ân, (başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?”⁴⁹⁰ diyerek, Hz. Peygamber'in Mekke'nin zengin ve ileri gelenlerinden olmamasını yadırgamak ve onu görmezden gelmek kasdıyla tecâhül yapmaları gibi.⁴⁹¹ Bu âyetteki istifhâmın inkâr (yadırgama) anlamı içerdiği de söylenmektedir.⁴⁹²

İstifhâmın duâ anlamına gelebileceği de zikredilir. Suyûtî, bunun nehiy gibi olduğuna ancak asttan üste yapıldığına işaret eder. Örnek olarak “ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ ” “İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helâk mı

⁴⁸⁵ el-Ankebût, 29/68; ez-Zümer, 39/60.

⁴⁸⁶ Suyûtî, **Mu'terak**, I, 332; a.mlf., **el-İtkân**, III, 273; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 299; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.g.e.**, s. 125.

⁴⁸⁷ ez-Zuhurf, 43/51.

⁴⁸⁸ Suyûtî, **Mu'terak**, I, 330; a.mlf., **a.g.e.**, III, 271; Habenneke el-Meydânî, **a.e.**, I, 282.

⁴⁸⁹ İbn Âşûr, **a.g.e.**, XXV, 229; Habenneke el-Meydânî, **a.e.**, I, 282.

⁴⁹⁰ Sâd, 38/8.

⁴⁹¹ Suyûtî, **Mu'terak**, I, 332; a.mlf., **el-İtkân**, II, 273; Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, I, 187; İnâm Fevâl Akkâvî, **a.e.**, s. 127. Zerkeşinin bu âyeti zikrettiği yer ise, istifhâmın nefy anlamına geldiği yerdir. Bkz.: Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 329; Ertuğrul, “**Belâgatta Meânî İlmi**”, s. 167.

⁴⁹² İbn Âşûr, **a.e.**, XXIII, 213; Muhyiddîn Dervîş, **İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânuhû**, I-X, Dâru'l-irşâd li'ş-şuûni'l-câmiyye, Suriye, 1995, VIII, 330-331.

edeceksin?”⁴⁹³ âyeti gösterilmiştir. أَتُهْلِكُنَا demek “لا تُهْلِكُنَا” “Bizi helak etme!”

anlamına gelen duâdır.⁴⁹⁴

İstifhâm üslûbu için daha başka anlam özellikleri varsa da biz bu kadarıyla yetinmekteyiz.

1.2.2.4. Temennî Üslûbu

Talebî inşâ üslûplarından bir diğeri de temennidir.⁴⁹⁵ تَفْعُل babından mastar

olarak gelen temennî kelimesi lügatte; dilemek, rağbet edilen şeyin kendisinde olmasını arzulamak gibi anlamlara gelirken,⁴⁹⁶ belâgatçılar tarafından meydana gelmesi imkânsız ya da uzak ihtimal olması sebebiyle arzu edilen şeyin meydana gelmesini ummaksızın talep etmektir şeklinde tarif edilmiştir. Eğer talep edilen şey gerçekleşmesi mümkün ve elde edilebilir bir şey ise, temenni değil, tereccî (umut) denilir. Tereccî, talebi inşânın kısımlarından değildir. Çünkü temennî bir şeyi talep etmek, tereccî ise bir şeyin meydana gelmesini ummak, ümit beslemektir.⁴⁹⁷

1.2.2.4.1. Temennî'nin Kısımları

Belâgatçıların ekserisi temennî'nin iki kısımdan meydana geldiğini kabul ederler. Biri gerçekleşmesi imkânsız olduğu için husûlû umulmayan bir şeyi talep etmektir. Örneğin; “يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا” “Keşke bende onlarla beraber olsaydım da büyük bir kazanç elde etseydim”⁴⁹⁸ âyetinde, gerçekleşmesi imkânsız bir

⁴⁹³ el-A'râf, 7/155.

⁴⁹⁴ Suyûtî, **Mu'terak**, I, 332; a.mlf., **a.g.e.**, III, 272; Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 341; İnâm Fevâil Akkâvî, **a.g.e.**, s. 135.

⁴⁹⁵ Bazı dilciler, temenni, tereccî, nidâ ve kasemin talep değil, tenbîh bildirdiklerini ancak inşâ olarak isimlendirilmelerinde herhangi bir beisin bulunmadığını iddia ederken, kimileri ise, temennî'nin haber kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini, anlamının ise menfi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bkz.: Suyûtî, **el-İtkân**, III, 279; Bahâuddîn es-Subkî, **'Arûsu'l-efrâh**, I, 421.

⁴⁹⁶ İbn Manzûr, **Lisânu'l-'arab**, XV, 295;

⁴⁹⁷ Sekkâkî, **el-Miftâh**, s. 412; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 151-153; a.mlf., **et-Telhîs**, s. 135; Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 407; Tabâne, **Mu'cemu'l-belâğa**, s. 649; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 156-157; Suyûtî, **el-İtkân**, II, 279; Ali-el-Cârim-Mustafa Emin, **el-Belâgatu'l-vâdiha**, s. 207; Sabbâh Ubeyd Drâz, **el-Esâlîbu'l-inşâiyye** s. 282; Mustafa Kayapınar, “Belâğatta Temennî Üslûbu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 167-171; Sayı:2, Sivas, 2011, XV, 168. Seyyit Şerif el-Cürcânî ise temennî'yi “Gerçekleşmesi mümkün olsun ya da olmasın bir şeyin husûlünü talep etmektir” şeklinde ifade etmiştir. Bkz.: Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, **Kitâbu't-tâ'rîfât**, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 66; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 251.

⁴⁹⁸ en-Nisâ, 4/73. Ayrıca bkz.: Yâsîn, 36/26; ez-Zuhruf, 43/38; Hâkka, 69/25; en-Nebe', 78/40.

durum temenni edilmektedir.⁴⁹⁹ Bu yapı, Arap şiirinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Ebu'l-Atâhiye'ye (ö.211/826) ait şu meşhur beyit, buna örnek verilebilir:

أَلَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا فَأُخْبِرُهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيبُ

“Keşke gençlik bir gün geri dönse de ona, ihtiyarlığın bana neler ettiğini bir anlatsam!” Şâir burada imkânsız temennî etmektedir.⁵⁰⁰

İkincisi ise, gerçekleşmesi imkân dâhilinde olup, ulaşılması çok zor bir şeyi talep etmektir. Buna Ebû Firâs'ın Seyfûddeve'ye hitâben söylediği şu beyiti örnek gösterebiliriz:

فَلَيْتَكَ تَحُلُوَ وَالْحَيَاةُ مَرِيرَةٌ وَلَيْتَكَ تَرْضَى وَالْأَنَامُ غَضَابُ

“Hayat acı iken keşke sen tatlı olsan; insanlar hep kızgınken sen hep hoşnut olsan!” Bu beyitte imkânsız değil de Seyfûddeve'nin tabiatının ve kalbinin yumuşaması gibi çok zor bir şeyin talebi söz konusudur.⁵⁰¹ Kur'ân'dan bunun örneğini “يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ” “Keşke bize de Karûn'a verilenin bir benzeri verilseydi”⁵⁰² âyetinde görebiliriz.⁵⁰³

1.2.2.4.2. Temennî Edatları

Temennî için asıl vaz' edilen edat “لَيْتَ” dir. Kendi aslî anlamından çıkarak mecâzî olarak temennî anlamında kullanılan başka edatlar da vardır ki bunlar; لَوْ، هَلْ، لَوْ، هَلْ şeklinde de gelebilirler. Şüphesiz ki bu edatlar, bazı edebî nüktelere binâen temennî anlamında kullanılmaktadırlar. Örneğin “هَلْ” edatı temennî anlamında kullanımında, imkânsız bir şeyi, kendisine duyulan iştîyâk ve

⁴⁹⁹ Suyûtî, **el-İtkân**, III, 280; a.mlf., **Mu'terak**, I, 338; Zerkeşî, **a.g.e.**, IV, 375; İrmak, **a.g.e.**, s. 237.

⁵⁰⁰ Ebu'l-Atâhiye, Ebû İshâk İsmail b. el-Kâsım b. Süveyd, **Dîvân**, Dâru Beyrût lit-tibâa' ve'n-neşr, Beyrut, 1986; s. 46; Şihâbuddîn en-Nüveyrî, Ahmed. b. Abdi'l Vehhâb, **Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb**, I-XXXIII, Dâru'l-kütübi ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kâhire, 2002, II, 26; Abdulazîz Atîk, **fî'l-Belâğati'l-'arabiyye**, s. 112; Hâşimî, **Cevâhiru'l-belâga**, s. 81.

⁵⁰¹ Se'âlibî, Ebû Manşûr 'Abdu'l-Melik b. Muhammed b. İsmail, **Yetîmetu'd-dehr fî mehâsini ehli'l-asr**, (Thk. Müfîd Muhammed Kamhiyye), I-IV, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1983, I, 95; Kayapınar, **a.g.m.**, s. 169.

⁵⁰² el-Kasas, 28/79. Başka bir örnek için bkz.: ez-Zuhuf, 43/38.

⁵⁰³ Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 157; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 112; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 81.

verilen önem sebebi ile imkân dâhilinde göstermek anlamı vardır. Kur’ân’da kâfirlerin cehennemden çıkmayı temenni ettiklerini bildiren “فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ”⁵⁰⁴ âyetinde bu anlam açıkça görülmektedir.⁵⁰⁵

Temennî edilen şey, yüce, gerçekleşmesi ve kendisine ulaşılması zor bir şey ise, “لَوْ” edatı kullanılır. Bunun örneğini, inanmayaların ahirette ki “لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونُ”⁵⁰⁶ “Keşke (dünyaya) bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak”⁵⁰⁶

şeklindeki temennîlerinde görmekteyiz.⁵⁰⁷ “لَوْ” edatı aslında حَرْفُ امْتِنَاعٍ لِامْتِنَاعٍ dir.

Yani, bir şeyin imkânsızlığı sebebiyle başka bir şeyin de imkânsız oluşunu ifade etmek için kullanılır. Ancak temennî anlamında kullanıldığında, kendisinden sonra gelen muzarî fiili nasb eder.⁵⁰⁸ Nitekim Kur’ân’da da genellikle وَدَّ fiilinden sonra geldiğinde gerçekleşmesi uzak neredeyse imkânsız derecesinde olan taleplerde kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁰⁹

Tereccî (umut) bildiren لَعَلَّ edatı bazen aslî anlamından çıkarak, gerçekleşmesi umulmayan, uzak ihtimalli bir şeyi talep şeklinde temenniye dönüşür. Örneğin “يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ الْأَسْبَابِ السَّمَاءَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي”⁵¹⁰ “Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsa’nın ilâhını görürüm Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum”⁵¹⁰ âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Abbas b. el-Ahnef’in (ö.192/808) şu beyti buna örnek gösterilebilir:

⁵⁰⁴ el-Mü’min, 40/11. Başka örnekler için bkz.: Âl-i İmrân, 3/154; eş-Şûrâ, 42/44.

⁵⁰⁵ Teftâzânî, a.g.e., s. 407; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 113; Subkî, a.g.e., I, 422; Habenneke el-Meydânî, el-Belâğatu’l-‘arabiyye, I, 252; Hâşimî, a.g.e., s. 81; Fadl Abbâs, a.g.e., I, 158.

⁵⁰⁶ eş-Şuarâ, 26/102. Ayrıca bkz.: el-Bakara, 2/166-167; Hûd, 11/80; ez-Zümer, 39/58.

⁵⁰⁷ İbn Âşûr, et-Tahrîru ve’t-tenvîr, XIX, 155-156; Hâşimî, a.e., s. 81; Fadl Abbâs, a.e., I, 159; Mehmet Kılıçarslan, “Kur’ân-ı Kerim’deki Temenni İfadeleri”, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 13-44; C.II, Sayı:2, Tekirdağ, 2016, 20.

⁵⁰⁸ Fadl Abbâs, a.e., I, 160; Abdulazîz Atîk, a.e., s. 113; Kılıçarslan, a.g.m., s. 19. Örnek âyet için bkz.: eş-Şuarâ, 26/102.

⁵⁰⁹ Ahmed Mâhir el-Bakarî, Esâlibu’n-nefy, s. 195; Irmak, “Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi”, s. 239. Örnek âyetler için bkz.: el-Bakara, 2/109; Âl-i İmrân, 3/69.

⁵¹⁰ el-Mü’min, 40/36. Başka örnekler için bkz.: el-Mü’minûn, 23/99-100; el-Kasas, 28/38;

أَسْرَبَ الْقَطَا هَلْ مَنْ يُعِيرُ جَنَاحَهُ لَعَلِّي إِلَى مَنْ قَدْ هَوَيْتُ أَطِيرُ

“Ey kayakuşu sürüstü! Kanadını bana ödünç verecek olan var mı? Uçayım sevdiğime!”⁵¹¹Görüldüğü üzere şâir, bu beyitinde gerçekleşmesi imkânsız bir temennisini لَعَلَّ edatını kullanarak ifade etmeye çalışmıştır.⁵¹²

Yukarıda belirttiğimiz üzere, bazen de لَوْ ve هَلْ edatlarına مَا ve لَا harfleri eklenerek لَوْمَا، لَوْلَا، هَلَّا şeklinde yeni temennî edatları elde edilir. Buna örnek olarak; “فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسُ” “Yûnus’un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı!” ve “لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ” “Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsene!”⁵¹³ âyetlerini gösterebiliriz.⁵¹⁴

Temennî’nin diğer inşâ üslûplarında olduğu kadar çok mecâzî anlamı yoktur. Sadece iki anlamda mecâzî olarak kullanıldığı görülmektedir.

1.2.2.4.3. Temennî’nin (التَّوَدُّعُ) Pişmanlık Bildirmesi

Temennî bazen bağlama uygunluk arz ederek pişmanlık (teneddüm ve tehassür) anlamı ihtivâ eder. Örneğin inkâr edenlerin ahiretteki hallerini tasvîr eden ve duydukları pişmanlığı anlatan; “وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ” “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım! Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!”⁵¹⁵ âyeti buna güzel bir örnektir. Nitekim burada söz konusu olan kişi, iblis’e dost olmaktan duyduğu

⁵¹¹ Suyûtî, **Mu’terak**, I, 338; Hâşimî, **Cevâhiru’l-belâga**, s. 81-82; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 161; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 113.

⁵¹² لَعَلَّ ile sadece gerçekleşmesi imkansız şeyler temenni edilebilir. Zira gerçekleşmesi imkân dâhilinde olan bir şeyin temennisi için kullanılırsa, kendi aslî manası olan tereccî için olduğu anlaşılacağından manada bir karışıklık söz konusu olur. Bkz.: Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 161; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 114.

⁵¹³ Yûnus, 10/98; el-Hicr, 15/7. Başka örnekler için bkz.: Hûd 11/116; en-Nûr, 24/13.

⁵¹⁴ Hâşimî, **a.g.e.**, (5 no.lu dipnot); s. 81-82; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 160; İrmak, **a.g.e.**, s. 240.

⁵¹⁵ el-Furkân, 25/27-28. Ayrıca bkz.: el-Kehf, 18/42; en-Nebe’, 78/40.

pişmanlığı dile getirerek, hak olan doğru yolda ve peygamberin yanında olmayı temennî etmektedir.⁵¹⁶

1.2.2.4.4. Temennî'nin (الترجى) Umut Bildirmesi

Temennî edatı olan لَيْت bazen edebî bir nükteden dolayı tereccî için kullanılabilir. Bu cümlelerin siyâkından anlaşılır. لَيْت tereccî için kullanıldığında, gerçekleşmesi imkân dahilinde olan talebi mustahîl yani imkansız suretinde göstermek ve istenilen şeyi elde etmede mubâlağa anlamı vermek için kullanılır.⁵¹⁷ Örneğin ünlü şair Mütenebbî'nin şu beyitlerini buna örnek verebiliriz:

فيا ليتَ بَيْنِي وَ بَيْنَ أَحَبَّتِي مِنْ الْبُعْدِ مَا بَيْنِي وَ بَيْنَ الْمَصَائِبِ

“Keşke benimle sevdiklerim arasındaki uzaklık, musibetlerle aramdaki mesafe kadar olsaydı.” Beyitte, şairin talep ettiği şey gerçekleşebilecek bir durumken, bunu uzak ihtimalli bir şeymiş gibi göstererek mübalağa yapılmıştır.⁵¹⁸

1.2.2.5. Nidâ Üslûbu

Lügatte; yüksek sesle bağırarak, ünlemek, birini çağırmak, davet etmek⁵¹⁹ gibi manalara gelen nidâ, ıstılahta ise, kendisine seslenilen muhatabın, اُدْعُو çağırıyorum veya اُنَادِي sesleniyorum fiilinin yerine lafzen veya takdîren geçen bir harf ile Seslenene yönelmesini talep etmektir. Örneğin “يا مُحَمَّد” “Ey Muhammed!” örneğinde nidâ harfî zikredilmiş iken, “يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا” “Yusuf! Bundan yüz çevir”⁵²⁰

⁵¹⁶ Hâşimî, a.g.e., s. 82; Hüseyin Cum'a, Cemâliyyetu'l-haber ve'l-inşâ, s. 177; Akdemir, Belâgat Terimleri Ansiklopedisi, s. 135.

⁵¹⁷ Fadl Abbâs, a.g.e., I, 161; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 114; Hüseyin Cum'a, a.g.e., s. 173.

⁵¹⁸ Hâşimî, a.e., s. 81. (1 No.lu dipnot); Hüseyin Cum'a, a.e., s. 173; Akdemir, a.g.e., s. 135; Kayapınar, a.g.m., s. 171.

⁵¹⁹ İbn Manzûr, Lisânu'l-'arab, XV, 315; Râzî, Muhtâru's-sihâh, s. 307.

⁵²⁰ Yûsuf, 12/29. Benzer âyetler için bkz.: Yûsuf, 12/46; ez-Zâriyât, 51/31.

âyetinde ise, nidâ harfî takdîr edilmiştir. Nidâ harfinin fiilin yerine geçmesi ile birlikte cümlelerin yapısı haberden inşâ'ya dönüşmektedir.⁵²¹

Nidâ için kullanılan edatlar toplamda sekiz tane olup, bunlardan ا ve اِي yakına seslenmek için, آ ، وَا ، هِيا ، اِيا ، يا ، اِي ise, uzağa seslenmek için kullanılır.⁵²² Bazen yakın için kullanılan nidâ harfleriyle uzağa, uzak için kullanılan nidâ harfleriyle de yakına seslenilebilir. Bu, bir takım edebî anlamlara binâen tercih edilir. Örneğin yakındaki muhataba uzaktaymış gibi hitap etmek, muhatabını mertebe açısından kendisinden uzak görerek, onun şanının ve mertebesinin yüceliğine işaret etmek içindir. Aradaki manevî uzaklık, bir bakıma mesafe uzaklığı gibi addedilmiştir. Mesela; köle, efendisinin yanında olduğu halde ona مَوْلَايَ “Efendim” şeklinde hitap etmesi gibi.⁵²³ Tövbekâr bir kulun Rabbi'ne yalvarışından bahseden şu beyitte de bu tür bir kullanım mevcuttur;

يا رَبِّ اِنْ عَظُمَتْ ذُنُوبِي كَثُرَتْ فَلَقَدْ عَلِمْتُ بِاَنَّ عَفْوَكَ اَعْظَمُ

“Ya Rabbi! Günahlarım çok da olsa, biliyorum ki senin affın çok daha büyüktür.”⁵²⁴ Mutekellim bazen muhatabının yanında olmasına rağmen, kendisine yönelmesine olan aşırı arzusunu izhâr ve tenbîh için يا nidâ edatını kullanabilir.

Nitekim kendisi için mesafe mefhûmu söz konusu olmayan Allah (c.c), Hz. Mûsa'ya (a.s) “يا مُوسَى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ” “Gel Mûsa! Endişe etme”⁵²⁵ şeklinde nidâ'da bulunmuştur.⁵²⁶

⁵²¹ Kazvînî, **et-Telhîs**, s. 171; Suyûtî, **Mu'terak**, I, 339; Bahâuddîn es-Subkî, **'Arûsu'l-efrâh**, I, 474; Ahmed Matlûb, **Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye**, III, 326-327; a.mlf., **Esâlîb belâğîyye**, s. 128; Abdulazîz Atîk, **fi'l-Belâğati'l-'arabiyye**, s. 114-115; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 82-83; Abdulazîz Kalkîle, **el-Belâğatu'l-istilâhiyye**, s. 181; Tabâne, **Mu'cemu'l-belâğa**, s. 660; Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 162; Abdulfettâh Besyûnî, **'İlmu'l-me'ânî**, s. 410.

⁵²² Ahmed Matlûb, **a.g.e.**, s. 327; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 83; İrfan Mitracî, **el-Câmi'**, s. 66.

⁵²³ Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 430; Suyûtî, **a.g.e.**, I, 340; Hâşimî, **a.e.**, s. 83; Bolelli, **Belağat**, s. 240-241.

⁵²⁴ Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 182. Konuyla ilgili örnek âyetler için bkz.: Meryem, 19/44-45. Ayrıca bkz.: Abdulfettâh Besyûnî, **a.g.e.**, s. 413.

⁵²⁵ el-Kasas, 28/31.

⁵²⁶ Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 431; Suyûtî, **a.e.**, I, 340; İrmak, **a.g.e.**, s. 244. Allah Teâlâ kullarına şah damarından yakın olduğu halde Kur'ân'da kullarına uzak için kullanılan لِ nidâ edatı ile seslenmesi; kendisi için nidâ olunan işin büyüklüğüne, şanının yüceliğine ve münâda'nın çağrıldığı şeye biran önce icâbette bulunup, imtisâl etmesine tenbîh içindir. Abdulfettâh Besyûnî, **a.e.**, s. 413-414.

Bu müsbet maksatların dışında bazen muhatabı küçük gördüğünü, onu önemsemediğini belirtmek amacıyla da yakında olana uzaktaymış gibi nidâ edilebilir. Örneğin birinin karşısındaki muhatabına “مَنْ أَنْتَ يَا هَذَا” “Hey! Sen de kimsin?” diye hitapta bulunması gibi. Firavun’un Hz. Mûsa’ya (a.s) karşısında olmasına rağmen “إِنِّي” “Ey Musa! Ben senin kesinlikle büyülenmiş olduğunu düşünüyorum”⁵²⁷ şeklindeki hitabı onu küçük görmesi sebebiyledir.⁵²⁸ Ferezdak (ö.110/728) da Cerîr’i (ö.110/728) hicvettiği şu beytinde nidâ’yı bu anlamda kullanmıştır:

أُولَئِكَ آبَائِي فَجَنِّبْنِي مِثْلَهُمْ إِذَا جَمَعْتُنَا يَا جَرِيرُ الْمَجَامِعُ

“İşte bunlar benim atalarımıdır (anlıyor musun) Cerîr?! Bizi bir araya getiren meclislerde sen de onların bir mislini getir!”⁵²⁹

Bazen de muhatabın uyku, zihni dağınıklık, gaflet gibi hallerine işaret etmek için uzak için kullanılan nidâ edatlarıyla seslenilir. Kur’ân’da Allah’a yakın olduğu halde insana, gafletine ve dalgınlığına işaret etmek amacıyla uzak nidâ harfî ile seslenilmiş; “يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ” “Ey İnsan! Kerîm olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?”⁵³⁰ buyrulmuştur.

Uzaktaki bir unsura yakınmış gibi nidâda bulunmak ise, nidâ edilen şeyin gönülde daima hazır bulunduğu, akıldan çıkmadığına, onu sanki yanındaymış gibi hissettiğine işaret etmek içindir. Bir şiirde şöyle geçmektedir;

أُسْكَاكَ نُعْمَانِ الْأَرَاكِ تَيَقَّنُوا بِأَتَكُمْ فِي رُبْعِ قَلْبِي سُكَّانِ

“Ey Nu‘mânü’l-Erâk vadisi ehli! İnanın ki sizler (her ne kadar sizler fizîken benden uzakta iseniz de manevî açıdan) kalbimin tam orta yerinde ikâmet etmektesiniz.”⁵³¹

⁵²⁷ el-İsrâ, 17/101. Benzer âyetler için bkz.: Hûd, 11/32, 53, 62, 91.

⁵²⁸ Suyûtî, a.g.e., I, 340; Tabâne, a.g.e., s. 660.

⁵²⁹ Ebû Ubeyde Ma’mur b. Müsennâ, **Şerh’u nekâiz’i Cerîr ve’l-Ferezdak**, (Thk. Muhammed İbrahim Hür-Velîd Mahmûd Hâlis), I-III, el-Mecmeu’s-sakâfî, Abu Dabi, 1998, III, 824; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 116; Merâğî, ‘**Ulûmu’l-belâga**, s. 81; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **el-Belâgatu’l-vâdiha**, s. 210; Abdulfettâh Besyûnî, a.g.e., s. 413; Bolelli, **Belağat**, s. 242.

⁵³⁰ el-İnfîtâr, 82/6.

⁵³¹ Teftâzânî, a.g.e., s. 430; Hâşimî, **Cevâhiru’l-belâga**, s. 83; Abdulazîz Atîk, a.g.e., s. 116; Abdulfettâh Besyûnî, a.e., s. 412.

Bazen nidâ, kendi hakiki anlamı dışında zecr (men etme), teşvik ve sakındırma, üzüntü ve hayıflanma, istiğase (yardım dileme), taaccüb ve tahsis gibi cümlelerin siyâk ve sibâkından anlaşılan başka anlamlar için de kullanılır.⁵³²

Şimdi bu anlamları inceleyeceğiz.

1.2.2.5.1. Üzüntü ve Hayıflanma (التَحْسُرُ والتَضَجُّرُ)

Bazen nidâ üslûbu ile üzüntü, keder, can sıkıntısı ve tasa gibi duygular dile getirilebilir.⁵³³ Örneğin “وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا” “*Ve İnkârcı kişi: “Keşke toprak*

olsaydım” diyecektir”⁵³⁴ ve “أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتًا عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ

لَمِنَ السَّاجِدِينَ” “*Ta ki kişi: “Rabbime karşı yaptığım bunca kusurdan dolayı yazıklar*

olsun bana! Yazıklar olsun bana ki ben O’nun diniyle, kitabıyla alay edenler arasında yer aldım” (demeye mecbur kalmasın)”⁵³⁵ âyetlerinde kıyamette inanmayanların izhâr

edecekleri derin üzüntü ve hayıflanmaya dikkat çekilmektedir.⁵³⁶ Yine şu beyitlerde bu manayı görmekteyiz:

أَيَا مَنَازِلَ سَلْمَى أَيْنَ سَلْمَاكِ مِنْ أَجْلِ هَذَا بَكَيْنَاهَا بِكَيْنَاكِ

“*Ey Selmâ’nın evleri! Selmâ’nız nerede?*” Bu sebeple biz ona ağladık ve (Selmâ’yı burada bulamadığımız için) buralar için de ağladık.”⁵³⁷

1.2.2.5.2. Teşvîk ve Sakındırma (الإغراء والتحذير)

Nidâ bazen teşvik ve sakındırma amacı ile kullanılır. Örneğin uğradığı haksızlık sebebiyle şikâyeteye gelen kimseye “يَا مَظْلُومٌ تَكَلَّمْ” “*Ey Mazlum kimse (haydi konuş!)*” diyerek kelâma başlamak, onu, şikâyetini belirtmeye teşvik edecektir.

⁵³² Abdulazîz Kalkîle, **a.g.e.**, s. 183-184; Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-‘arabiyye**, I, 246; İrfan Mitracî, **a.g.e.**, s. 68.

⁵³³ Bazı kitaplarda Tehassür ile birlikte التَوَجُّع ağrı, sancı acısını izhâr etme anlamı zikredilmektedir. Bkz.: Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 432; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 84; Tabâne, **a.g.e.**, s. 661; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **el-Belâğatu’l-vâdiha**, s. 211.

⁵³⁴ en-Nebe’, 78/40.

⁵³⁵ ez-Zümer, 39/56.

⁵³⁶ Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 247; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 166.

⁵³⁷ Teftâzânî, **a.e.**, s. 432; Tabâne, **a.g.e.**, s. 661; Habenneke el-Meydânî, **a.e.**, I, 250; Bolelli, **a.g.e.**, s. 245.

Buradaki nidâdan kasıt, yönelme talebi değildir. Zira yönelme, zaten gerçekleşmiş bir durumdur.⁵³⁸ “فَقَالَ هُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا” “*Sakın Allah’ın devesine dokunmayın! Onun su içme hakkına riayet edin.*”⁵³⁹ âyetinde teşvik ve sakındırmanın birlikte kullanıldığı söylene de yorumlar daha çok sakındırma anlamına vurgu yapmaktadır.⁵⁴⁰ Bu üslûpta fiil genellikle mahzuftur. Buna göre âyetin takdiri; “اَحْذَرُوا نَاقَةَ اللَّهِ اَحْذَرُوا غَضَبَ سَقْيِهَا”⁵⁴¹ şeklindedir.

1.2.2.5.3. İhtisas (الاختصاص)

Özel davranmak, ayırmak, tahsis etmek anlamlarına gelen ihtisâs, nidâ üslûbunun kullanıldığı anlamlardan biridir. Nahiv terimi olarak ihtisâs; mütekellim ya da muhatap zamirinden sonra, onu açıklamak üzere getirilen açık isimdir. Örneğin kaynaklarda “رَحِمَتْ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ” “*Allah’ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır, şânu yücedir*”⁵⁴² âyetindeki “عَلَيْكُمْ” zamirinden sonra getirilen “أَهْلَ الْبَيْتِ” terkîbi ile ihtisâs yapıldığı belirtilmektedir.⁵⁴³

1.2.2.5.4. Hayret Etme ve Men Etme (التعجب والزجر)

Nidâ bazen hayret etme, şaşırma (taaccüb) anlamında kullanılabilir. Nidâ harfinden sonra gelen kendisine hayret edilen şeyi açıklayan kelimenin önüne fethalı bir lâm harfi getirilir. Örneğin felaketlerin çokluğu sebebiyle “يَا لَلدَّوَاهِي” “*Şu*

⁵³⁸ Teftâzânî, **a.e.**, s. 431; Subkî, **a.g.e.**, I, 474; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 84.

⁵³⁹ eş-Şems, 91/13.

⁵⁴⁰ İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, XXX, 373-374; Fadl Abbâs, **a.g.e.**, I, 167.

⁵⁴¹ İbn Âşûr, **a.g.e.**, XXX, 374; Mustafa el-Ğalâyînî, **Câmi’u’d-durûsi’l-‘arabiyye**, (Thk. Abdü’l-Mün’im Hafâce), I-III, el-Mektebetu’l-asriyye, Beyrut, 1912, III, 17; Halil İbrahim Kaçar, “Türkçe Meallerin Eksiltili Kullanımlar (Hazif Üslûbu) Yönünden İncelenmesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 169-189, Sayı:30, İstanbul, 2006, s. 179.

⁵⁴² Hûd, 11/73.

⁵⁴³ Suyûtî, **Mu’terak**, I, 339; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 84-85. Ayrıca ihtisâs; övünme, tevâzu gösterme ve yalnızca maksadı beyân etmek için yapılabilir. Bkz.: Teftâzânî, **el-Mutavvel**, s. 431; Abdulfettâh Besyûnî, **‘İlmu’l-me’ânî**, s. 415.

felaketlere bak!” denilmesi gibi. Bazen de bu “lâm” hazfedilip yerine kelimenin sonuna bir elif eklenebilir. “يا عَجَبًا” “Ne acayip!” denmesi gibi.⁵⁴⁴

Nidâ bazen de muhatabını bir işten men etme, engelleme (zacr) ve bu yaptığından dolayı onu kınama anlamı taşımaktadır.⁵⁴⁵ Örneğin şu beyitteki nidâda şairin, nasihatlere kulak asmayıp, hevâ ve hevesinin peşinden giden kalbini azarlayıp, bundan men etmeye çalıştığı anlamı vardır:

يَا قَلْبُ وَيْحَكَ مَا سَمِعْتَ لِنَاصِحٍ لَمَّا ارْتَمَيْتَ وَلَا أَنْقَيْتَ مَلَامًا

“Ey kalbim yazıklar olsun sana! Nasihat edenlerin nasihatini dinlemedin ve kınanacak şeyleri yapmaktan da geri durmadın!”⁵⁴⁶

1.2.2.5.5. Ağıt Yakma/Yakınma (الندبة)

Nahvî bir terim olarak nudbe, “kişinin kendinin veya başkasının başına gelen bir durum sebebiyle nidâ etmesidir” şeklinde tanımlanır. Nudbe, وا harfi ile yapılmakla birlikte eğer gerçek nidâ ile karıştırılma durumu yoksa يا nidâ edatı ile de yapılabilir. “وا مُحَمَّدًا” “Ah yazık oldu Muhammed’e!”, “وا كَبِدِي” “Ah ciğerim!”, “يا وَالِدَاهُ” “Ah babam!”, demek gibi.⁵⁴⁷ Ebu’l-Alâ el-Ma’arrî’nin (ö.449/1057) şu beytinde de nudbe anlamı vardır.

فَوَا عَجَبًا كَمْ يَدْعِي الْفَضْلَ نَاقِصٌ وَوَا أَسْفَا كَمْ يُظْهِرُ النَّقْصَ فَاضِلٌ

⁵⁴⁴ Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 432; Mustafa el-Ğalâyînî, **a.g.e.**, III, 163; Abdulfettâh Besyûnî, **a.g.e.**, s. 416.

⁵⁴⁵ Fadl Abbâs, **el-Belâğa**, I, 167; Abdulazîz Atîk, **fi’l-Belâğati’l-‘arabiyye**, s. 118; İrfan Mitracî, **el-Câmi’**, s. 69; Habenneke el-Meydânî, **a.g.e.**, I, 250.

⁵⁴⁶ Abdulfettâh Besyûnî, **a.g.e.**, s. 416; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 86; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, **a.g.e.**, s. 211.

⁵⁴⁷ Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 432; Tabâne, **Mu’cemu’l-belâğa**, s. 661; Abdulazîz Atîk, **a.g.e.**, s. 118.; Abdulfettâh Besyûnî, **a.g.e.**, s. 415; Mustafa el-Ğalâyînî, **a.g.e.**, III, 163. Nudbe de nidâ harfinin ve münâda’nın hazfedilmesi uygun değildir. Ayrıca münâdâ’nın sonuna ya elif, ya da hâ-i’s-sekt getirilebilir veya hiçbir ekleme yapılmadan olduğu hal üzere bırakılabilir. Örnekler için bkz.: Mustafa el-Ğalâyînî, **a.g.e.**, III, 163.

“Hayret! Nice kusur sahipleri fazilet iddiasında bulunurlar, Ne de yazık ki; nice faziletli kimseler de kusur izhâr ederler.”⁵⁴⁸

1.2.2.5.6. Yardım Dileme (الاستغاثة)

Nahiv terimi olarak istiğâse; “Herhangi bir sıkıntı ya da zorluğu savmak için yardım çağrısında bulunmaktır” şeklinde tanımlanır. İstiğâse için sadece يا kullanılır ve hazfı câiz değildir. Örneğin; يا لِّلّٰهِ الْمُؤْمِنِينَ “Allah’ım! Müminlere (yardım et)” ve يا لِّلْعَرَبِ الْفَلَسْطِينِ “Ey Araplar! Filistin’e (yardım edin)” örneklerinde nidâ bu maksatla kullanılmıştır.⁵⁴⁹

1.2.2.5.7. Diğer Mecâzî Anlamları

Nidâ bazen muhataba sevgiyi ve şefkati izhâr (tahabbub) için de kullanılabilir. Örneğin; يا بُنَيَّ “Yavrucuğum!” يا أَخِي “Kardeşim!” يا رُوحِي “Canım!” gibi sözler bu kâbildendir.⁵⁵⁰

Nidâ’nın kullanıldığı anlamlardan biri de muhatabı uyarmak (tenbîh)’tir. Rasûlullah (s.a.v) bir hadislerinde “يا رَبُّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٍ فِي الْآخِرَةِ” “Dünyada giyinik nice kadınlar vardır ki ahirette çıplaktırlar”⁵⁵¹ buyurarak, mü’min bayanları giyim kuşam noktasında uyarmıştır.⁵⁵²

Nidâ bazen de geçmişi hatırlama (tezekkür) anlamında kullanılabilir. Nitekim şu beyitteki nidâ, böyle bir anlam taşımaktadır:

أَيَا مَنْزِلِي سَلَامٌ عَلَيْكُمَا هَلِ الْأَرْضُ اللَّاتِي مَضَيْنَ رَوَاجِعُ

“Ey Selmâ’nın iki evi! Selam olsun her ikinize de. (Acaba) geçip giden zamanlar geri döner mi?!”⁵⁵³

⁵⁴⁸ Hâşimî, a.g.e., s. 84; Merâğî, ‘Ulûmu’l-belâga, s. 82.

⁵⁴⁹ Hâşimî, a.g.e., s. 84; İrfan Mitracî, a.g.e., s. 68; Merâğî, a.g.e., s. 82; Tabâne, a.g.e., s. 661; Abdulfettâh Besyûnî, a.g.e., s. 415; Mustafa el-Ğalâyînî, a.g.e., III, 160-161.

⁵⁵⁰ Şeyh Emîn, el-Belâgatu’l-arabiyye I, 116.

⁵⁵¹ Buhârî, Edeb, 121, Fiten, 6.

⁵⁵² Abdulfettâh Besyûnî, a.e., s. 416.

⁵⁵³ Hâşimî, a.e., s. 84; İrfan Mitracî, a.e., s. 69; Merâğî, a.e., s. 82; Bolelli, Belağat, s. 245.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümden itibaren, birinci bölümde ayrıntılı bir biçimde incelediğimiz talebî inşâ unsurları, adı geçen sûrelerde ele alınacaktır. Sûrelerin bütün âyetleri talebî inşâyı oluşturan unsurlar açısından hakikat ve mecâz yönünden incelemeye tâbi tutulmakla birlikte, âyetleri tek tek yazıp açıklamak araştırmanın hacmini artıracığından, her bir üslûbun kendine has anlamları için en az bir-iki âyet örnek verilmekte ve âyetin ilgili kısmının altı çizilmektedir. Konu ile ilgili diğer âyetler ve âyetlerle ilgili gerekli görülen açıklamalar ile müfessirler arasındaki görüş farklılıkları ise dipnotta gösterilmiştir.

NİSÂ SÛRESİ

Kur'an-ı Kerim'in yedi uzun sûresinden (es-seb'u't-tıvâl) birisi olan Nisâ Sûresi, 176 ayet olup, Medine döneminde Ahzâb Sûresinden sonra nazil olmuştur. Kadınlarla ilgili pek çok ahkâmı içerdiğinden bu isimle isimlendirilmiştir. Evlilik hukuku, miras hükümleri, yetim ve kadın hakları, uyulması gereken toplumsal kurallar, Allah'a ve Rasûlüne itaatin zorunluluğu, Yahudi ve Hristiyanların içerisinde bulundukları yanlış inançları, cihadın önemi, iman edip sâlih amel işleminin lüzumu gibi konular sûrenin temel konuları arasında yer alır.⁵⁵⁴

Şimdi bu sûrede yer alan talebi inşâ unsurlarının hangi mecâzî anlamlarda kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

2.1. NİSÂ SÛRESİ VE TALEBÎ İNŞÂ

2.1.1. Emir Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Duâ

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمُ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا.

“Size ne oluyor da, Allah yolunda ve “Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver” diye

⁵⁵⁴ İbn Âşûr, a.g.e., IV, 211-214; Râzî, **Mefâtîhu'l-gayb**, IX, 475; Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, **Tefhimu'l-Kur'an**, (Trc., Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca v.dğr.), I-VII, İnsan Yay., İstanbul, 1986, I, 285-289.

yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?”⁵⁵⁵

İstekte Bulunma ve Ricâ

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا.

“Münafıklara, “Allah’ın indirdiğine (Kur’an’a) ve Peygambere gelin” dendiği zaman, onların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.”⁵⁵⁶

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَأَتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا.

“Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Mûsa’dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve “Allah’ı bize açıkça göster” demişlerdi. Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine apaçık deliller gelmesinin ardından (tuttular) buzağıyı tanrı edindiler. Biz bunu da affettik ve Mûsa’ya apaçık bir güç ve yetki verdik.”⁵⁵⁷

Mubahlık

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاتٍ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا.

“Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli

⁵⁵⁵ en-Nisâ, 4/75.

⁵⁵⁶ en-Nisâ, 4/61. Âyetteki emrin iltimâs ifade ettiğine dair tefsirlerde açıkça rastlanmamakla birlikte bağlamdan bu anlamda olduğu kanısına vardık. Sadece İbn Âşûr, buradaki تَعَالَوْا emrinin gerçek bir gelme olmayıp mecâzî anlamda kullanıldığını zikretmiştir. Bkz.: İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, V, 106.

⁵⁵⁷ en-Nisâ, 4/153. Bazı müfessirler buradaki “Bize Allah’ı açıkça göster” emrinin onların kibir ve inatları sebebiyle olduğunu açıklar. Bkz.: Râzî, **Mefâtîhu’l-gayb**, XI, 257; Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, **et-Tefsîru’l-vecîz alâ hâmişî’l-Kur’âni’l-Azîm**, Dâru’l-fikr, Dimaşk, 1994, s. 103; a. mlf., **et-Tefsîru’l-munîr**, VI, 16; Beyzâvî, **Envâru’t-tenzîl**, II, 106.

davranmayacağınızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.”⁵⁵⁸

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا.

“Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa, onu da afiyetle yiyin.”⁵⁵⁹

Nasihat Etme ve Yol Gösterme

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا.

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”⁵⁶⁰

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فُحُورًا.

“Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşla,

⁵⁵⁸ en-Nisâ, 4/3. İbn Âşûr, **a.g.e.**, II, 224. Ayrıca İbn Âşûr bu âyetteki emirde irşâd anlamı olduğunu da söylemektedir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, II, 224.

⁵⁵⁹ en-Nisâ, 4/4. Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II, 20. Âyetteki **آتُوا** “Verin” emri ise hakiki (farziyet) anlamındadır. Bkz.: Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Câmiu'l-beyân fî te’vîli'l-Kurân**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), I-XXIV, Müessesetu’r-risâle, y.y., 2000, VII, 552.

⁵⁶⁰ en-Nisâ, 4/19. Âyetteki emrin yol gösterme ve nasihat etme anlamında olduğuna incelediğimiz tefsirlerde açık bir şekilde rastlamamakla birlikte bağlamdan bu anlama geldiği kanısına vardık. Aynı anlamda kullanılan başka bir âyetler için bkz.: en-Nisâ, 4/35, 63.

yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”⁵⁶¹

Edep Öğretme

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْبِرِيهِنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا.

“Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta) dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar. Allah’ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da “gayb”ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.”⁵⁶²

Nedb/Mendupluk

وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا.

“Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin

⁵⁶¹ en-Nisâ, 4/36. İbn Âşûr, a.g.e., V, 49; Sâbûnî, Safvetu’t-tefâsir, I, 275. Buradaki إْحْسَانًا mastarı أحسنوا

بِمَا إِحْسَانًا anlamındadır. Bkz.: Ebussuûd, İrşâdu'l-‘akli’s-selîm, II, 175.

⁵⁶² en-Nisâ, 4/34. Sâbûnî, a.g.e., I, 275; İbn Kuteybe, Te’vîlu muşkilî'l-Kur’ân, s. 172.

gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.”⁵⁶³

Âlûsî âyetin tefsirinde فَأَشْهَدُوا emrini; “Bize göre buradaki emir nedb/mendubluk içindir. Şâfî ve Mâlikîlere göre ise, vücûp içindir” şeklinde açıklamıştır.⁵⁶⁴ Âyetteki diğer bir emir olan فَلْيَسْتَعِزَّ “Afif davransın tenezzül etmesin.” Emri cumhura göre vücûp ifade etmekle birlikte, nedb içindir diyenler de mevcuttur. فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ emri ise ibâha anlamındadır.⁵⁶⁵ Biz burada Âlûsî ve cumhurun nedbi kabul edenlerinin görüşünü baz alarak her iki emrin de nedb ifade ettiği görüşünü tercih ettik.

Şaşırma ve Hayret Gösterme

انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا.

“Bak, Allah’a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter.”⁵⁶⁶

Sübût ve Devam

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا.

⁵⁶³ en-Nisâ, 4/6. Aynı anlamdaki diğer âyet için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/8. İbn Âşûr, Cumhûr’un bu âyetteki فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ “Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akraba, yetim, fakir gibi hazır bulunanlara ondan verin” emrinin nedb ifade ettiğini zikreder. İlim ehli başka bir grup ise bu emri vücûbiyete haml etmektedirler der. Âyetteki diğer bir emir olan فَاقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ise, onları teselli babında güzel söz söyleyin şeklinde nasihat anlamı vardır. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., IV, 251; Ebussuûd, a.g.e., II, 147.

⁵⁶⁴ Bkz.: Âlûsî, Rûhu’l-meânî, II, 419.

⁵⁶⁵ Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., IV, 245.

⁵⁶⁶ en-Nisâ, 4/50. Sâbûnî âyetin tefsirinde انْظُرْ "Bak!" ifadesinin “Bak Yâ Muhammed! (Yahudiler) biz Allah’ın oğulları ve sevdikleriyiz iddialarıyla kendilerini temize çıkararak Allah’a karşı nasıldan yalan isnâta bulundular?!” şeklinde hayret gösterme anlamında olduğunu zikretmiştir. Bkz.: Sâbûnî, a.g.e., I, 281; Ebussuûd, a.g.e., II, 188.

“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”⁵⁶⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا.

“Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.”⁵⁶⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أُولَىٰ بِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ en-Nisâ, 4/103. Ebussuûd bu âyeti; “Allah’ı zikretmeye devam edin, bütün hallerde hatta savaş meydanında bile O’na münâcaat ve duâ etmeyi muhafaza edin. Eğer savaşırken bir topluluk ile karşılaşırsanız sebat edin” şeklinde tefsir etmiştir. Bkz.: Ebussuûd, a.e., II, 228.

⁵⁶⁸ en-Nisâ, 4/136. Râzî, **Mefâtihu’l-gayb**, XI, 242; . Beyzâvî, **Envâru’t-tenzîl**, II, 103; Sâbûnî, a.g.e., I, 311; Zuhaylî, **et-Tefsîru’l-munîr**, V, 317.

⁵⁶⁹ en-Nisâ, 4/135. Beyzâvî, a.g.e., II, 102.

Teşvik Etme

وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا
وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ
فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا.

“Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter.”⁵⁷⁰

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ
وَأَسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا.

“Allah’ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan, O’nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁵⁷¹

⁵⁷⁰ en-Nisâ, 4/6. Zemahşerî, a.g.e., II, 9. Zemahşerîye göre وَاَبْتَلُوا emri, yetimler bülûğ çağına erip, rüşdlerini elde edinceye kadar onların mallarını muhafaza etmeye dair vasîlere bir teşviktir. فَادْفَعُوا emri ise bülûğ çağına eren ve rüşdlerini elde eden yetimlere hakiki olarak mallarını teslim etmek üzere vasîlere bir teşviktir. Benzer âyetler için bkz.: en-Nisâ, 4/2. Beyzâvî, a.e., II, 58; en-Nisâ, 4/5. Âyetteki emirlerin teşvik etme anlamında olduğuna incelediğimiz tefsirlerde açık bir şekilde rastlamamakla birlikte bağlamdan bu anlama geldiği kanısına vardık.

⁵⁷¹ en-Nisâ, 4/32. وَأَسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ Allah’ın fazlından istemeye tergîb (teşvik) içindir. Bkz.: Ebussuûd, a.g.e., II, 172. Aynı anlamdaki diğer bir âyet için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/76. Ebussuûd, a.e., II, 202-203. Ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/84. Bu âyetteki emirlerin üslûbu muhatabın dışındakiler için teşviktir. Ayetin bizatihi muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v) için bu emirler vucûp ifade eder. Bkz.: İbn Âşûr, et-Tahrîru ve’t-tenvîr, V, 143.

Küçümseme ve Alay Etme

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمِعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا.

“Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak “İşittik, karşı geldik”, “İşit, işitmez olası!” “Râ’inâ” derler. Hâlbuki onlar, “İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize bak” deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı olurdu. Fakat Allah, küfürleri yüzünden kendilerini lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.”⁵⁷²

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا.

“Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele.”⁵⁷³

Tahzîr ve Tenbîh (Sakındırma/Uyarma)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا تَبَاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا.

“Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alıp, küçük birlikler hâlinde yahut topluca savaşa gidin.”⁵⁷⁴

⁵⁷² en-Nisâ, 4/46. Ebussuûd âyetin tefsirinde; “Yahudiler Rasûlullah’a seslendiklerinde dillerini eğip bükerek “ahmaklık” anlamına da gelen رَاعِنَا kelimesini kullanırlar ve bunu, Peygamber’e (s.a.v) sövüp, onu küçük görme ve onunla alay etme niyetiyle yaparlardı” şeklinde açıklamıştır. Bkz.: Ebussuûd, *İrşâdu'l-‘akli’s-selîm*, II, 183; Sâbûnî, *Safvetu’t-tefâsir*, I, 280. Âyetteki وَاسْمِعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ “Dinle ve bize bak” deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı olurdu” kısmındaki emirler ricâ anlamındadır.

⁵⁷³ en-Nisâ, 4/138. Beyzâvî, a.g.e., II, 103; Âlûsî, a.g.e., III, 165; Sâbûnî, a.g.e., I, 311; Zuhaylî, a.g.e., V, 319.

⁵⁷⁴ en-Nisâ, 4/71. İbn Âşûr, a.g.e., V, 117; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 106.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَذَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا.

“Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü’minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafıl olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”⁵⁷⁵

Tehdit

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرْكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا.

“Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde, onlar hakkında endişeye kapılanlar, (yetimler hakkında da) ürperip korksunlar. Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ en-Nisâ, 4/102. Ebussuûd, a.g.e., II, 227; Sâbûnî, a.e., I, 301. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/94. Ebussuûd, a.e., II, 218.

⁵⁷⁶ en-Nisâ, 4/9. İbn Âşûr, a.g.e., IV, 252; Ebussuûd, a.g.e., II, 148. Âyetin وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا “Doğru söz söylesinler” kısmındaki emir ise bir nevi teşvik etme anlamı barındırmaktadır. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/1. İbn Kuteybe, Kur’ân’daki اتَّقُوا اللَّهَ emirlerinin farz anlamında kullanıldığını zikretmektedir. Bkz.: İbn Kuteybe, Te’vîlu muşkilî’l-Kur’ân, s. 172.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَأُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا.

“Sana “baş üstüne” derler. Fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin; (senin gündüz) söylediklerinin aksini kurarlar. Allah, onların geceleyin kurduklarını yazmaktadır. Sen onlara aldırma. Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.”⁵⁷⁷

2.1.2. Nehiy Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Edep Öğretme

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا.

“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır.”⁵⁷⁸

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا.

“Allah’ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan, O’nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ en-Nisâ, 4/81. Onlardan yüz çevir emri, onlar için bir tehdittir. Çünkü bundan Allah’ın onları cezalandıracağı anlamı çıkmaktadır. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., V, 135.

⁵⁷⁸ en-Nisâ, 4/2. Zemahşerî, a.g.e., II, 9; Âlûsî, Rûhu’l-meânî, II, 397.

⁵⁷⁹ en-Nisâ, 4/32. Ferrâ bu âyeti açıklarken buradaki nehyin hakikî anlamında olmayıp te’dîb için geldiğini zikretmiştir. Bkz.: Ferrâ, Meânî’l-Kur’ân, I, 264; Yûsuf Abdullah el-Ensârî, Esâlîbu’l-emr ve’n-nehy, s. 276.

Teşvik Etme

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا.

“Allah’ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”⁵⁸⁰

Sâbûnî, bu âyeti; “Bu, ümmet arasında kefil olma işine bir tenbîhtir ve yetimin malının korunup zâyî olmaması hususunda da vasîlere bir teşviktir. Zira sefih olan yetim malını saçıp savurduğunda uğrayacağı zarar, bütün ümmetin zararıdır” şeklinde açıklar.⁵⁸¹

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا.

“Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar. Üstelik siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁸²

Tahzîr ve Tenbîh (Sakındırma/Uyarma)

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا.

“Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız da beraber olasınız. Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost

⁵⁸⁰ en-Nisâ, 4/5.

⁵⁸¹ Bkz.: Sâbûnî, a.g.e., I, 261.

⁵⁸² en-Nisâ, 4/104. Sâbûnî âyetteki nehyi; “Şiddet anlarında sabır ve cihada bir teşvik vardır” şeklinde açıklar. Bkz.: Sâbûnî, a.e., I, 302. İbn Âşûr, a.g.e., V, 189.

edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse, onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir dost edinin, ne de bir yardımcı.”⁵⁸³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا
تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ
بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.

“Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, “Sen mü’min değilsin” demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (Müslüman oldunuz). Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁵⁸⁴

Tehdit

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَافًا أَثِيمًا.

“Kendilerine hainlik edenleri savunma. Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmez.”⁵⁸⁵

Tevbîh (Kınama, Ayıplama, Paylama)

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا
وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

⁵⁸³ en-Nisâ, 4/89. Âyetteki nehiyeler, münafıkların tuzaklarına düşmemeleri için müminlere yapılan bir uyarı ve sakındırmadır. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., V, 152. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/144. İbn Âşûr, a.e., V, 242.

⁵⁸⁴ en-Nisâ, 4/94. Âyet, “Katlinden dolayı pişmanlık duyacağınız, sizi İslam selamıyla selamlayıp Müslüman olduğunu izhâr eden kimseleri öldürmekten sakının!” şeklinde tefsir edilmiştir. Bkz.: Âlûsî, a.g.e., III, 114; İbn Âşûr, a.e., V, 166.

⁵⁸⁵ en-Nisâ, 4/107. Fahrüddîn er-Râzî âyetteki nehyin şiddetli bir tehdid içerdiğini söylemekte ve “Âyette söz edilen şahsa (Tuğme) Rasûlullâh’ın kalbi biraz olsun meyledip onu savunmaya kalkınca Allah (c.c) O’na (s.a.v), itâb etmiştir” şeklinde açıklamaktadır. Bkz.: Râzî, Mefâtihu’l-gayb, XI, 213. İbn Âşûr ise buradaki nehyin farz yada ta’rîz mecrasında değerlendirilebileceğini zikir etmiştir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., V, 195.

“Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.”⁵⁸⁶

Çirkin Bulma/Mekruhluk

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أُولَىٰ بِمَا فِي بَيْنِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ تَعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettiklerinizin) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁵⁸⁷

Taberî tefsirinde, Ebû Cafer’den nakille bu âyetin tedîb (edeplendirme) anlamında olduğunu söylemiştir. İbn Âşûr ise buradaki nehyin tahzîr (sakındırma) anlamında olduğunu söylemektedir.⁵⁸⁸ Biz ise, Ebussuûd ve Beyzâvî’nin görüşü olan mekruhluk anlamını tercih ettik.

2.1.3. İstifhâm Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

İnkâr/Yadırgama

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا.

⁵⁸⁶ en-Nisâ, 4/129. Zemahşerî âyette bir nevi tevbiî olduğunu söylemektedir. Bkz.: Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 159; Âlûsî, **a.g.e.**, III, 157.

⁵⁸⁷ en-Nisâ, 4/135. Ebussuûd, **İrşâdu’l-‘akli’s-selîm**, II, 242; Beyzâvî, **Envâru’t-tenzîl**, II, 102.

⁵⁸⁸ Bkz.: Taberî, **Câmiu’l-beyân**, IX, 302; İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, V, 228.

“Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizizi geri alacaksınız?”⁵⁸⁹

وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا.

“Hem, siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl (geri) alırsınız?”⁵⁹⁰

İbn Âşûr âyetteki istifhâmın taaccüb (şaşıрма) anlamında olduğunu söylerken, Taberî ise, buradaki istifhâmın tehdîd anlamında kullanıldığını söylemektedir. Begavî ise isti‘zâm (büyük bir kusur olarak görme) anlamında olduğu şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁹¹ Biz burada Ebussuûd, Beyzâvî ve Zuhaylî’nin görüşü olan istifhâm-ı inkârî tevbîhî anlamını tercih etmiş bulunmaktayız.

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا.

“Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!”⁵⁹²

Sâbûnî buradaki istifhâmın, istifhâm-ı inkârî tevbîhî olduğunu söyler. Ayrıca takrî‘ (kınama, ayıplama, paylama) anlamını da zikretmiştir. İbn Âşûr, istifhâmın tehvîl (korkutma) anlamında kullanıldığını zikretmekte ve كَيْفَ بِكَ terkîbinin bişâre

⁵⁸⁹ en-Nisâ, 4/20. Buradaki istifhâmın inkârî ve tevbîhî anlamında olduğu söylenmiştir. Bkz.: Ebussuûd, a.g.e., II, 159; Beyzâvî, a.g.e., II, 66; Begavî, Muhyî’s-sünne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd, Meâlimu’t-tenzîl fî tefsiri’l-Kur’ân, (Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cum’a Damiyriyye-Süleyman Müslim el-Harş), I-VIII, Dâru taybe, y.y., 1997, II, 186; Sâbûnî, Safvetu’t-tefâsir, I, 267; Hüseyin Cum’a, Cemâliyyetu’l-haber ve’l-inşâ, s. 156. Aynı âyet içindeki bir yasağın önce sarîh, ardından da bu tutumu sert bir şekilde kınayan bir soru uslûbuyla te’yîd edilmesi kadınların haklarını hem hukuki hem de dinî yönden güvence altına alma anlamı taşımaktadır. Bkz.: İhsan Pala, “Soru Cümlelerinin Emre Delâleti”, Nûsha: Şarkiyât Araştırmaları Dergisi, s. 67-84, C.V, Sayı:17, Bahar 2005, s. 78. Aynı anlamdaki başka bir âyet için bkz.: en-Nisâ, 4/141. İbn Âşûr, a.g.e., V, 234.

⁵⁹⁰ en-Nisâ, 4/21. Buradaki istifhâmın inkârî ve tevbîhî anlamında olduğu söylenmiştir. Bkz.: Ebussuûd, a.e., II, 159; Beyzâvî, a.e., II, 66; Zuhaylî, et-Tefsîru’l-munîr, IV, 299.

⁵⁹¹ Bkz.: İbn Âşûr, a.e., IV, 290; Taberî, a.g.e., VIII, 125; Begavî, a.g.e., II, 187.

⁵⁹² en-Nisâ, 4/41. Sâbûnî buradaki istifhâmın, istifhâm-ı inkârî tevbîhî olduğunu söyler. Ayrıca takrî‘ (kınama, ayıplama, paylama) anlamını da zikretmiştir. Aynı anlamdaki başka bir âyet için bkz.: en-Nisâ, 4/53. Tefsirlerde, buradaki istifhâmın, istifhâm-ı inkârî tevbîhî olduğu geçmektedir. Ayrıca Ebussuûd, Yahudilerin mülkûn kendilerinin olacağına dair iddialarını iptal etme anlamında geldiğini eklemiştir. Bkz.: Ebussuûd, a.g.e., II, 189; Beyzâvî, a.g.e., II, 79; Âlûsî, Rûhu’l-meânî, III, 55; Sâbûnî, a.g.e., I, 283.

(müjdeleme) ya da veîd (korkutma) anlamı murad edildiğinde تَعْجِيًّا hayret belirtmek için veya تَهْوِيلًا korkutma anlamı için kullanıldığını belirtmektedir. Âlûsî ise, istifhâmın tehvîl ve tefhim (yüceltme, büyük gösterme) anlamı içerdiğini beyân eder.⁵⁹³ Biz bu âyetteki istifhâmın içerisinde kınama ve ayıplama bulunan istifhâm-ı inkârî tevbîhî anlamında kullanıldığı görüşünü tercih ettik.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا.

“Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kısıkanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümlanlık da vermiştik.”⁵⁹⁴

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ سَبِيلًا.

“Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah, onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür. Allah’ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın.”⁵⁹⁵

⁵⁹³ Bkz.: Sâbûnî, a.e., I, 278; İbn Âşûr, a.g.e., V, 107; Âlûsî, a.g.e., III, 33.

⁵⁹⁴ en-Nisâ, 4/54. Âyetteki istifhâm, istifhâm-ı inkârî tevbîhî’dir. Ebussuûd, a.e., II, 190; Beyzâvî, a.g.e., II, 79; İbn Âşûr, a.e., V, 88; Sâbûnî, a.e., I, 283. İstifhâmın aynı anlamda kullanıldığı başka bir âyet için bkz.: en-Nisâ, 4/78. İstifhâm-ı tevbîhî’dir. Zira anlayışları pek kıt olup, herşeyin Allah’ın takdiri ile meydana geldiğine akıl erdiremezler. Âlûsî, buna bir de aptallığın ve anlayış kıtlığının zirvesinde oluşlarına hayret gösterme (taaccüb) anlamını da ekler. Bkz.: Âlûsî, a.e., III, 86; Sâbûnî, a.e., I, 291. Ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/82. istifhâm-ı inkârî tevbîhî’dir. Aynı zamanda hallerine taaccüb (Hayret gösterme) anlamını da içerir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., V, 137; Ebussuûd, a.e., II, 207; Sâbûnî, a.e., I, 293.

⁵⁹⁵ en-Nisâ, 4/88. İstifhâm her iki yerde de inkârî ve tevbîhî ‘dir. Ebussuûd bir de nefy anlamını eklemiştir. Bkz.: Ebussuûd, a.g.e., II, 212; Sâbûnî, a.g.e., I, 295; Zuhaylî, a.g.e., V, 189. İbn Âşûr ise istifhâmın taaccüb ve levîm (kınama) anlamında kullanıldığını zikretmektedir. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., V, 149. Başka bir âyet için bkz.: en-Nisâ, 4/97. Âyetteki birinci istifhâm tevbîhî, ikincisi ise tekzîbî’dir. Melekler hicret etmeyenlerin kendilerini acizmiş gibi göstermelerini yalanlamıştır. Bkz.: Ebussuûd, a.e., II, 222-223; Beyzâvî, a.g.e., II, 92; Sâbûnî, a.e., I, 300. İbn Âşûr ise tevbîh ve vaîd ile tehdit anlamını zikretmiştir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., V, 175. Ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/109. Tevbîh ve takrî’ (kınama ve ayıplama) anlamındadır. Ebussuûd, a.e., II, 230; Sâbûnî, a.e., I, 303. Ayrıca bkz.: en-

Hayret Etme ve Sakındırma

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا السَّبِيلَ.

“Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan sapmanızı istiyorlar.”⁵⁹⁶

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَن يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا.

“Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Hayır! Allah, dilediğini temize çıkarır ve kendilerine kıl kadar zulmedilmez.”⁵⁹⁷

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا.

“Daha önce kendilerine, “(savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin” denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca, hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah’tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve “Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyeseydin ya!” derler. De ki:

Nisâ, 4/139. İstifhâm-ı inkârî, tevbiîh ve takrîr (kınama ve ayıplama) anlamındadır. İbn Âşûr, a.e., V, 234; Ebussuûd, a.e., II, 244; Zuhaylî, a.e., V, 319; Sâbûnî, a.e., I, 311. Ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/144. İnkâr ve tehvîl (korkutma) de mübalağa anlamı vardır. Bkz.: Ebussuûd, a.e., II, 246. İbn Âşûr ise buradaki istifhâmın tahzîr ve inzâr (sakındırma ve uyarma) anlamında geldiğini zikreder. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., V, 243. Ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/125. Âyetteki istifhâm inkâr ve istib’âd içindir. Bkz.: Ebussuûd, a.e., II, 236.

⁵⁹⁶ en-Nisâ, 4/44. Âyetteki istifhâm, müminlerin onların (ehl-i kitap âlimlerinin) hallerine hayret etmelerini ve onlarla dostluk kurmaktan sakınmaları gerektiği anlamını vermektedir. Bkz.: Âlûsî, a.g.e., III, 44; Ebussuûd, a.e., II, 181; Sâbûnî, a.e., I, 279. İbn Âşûr ise, buradaki istifhâmın ta’cîb (hayret gösterme) anlamıyla birlikte istifhâm-ı takriri anlamına da geldiğini belirtmektedir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., V, 71.

⁵⁹⁷ en-Nisâ, 4/49. Buradaki istifhâm, kendilerini, Allah’ın oğulları ve sevdikleri olarak vasıflandıran Yahudilerin hallerine ta’cîb (hayret gösterme) için getirilmiştir. Zira Yahudiler, küfür ve tuğyan içerisinde olmalarına rağmen nefislerini temize çıkararak, hallerine münafî bir durum sergilemektedirler. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., V, 84; Ebussuûd, a.e., II, 187; Sâbûnî, a.e., I, 281. Aynı anlamda kullanılan başka bir âyet için bkz.: en-Nisâ, 4/50. Ebussuûd, a.e., II, 188; Sâbûnî, a.e., I, 281. Ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/51. İbn Âşûr, a.e., V, 85; Âlûsî, a.e., III, 54; Ebussuûd, a.e., II, 188; Sâbûnî, a.e., I, 281; Zuhaylî, a.e., V, 108. Ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/60. İbn Âşûr, a.e., V, 102; Ebussuûd, a.e., II, 194; Sâbûnî, a.e., I, 285.

“Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah’a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez.”⁵⁹⁸

Teşvik Etme

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمُ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا.

“Size ne oluyor da, Allah yolunda ve “Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver” diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?”⁵⁹⁹

İbn Âşûr ve Ebussuûd, âyetteki istifhâmın inkâr ve nefy anlamında kullanıldığını söyler. Zuhaylî de istifhâm-ı tevbîhî olduğunu ifade etmektedir. Âlûsî, Taberî ve Sâbûnî istifhâmın Müminleri Allah yolunda cihat etmeye teşvik anlamı taşıdığını beyân eder.⁶⁰⁰ Biz de teşvik anlamını tercih ettik.

Kolay ve Hafif Bulma

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا.

⁵⁹⁸ en-Nisâ, 4/77. Bu, Peygamber tarafından (s.a.v) onların hallerine bir hayret göstermedir. Daha önce cihadı istedikleri halde üzerlerine farz kılınca ondan geri durmuşlardır. Bkz.: Ebussuûd, **İrşâdu'l-'aklî's-selîm**, II, 203. İbn Âşûr, **a.g.e.**, V, 125. **لَمْ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ** “Niçin bize savaş yazdın?” Buradaki istifhâm, Allah’ın hikmetlerine itiraz veya hikmetinin gerektirdiklerini inkâr için değildir. Bilakis istifhâm, hafifletme temennisiyle sarfedilmiştir. Bkz.: Ebussuûd, **a.g.e.**, II, 204. İbn Âşûr ise, bu sözün, onların içlerinden geçirdikleri bir söz olması da muhtemeldir der. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, V, 126.

⁵⁹⁹ en-Nisâ, 4/75.

⁶⁰⁰ Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, V, 122; Ebussuûd, **a.g.e.**, II, 201. Zuhaylî, **a.g.e.**, V, 150; Âlûsî, **a.g.e.**, III, 82; Taberî, **a.g.e.**, VIII, 543; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 289. Hüseyin Cum’a ise tezinde bu âyeti, istifhâmın emir maksadıyla **“Allah yolunda savaşın”** anlamında kullanıldığını açıklar. Bkz.: Cum’a **Cemâliyyetu'l-haber ve'l-inşâ**, s. 148.

“Allah’a ve âhiret gününe inansalar ve Allah’ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden harcasalardı ne zararları olurdu sanki? Allah onları pekiyi bilmektedir”⁶⁰¹

Buradaki istifhâmın şu anlamlara geldiği yorumları da mevcuttur; “Kendilerine fayda verecek şeye inanmayı terkedip, cehaleti seçtiklerinden dolayı bir tevbih (azarlama), sorulan sorunun cevabını talep etmek için –ki (belkide alacakları cevap kendilerini içerisinde yüce menfaatler barındıran ilme iletir) tefekkür etmeye teşvik, içinde herhangi bir zarar bulunmayan bir işe davet edilen kimsenin ihtiyaten o davete icâbet etmesi gerekliliğine bir tenbîh’dir.”⁶⁰² Sâbûnî ise istifhâmın tevbih anlamına gelen istifhâm-ı inkârî anlamında olduğunu söyler.⁶⁰³ Tefsir kitaplarında âyetteki istifhâmın teshil (kolay bulma) anlamına geldiği görülmemekle birlikte biz belâgat kitaplarından yola çıkarak bu âyeti kolay ve hafif bulma başlığı altına yazmayı tercih ettik.

Ürkütme ve Korkutma

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّ أَرْدَنَّا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا.

“Kendi işledikleri yüzünden başlarına bir musibet geldiği, sonra da “Biz iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istememiştik” diye Allah’a yemin ederek sana geldikleri zaman hâlleri nasıl olur?”⁶⁰⁴

Nefy/Olumsuzluk

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا.

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Andolsun, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah’inkinden daha doğru olan?”⁶⁰⁵

⁶⁰¹ en-Nisâ, 4/39. Habenneke el-Meydânî, **el-Belâğatu’l-‘arabiyye**, I, 285; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 331; a.mlf., **el-İtkân**, III, 271; Ahmed Matlûb, **Mu’cemu’l-mustalahâtî’l-belâğîyye**, I, 188; Zerkeşî, **el-Burhân**, II, 338.

⁶⁰² Bkz.: Beyzâvî, **Envâru’t-tenzîl**, II, 74; Ebussuûd, **a.e.**, II, 177. Âlûsî, **a.e.**, III, 31.

⁶⁰³ Bkz.: Sâbûnî, **Safvetu’t-tefâsir**, I, 276.

⁶⁰⁴ en-Nisâ, 4/62. İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, V, 107; Ebussuûd, **a.g.e.**, II, 196. Zemahşerî ise buradaki istifhâmın tehdit anlamında olduğunu söylemektedir. Bkz.: Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II, 99.

Bazı tefsirlerde buradaki istifhâmın, istifhâm-ı inkârî olduğu zikredilse de biz Sâbûnî'nin görüşü olan nefy anlamını yani “Allah’dan daha doğru sözlü kimse yoktur!” manasını tercih ettik.⁶⁰⁶

2.1.4. Temennî Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Tehassür (Pişmanlık/Nedim)

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُوا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا

“O kıyamet günü, Allah’ı inkâr edip Peygamber’e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah’tan hiçbir söz gizleyemezler.”⁶⁰⁷

وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا.

“Eğer Allah’tan size bir lütuf (zafer) erişse, bu sefer de; sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: “Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşsaydım.”⁶⁰⁸

Talep Edilen Şeyin Gerçekleşmesinin İmkânsız Ya da Çok Uzak Olması

وَدُّوا لَوْ تُكْفِرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا.

“Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız da beraber olasınız. Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost

⁶⁰⁵ en-Nisâ, 4/87. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/122. İbn Âşûr, **a.g.e.**, V, 207.

⁶⁰⁶ Bkz.: Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 88; Ebussuûd, **a.e.**, II, 211; İbn Âşûr, **a.e.**, V, 148; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 293.

⁶⁰⁷ en-Nisâ, 4/42. Âyet; “İnanmayanlar o gün yerin içine girip toprak olmayı temenni ederler” şeklinde tefsir edilmiştir.. Bkz.: Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 80; Beyzâvî, **a.e.**, II, 75; İbn Âşûr, **a.e.**, V, 60; Ebussuûd, **a.e.**, II, 179. Taberî, **Câmiu’l-beyân**, VIII,-372; Zuhaylî, **et-Tefsîru’l-munîr**, V, 75;

⁶⁰⁸ en-Nisâ, 4/73. Temennî bu âyette tehassür (pişmanlık, hayıflanma) anlamında kullanılmıştır. Bkz.: Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 83; İbn Âşûr, **a.g.e.**, V, 120; Ebussuûd, **a.g.e.**, II, 201; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 289.

edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse, onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir dost edinin, ne de bir yardımcı.”⁶⁰⁹

2.1.5. Nidâ Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Nidâ’dan sonra çoğunlukla bir emir ya da nehiy sigasının geldiği görülmektedir. Bu, muhatabın dikkatini konuya çekmek ve onu anlatılacak meseleye zihnen hazırlamak içindir.⁶¹⁰

Besyûnî de kitabında “Allah Teâlâ kullarına şah damarından yakın olduğu halde, Kur’ân’da kullarına uzak için kullanılan يا nidâ edatı ile seslenmesi; kendisi için nidâ olunan işin büyüklüğüne, şânının yüceliğine ve münâda’nın çağrıldığı şeye biran önce icâbette bulunup, imtisâl etmesine tenbîh içindir” der.⁶¹¹ Bizde bu beyândan hareketle, araştırmamıza konu olan üç sûrede bulunan ve kullara seslenilen nidâ edatlarını mecaz kapsamında değerlendirdik.

Teşvik, Sakındırma ve Tenbîh

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا.

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir.”⁶¹²

⁶⁰⁹ en-Nisâ, 4/89. Âyetteki تَوَّ edatı, kâfirlerin, başkalarının da kâfir olmasına dair ümniyelerinin tahakkukunun Allah’ın murad etmesi dışında imkânsız derecesinde çok uzak bir dilek olduğuna delâlet eder. Bkz.: Ahmed Mâhir el-Bakarî, *Esâlîbu’n-nefy*, s. 195.

⁶¹⁰ Suyûtî, *Mu’terak*, I, 339; Mustafa Kayapınar, “Belâğatta Nidâ Üslûbu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 159-166, C.XV, Sayı:2, Sivas, 2011; s. 161.

⁶¹¹ Abdulfettâh Besyûnî, *‘İlmu’l-me’ânî*, s. 413-414.

⁶¹² en-Nisâ, 4/1. Taberî, *a.g.e.*, VII, 512. Benzer âyet için bkz.: en-Nisâ, 4/170, 174. Ayrıca, Allah (c.c.)’in kullarına yakın olduğu halde uzak için kullanılan يا nidâ edatıyla seslenmesi kulların gafletlerine ve zihnen uzak olduklarına işaretir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا.

“Ey kendilerine kitap verilenler! Birtakım yüzleri silip de tersine çevirmeden yahut cumartesi halkını lânetlediğimiz gibi onları lânetlemeden, yanınızda bulunanı (Tevrat’ı) doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu kitaba (Kur’an’a) iman edin. Allah’ın emri mutlaka yerine gelecektir.”⁶¹³

Nidâ Olunan İşin Büyüklüğüne İşaret

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا.

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”⁶¹⁴

⁶¹³ en-Nisâ, 4/47. Emre imtisal etmenin gerekliliğini te’kit, emre muhalefetten de tahzîr (sakındırma) içindir. Bkz.: Ebussuûd, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm*, II, 185; İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve’t-tenvîr*, V, 202. Aynı anlamda kullanılan başka bir âyet için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/171.

⁶¹⁴ en-Nisâ, 4/19. İbn Âşûr, buradaki nidânın, nidâ olunan işin büyüklüğüne, şânının yüceliğine tenbih içindir der. Bkz.: İbn Âşûr, *a.g.e.*, IV, 282. Benzer âyetler için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/59, 71, 94, 135, 136, 144.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا
أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا.

*“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.”*⁶¹⁵

Nisâ Sûresindeki talebi inşâ unsurlarını incelediğimizde, sonuç olarak sûrede geçen unsurların mecâzî anlamda sıkça kullanıldığı, özellikle de istifhâm üslûbunun tamamının mecâzî manada geldiği görülmüştür. Nidâ üslûbu, geçtiği bütün âyetlerde başta da açıkladığımız üzere mecaz kapsamında değerlendirilmiş olup, bu üslûbun bu sûrede, nidâ olunan işin büyüklüğüne işâret ile teşvik, sakındırma ve tenbîh anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

⁶¹⁵ en-Nisâ, 4/29. Âyetin nidâ ve tenbîh ile gelmesi, içeriğin son derece mühim olduğunu izhâr içindir. Bkz.: Ebussuûd, **a.g.e.**, II, 170. Benzer manalı âyetler için ayrıca bkz.: en-Nisâ, 4/43, 59. *Ey iman edenler! Şeklinde başlayan âyetlerin böyle nidâ ile başlaması, hitap edilen kimselere hitabın ne denli önemli olduğunu, dikkatle ve itinâ ile dinlenilmesi gerektiğini hatırlatır. İman vasfıyla vasıflandırmak da sevinç ve neşe vermek, ayrıca imanın, o söylenecek sözü muhafaza etmeye yönelttiğini ve bozukluğa engel olduğunu bütün o vasıfla vasıflanan kimselere ilan etmektir. Yani “Ey iman şerefi ile mesud olan kimseler! Sizlere dinleyip imtisal etmeniz gereken önemli bir tebliğ yapılıyor” demektir.* Bkz.: Elmalılı, **Hak dini Kur’ân Dili**, VII, 187; Emine Karaduman, **“Kur’ân-ı Kerîm’de Nidâ”**, Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003, s. 57.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde, Nisâ Sûresindeki gibi, Mâide Sûresinde yer alan talebî inşâ unsurları mecâzî anlamda incelenecek ve âyetlerin ilgili yerlerinin altı çizilecektir. Anlamlar hakkındaki ihtilaflar ise dipnotta belirtilmiştir.

MÂİDE SÛRESİ

Medine döneminde nâzil olan Mâide Sûresi, 120 âyetten müteşekkildir. Sûre, adını 112. ve 114. âyetlerde geçen, havarilerin İsâ (a.s)’dan talep ettikleri “mâide” (sofra) kelimesinden almıştır. Sûre, vefâyı gerektiren akitlerden bahsettiği için “el-U’kûd” azap meleklerden kurtulmaya yardımcı olacağından “el-Munkiz” isimleriyle de anılmaktadır. Sûrede; Müslümanlar için bazı talimat, uyarı ve dinî hükümler yer almakta, Hristiyanların yanlış inançları, dünyaya düşkünlükleri ve yolsuzlukları gözler önüne serilmektedir. Ayrıca, verilen sözlerin yerine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmakta ve İsrailoğullarının sözlerinde durmadıklarına işaret edilmektedir.⁶¹⁶

Şimdi bu sûrede yer alan talebi inşâ unsurlarının hangi mecâzî anlamlarda kullanıldığını tesbit etmeye çalışacağız.

3.1. MÂİDE SÛRESİ ve TALEBÎ İNŞÂ

3.1.1. Emir Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Duâ

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا
مَعَ الشَّاهِدِينَ.

“Peygamber’e indirileni (Kur’an’ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. “Ey Rabbimiz! İnandık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed’in ümmeti) ile beraber yaz” derler.”⁶¹⁷

⁶¹⁶ İbn Âşûr, a.g.e., VI, 69-74; Beyzâvî, *Envârû’t-tenzîl*, II, 113; Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, I, 393-397.

⁶¹⁷ el-Mâide, 5/83.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ
وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ.

“Meryem oğlu İsa, “Ey Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindamlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandıranların en hayırlısıdır” dedi.”⁶¹⁸

İstekte Bulunma ve Ricâ

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ هُمْ فِي الدُّنْيَا حَزَنٌ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ.

“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla “İnandık” diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: “Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının.” Allah, kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah’a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah’ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvaylık, ahirette ise yine onlara büyük bir azap vardır.”⁶¹⁹

⁶¹⁸ el-Mâide, 5/114. Aynı anlamdaki diğer bir âyet için bkz.: el-Mâide, 5/111.

⁶¹⁹ el-Mâide, 5/41. Tefsirlerde açıkça bu anlamda kullanıldığına rastlamamakla beraber siyaktan bu anlamda olduğu kanısına vardık. Emrin aynı anlamda kullanıldığı başka bir âyet için bkz.: el-Mâide, 5/104.

Mubahlık

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ.

“Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişânelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ’be’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir.”⁶²⁰

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فُكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ.

“(Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah’ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah’ın adını anın (besmele çekin). Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.”⁶²¹

⁶²⁰ el-Mâide, 5/2. "Avlanın" emri ihramda iken avlanma yasağının ihramdan çıktıktan sonra mübah olduğunu bildirmek içindir. Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II, 193; İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve't-tenvîr**, VI, 85; Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 114; Begavî, **Meâlimu't-tenzîl**, II, 9; Sâbûnî, **Safvetu't-tefâsir**, I, 326; Zuhaylî, **et-Tefsîru'l-munîr**, VI, 68. Ebussuûd, **İrşâdu'l-'akli's-selîm**, III, 4. Zuhaylî; **وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى** “İyilik ve takvâ üzere yardımlaşın!” emrinin yardımlaşmanın vücûbiyetine bir delil olduğunu söylemektedir. Bkz.: Zuhaylî, **a.g.e.**, VI, 74.

⁶²¹ el-Mâide, 5/4. Emir, av için gönderilen hayvanların tuttuklarından yemenin helâl olduğunu beyân için gelmiştir. Bkz.: Begavî, **a.g.e.**, III, 16.

Nasihah Etme ve Yol Gösterme

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”⁶²²

Vücûp ve Nüdb/Mendupluk Arasında Müştereklik

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرِ مُحْلِي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ.

“Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla, okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helâl kılındı. Şüphesiz Allah istediği hükmü verir.”⁶²³

Beyzâvî ve Ebussuûd, أَوْفُوا بِالْعُقُودِ “Akitlerinizi yerine getirin” emrinin vücûp ve nedb arasında müşterek olduğunu, akitlerden muradın ise Allah Teâla’nın kullarına elzem kıldığı bütün yükümlülükler, dînî hükümler, kulların birbirlerine karşı riâyet etmeleri gereken emânet ve muâmelât akitleri ve buna benzer vefâyı gerektiren her

⁶²² el-Mâide, 5/89. Bu emir yeminleri azaltmayı gerektirir. Zira çokça yemin eden kişi, yeminini bozma tehlikesine girebilir. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., VII, 20. Begavî ise buradaki emrin لَا تَحْلِفُوا “Yemin etmeyin” anlamında kullanıldığını zikretmiştir. Bkz.: Begavî, a.e., III, 93.

⁶²³ el-Mâide, 5/1.

şey olarak açıklamıştır. İbn Âşûr ise, buradaki emrin vefâ'ya teşvik anlamında olduğunu söyler.⁶²⁴

Nüdb/Mendupluk

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ تَعْلَمُونَهُنَّ بِمَا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ.

*“Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah’ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah’ın adını anın (besmele çekin). Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.”*⁶²⁵

Âyetteki *وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ* “Onu (av için) salarken üzerine Allah’ın adını anın!” emri, Ebû Hanife’ye göre vücûb ifade ederken, Şâfiîler nezdinde nüdb ifade etmektedir. Âlimlerin ittifakla görüşü de buradaki emrin nüdb anlamı ifade ettiği yönündedir.⁶²⁶ Biz de mendupluk anlamını tercih ettik.

Tehdit

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهَرِ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نَقَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ.

“Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ’be’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan

⁶²⁴ Bkz.: Beyzâvî, a.g.e., II, 113; Ebussuûd, *İrşâdu'l-‘akli’s-selîm*, III, 2; İbn Âşûr, a.g.e., VI, 161.

⁶²⁵ el-Mâide, 5/4.

⁶²⁶ Bkz.: Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 236-237.

çıkışınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”⁶²⁷

“Allah'a karşı gelmekten sakının!” haddi aşanlara tehdit anlamındadır. Ebussuûd ise, “وَاتَّقُوا اللَّهَ” emrinin vücûp bildirdiğini söyler.⁶²⁸ Biz de tehdit anlamında olduğu kanaatindeyiz.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ.

“Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin). Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.”⁶²⁹

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ.

“Bilin ki, Allah'ın cezası çetindir ve Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁶³⁰

⁶²⁷ el-Mâide, 5/2.

⁶²⁸ Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., VI, 88; Taberî, Câmiu'l-beyân, IX, 491; Ebussuûd, a.g.e., III, 5.

⁶²⁹ el-Mâide, 5/4. Aynı anlamda kullanılan âyetler için bkz.: el-Mâide, 5/7, 11. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/8. İbn Âşûr, âyette geçen كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ ve اَعْدِلُوا emirlerinin vücûp ifade ettiğini söylemektedir.

Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., VI, 135.

⁶³⁰ el-Mâide, 5/98. Allah'ın haramlarını çiğneyenler için bir vaîd, haramlardan uzak durup muhafaza edenler için bir vaad anlamı içerir. Bkz.: Beyzâvî, a.g.e., II, 145; İbn Âşûr, a.g.e., VII, 61, Ebussuûd, a.g.e., III, 83.

Şaşıрма ve Hayret Gösterme

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انْظُرْ كَيْفَ
نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ.

“Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilâh olabilirler?) İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Sonra bak ki, nasıl da (haktan) çevriliyorlar.”⁶³¹

Muhayyer Bırakma

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّخْتِ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ.

“Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan, sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.”⁶³²

Tahzîr (Sakındırma) ve Tenbîh (Uyarma)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَفَّارَ
أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ.

“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer mü’minler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının.”⁶³³

⁶³¹ el-Mâide, 5/75. İbn Âşûr, a.g.e., VI, 287; Ebussuûd, a.g.e., III, 68; Zuhaylî, a.g.e., VI, 270.

⁶³² el-Mâide, 5/42. Ebussuûd, a.e. III, 39; Sâbûnî, Safvetu’t-tefâsir, I, 344.

⁶³³ el-Mâide, 5/57. وَاتَّقُوا اللَّهَ “Yani Allah’ın size yasakladığı şeyleri yapmaktan sakının” anlamında tefsir edilmiştir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VI, 242. Zuhaylî, İN كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ kısmında ise teşvik anlamı vardır der.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.

“Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’a’dır. O zaman Allah, size yaptıklarınızı haber verecektir.”⁶³⁴

İnâ‘m/İkrâm

وَاذْكُرُوا اللَّهَ نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ.

“Allah’ın üzerinizdeki nimetini ve “işittik, itaat ettik” dediğinizde ona verdiğiniz ve sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.”⁶³⁵

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ.

Bkz.: Zuhaylî, **et-Tefsîru’l-munîr**, VI, 239. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/88. Takva’ya bir çağırıdır. Sanki şöyle demek gibidir; “Allah’a karşı ibadetlerinizde kusur işleyerek, imanlarınızı zâyî etmeyin! Zira sonunda büyük bir hüsrana uğrarsınız. Çünkü Allah’a iman etme, takvalı olmada aşırılığı gerektirir.” Bkz.: Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 362. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/100. Allah’a karşı takvalı olmaya bir davet ve O’nun azabından korunmaya da bir tahzîr/sakındırma anlamı içerir. Bkz.: Âlûsî, **Rûhu’l-meânî**, XIV, 336. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/108, 112.

⁶³⁴ el-Mâide, 5/105. Âyetteki عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ câr mecrûru الرِّمَوا anlamında fiilimsi’dir. Beyzâvî, buradaki emrin, hiç kimsenin başka birinin günahı ile muâheze olunmayacağına dair bir tenbîh anlamı içerdiğini zikreder. Bkz.: Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 147. Aynı anlamda kullanılan diğer bir âyet için bkz.: el-Mâide, 5/3. İncelediğimiz tefsirlerde âyetteki emrin tahzîr anlamında kullanıldığına açıkça rastlamamakla birlikte, bağlamdan bu anlamda olduğu kanısına vardık. Sadece “Haşyeti sadece bana halis kılın” şeklinde açıklamada bulunulmuştur. Bkz.: Beyzâvî, **a.e.**, II, 115. Başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/44. Burda kastedilen Yahudilerdir ancak Müslümanlara onların yaptıklarını yapmaktan bir sakındırma. Bkz.: İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, VI, 210. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/49. Âlûsî, **a.g.e.**, III, 323; İbn Âşûr, **a.g.e.**, VI, 226; Ebussuûd, **a.g.e.**, III, 47.

⁶³⁵ el-Mâide, 5/7. Âyetin bu kısmı, “Allah’ın üzerinizdeki İslam nimetini anın ki, nimet verenin kim olduğunu size hatırlatsın ve şükrünü edâ etmeniz hususunda sizi teşvik etsin” şeklinde tefsir edilmiştir. Bkz.: Beyzâvî, **a.e.**, II, 117; Âlûsî, **a.e.**, III, 254; Ebussuûd, **a.e.**, III, 11. İbn Âşûr ise, buradaki emrin şükre ve vefaya teşvik anlamında kullanıldığını söylemektedir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VI, 132. Aynı anlamdaki başka bir âyet için bkz.: el-Mâide, 5/11. İbn Âşûr, **a.e.**, VI, 137; Ebussuûd, **a.e.**, III, 13. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/20. İbn Âşûr, **a.e.**, VI, 161.

“Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiye ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının.”⁶³⁶

Teşvîk

فِيمَا نَقُضُهُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ.

“İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.”⁶³⁷

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

“Ancak onları ele geçirmenizden önce tövbe edenler bunun dışındadırlar. Artık Allah’ın çok bağışlayıcı, çok merhamet edici olduğunu bilin.”⁶³⁸

⁶³⁶ el-Mâide, 5/88. كَلُوا emri, İkrâm anlamında olmakla beraber ibâha /mubahlık anlamından da uzak değildir. Bkz.: Cum’a **Cemâliyyetu’l-haber ve’l-inşâ**, s. 118. Aynı anlamdaki diğer bir âyet için ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/110. İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 101.

⁶³⁷ el-Mâide, 5/13. Tefsirlerde âyetteki “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ” “Çünkü Allah, iyilik yapanları sever” ibaresinin emir için bir talîl, o emre imtisal etmeye bir teşvîk ve affın ihsan bâbından olduğuna bir tenbîh olduğuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla buradaki emirlerin de teşvîk anlamına geldiği bağlamdan çıkarılmıştır. Ayrıca tefsirlerde bu âyetin tevbe sûresindeki “seyf” âyetiyle nesh edildiği de zikredilmektedir. Âyet için bkz.: et-Tevbe, 9/29. Bkz.: Beyzâvî, **Envâru’t-tenzîl**, II, 119; Ebussûd, **a.g.e.**, III, 16;

⁶³⁸ el-Mâide, 5/34. İbn Âşûr, âyetin tefsirinde فَاعْلَمُوا hitabının bilen bilmeyen makamına indirmek babında olduğunu söylemiştir. Çünkü buradaki afvı büyük görmüşlerdir. اَعْلَمَ emri, geldiği yerlerde verilecek haberin mühim oluşuna delâlet etmektedir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VI, 186-187. Tefsirlerde buradaki emrin açıkça teşvîk anlamına geldiğini göremesek de siyâktan bu anlama geldiği kanısına vardık. Aynı anlamda kullanılan başka bir âyet için bkz.: el-Mâide, 5/35. Âyetteki اَتَّقُوا اللَّهَ emrinde mü’minlere sakındırma, diğer emirlerde ise terğîb (teşvik) vardır. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VI, 187. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/48.

Küçümseme

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ.

“Dediler ki: “Ey Mûsa! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabb’in gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.”⁶³⁹

3.1.2. Nehiy Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Nasihât Etme ve Yol Gösterme

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ.

“Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur’an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. (Hâlbuki) Allah onları bağışlamıştır. Allah, çok bağışlayandır, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”⁶⁴⁰

Tahzîr ve Tenbîh

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ.

“Ey kavmim! Allah’ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yoksa ziyana uğrayanlar olursunuz.”⁶⁴¹

⁶³⁹ el-Mâide, 5/24. Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II, 220; Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 122; İbn Âşûr, **a.g.e.**, VI, 166. Zemahşerî ayrıca küçümseme anlamının yanısıra istihzâ (alay) anlamı da içerdiğini zikretmektedir. Bkz.: Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 220.

⁶⁴⁰ el-Mâide, 5/101. Suyûtî, **el-İtkân**, III, 278; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 337; Ebu’l Hasan es-Subkî, **el-İbhâc**, II, 67; Âmidî, **el-İhkâm fi usûli’l-Ahkâm**, II, 187; Sabbâh Ubeyd Drâz, **el-Esâlîbu’l-inşâiyye** s. 68; İrfan Mitracî, **el-Câmi’**, s. 54; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 68; Fadl Abbâs, **el-Belâğâ**, I, 154. Sübkî ise bu âyetteki nehyin tahrîm ifade ettiğini söylemektedir. Bkz.: Bahâuddîn es-Subkî, **‘Arûsu’l-efrâh**, I, 470.

⁶⁴¹ el-Mâide, 5/21. **وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ** nehyi, yenilgiye sebep olacak şeyden dolayı bir tahzîr (uyarı)’dır. Zira savaşta ordunun düşmandan korkarak geriye çekilmesi en büyük hezimet sebebidir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VI, 162.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاحْشَوْنَ اللَّهَ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ.

“Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah’a) teslim olmuş nebiler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb’e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah’ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat’ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.”⁶⁴²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرُمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

“Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.”⁶⁴³

Teselli Etme ve Sabırlı Olmayı Tavsiye Etme

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ.

“Allah (c.c) şöyle buyurdu: “O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülmeye.”⁶⁴⁴

⁶⁴² el-Mâide, 5/44. Burada kasdolunan Yahudiler olmakla beraber Müslümanlara bir tahzîr (sakındırma) anlamı vardır. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., VI, 210. Aynı anlamdaki başka âyetler için ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/3, 8, 51. Ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/57. Âyet, Müslümanları Medinedeki Yahudi ve müşrikleri dost edinmelerinden bir sakındırmadır. Bkz., İbn Âşûr, a.e., VI, 241.

⁶⁴³ el-Mâide, 5/87. Ümmetin fukahâsi için haram olduğuna dair şer’î bir delil olmadıkça, helal olanı sözle haram kılmamaları için bir tenbîhtir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VII, 13-16. Hüseyin Cum’a ise, bu âyeti tehdit, inzâr ve veîd başlığı altında değerlendirmiştir. Bkz.: Hüseyin Cum’a, a.g.e., s. 129.

⁶⁴⁴ el-Mâide, 5/26. Buradaki nehiy Rasûlullâh (s.a.v) için bir teselli anlamındadır. Bkz.: Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetu’t-tefâsir**, I-III, Dâru’s-sâbûnî, Kâhire, 1997, I, 329.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا حِزْبٌ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ.

“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla “İnandık” diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: “Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının.” Allah, kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah’a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah’ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvaylık, ahirette ise yine onlara büyük bir azap vardır.”⁶⁴⁵

Tehdit ve İnzâr

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ.

“De ki: “Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.”⁶⁴⁶

⁶⁴⁵ el-Mâide, 5/41. Hitap Rasûlullâh (s.a.v) ‘a teselli babındandır. Bkz.: Sâbûnî, a.g.e., I, 343. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/68. İbn Âşûr, et-Tahrîru ve’t-tenvîr, VI, 257.

⁶⁴⁶ el-Mâide, 5/77. Cum’a Cemâliyyetu’l-haber ve’l-inşâ, s. 129.

3.1.3. İstifhâm Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Takrîr/Onaylatma

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’a aittir. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁶⁴⁷

İnkâr/Yadırgama

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ.

“Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah’ınkinden daha güzeldir?”⁶⁴⁸

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ.

“De ki: “Ey kitap ehli! Sadece Allah’a, bize indirilene ve daha önce indirilmiş olan (ilâhî kitap)lara inandığımızdan ve çoğunuzun da fasıklar olmasından ötürü bizden hoşlanmıyorsunuz.”⁶⁴⁹

Âyetteki istifhâm, inkârî ve taaccübî’dir. Ebussuûd ise istifhâmın tebkît ve ilzâm (muhatapı susturma) anlamı taşıdığını beyân eder.⁶⁵⁰ Biz de âyeti inkârî anlamda değerlendirdik.

⁶⁴⁷ el-Mâide, 5/40. Ebussuûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm*, III, 35; Sâbûnî, a.e., I, 341.

⁶⁴⁸ el-Mâide, 5/50. *أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ “Cahiliye devrinin hükmünü mü?”* Buradaki istifhâm, istifhâm-ı inkârî tevbîhî’dir. Ayrıca içerisinde taaccüb anlamı da ihtiva etmektedir. Yine *وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا* “Kimin hükmü Allah’ınkinden daha güzeldir?!” cümlesindeki istifhâm da yine inkârîdir. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 323; İbn Âşûr, a.g.e., VI, 227. Ayrıca bkz.: Ebussuûd, a.g.e., III, 47; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsir*, I, 347.

⁶⁴⁹ el-Mâide, 5/59.

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

“(Ey Muhammed!) De ki: “Allah’ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁶⁵¹

Hayret Etme/Şaşırma

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْأَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ.

“Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?” dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.”⁶⁵²

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ.

“Yanlarında, içinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar, sonra bunun ardından verdiği hükümden yüz çeviriyorlar? İşte onlar (kendi kitaplarına da, sana da) inanmış degillerdir.”⁶⁵³

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ.

⁶⁵⁰ Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VI, 243; Sâbûnî, a.g.e., I, 354; Zuhaylî, et-Tefsîru’l-munîr, VI, 239; Ebussuûd, a.g.e., III, 54.

⁶⁵¹ el-Mâide, 5/76. İstifhâm, inkârî tevbîhîdir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VI, 288; Ebû Hayyân, el-Bahru’l-muhîr, IV, 334; Zuhaylî, a.g.e., VI, 276. Âlûsî, bunun tebkît (kınama, azarlama) anlamında kullanıldığını söylemektedir. Bkz.: Âlûsî, a.g.e., III, 374.

⁶⁵² el-Mâide, 5/31. Âlûsî, a.g.e., III, 286. İbn Âşûr ise buradaki istifhâmın inkârî olduğunu belirtmiştir. Bkz.: İbn Âşûr, et-Tahrîru ve’t-tenvîr, VI, 174.

⁶⁵³ el-Mâide, 5/43. İstifhâm, Rasûlullâh (s.a.v)’a inanmadıkları halde kendi kitapları olan Tevrat’ı bırakıp, O’nu hakem yapmak isteyen Yahudilerin hallerine taaccüb anlamı taşımaktadır. İbn Âşûr, a.g.e., VI, 206; Beyzâvî, Envâru’t-tenzîl, II, 127; Râzî, Mefâtihu’l-gayb, XI, 362; Ebussuûd, a.g.e., III, 40.

“(O zaman) iman edenler derler ki: “Sizinle beraber olduklarına dair var güçleriyle Allah’a yemin edenler şunlar mı?” Bunların çabaları boşa çıkmıştır. Böylece ziyan edenler olmuşlardır.”⁶⁵⁴

Nefy/Olumsuzluk

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih’tir”, diyenler kesinlikle kâfir oldular. De ki: “Şâyet Allah, Meryem oğlu Mesih’i, onun anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah’a karşı kim ne yapabilir? Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan her şeyin hükümrânlığı Allah’ındır. Dilediğini yaratır. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁶⁵⁵

Muhatabı Susturma

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ.

“(Bir de) Yahudiler ve Hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O’nun yarattıklarından bir beşersiniz.” (Allah) dilediğini

⁶⁵⁴ el-Mâide, 5/53. İstifhâm, münafıkların nifaklarına müminlerin taaccüb ettiği anlamı taşımaktadır. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VI, 233; Ebussuûd, a.e., III, 49; Sâbûnî, a.g.e., I, 349. Zemahşerî ise bunun ya Müslümanların birbirlerine olan taaccüpleri yada Yahudilere hayret göstermeleri olarak tefsir etmiştir. Bkz.: Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 251. Aynı anlamda kullanılan başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/74. Zemahşerî, a.g.e., II, 276; Beyzâvî, a.g.e., II, 138; Ebussuûd, a.e., III, 67. Sâbûnî ve Zuhaylî, buradaki istifhâmın, inkârî tevbihi için geldiğini zikretmektedir. Bkz.: Zuhaylî, a.g.e., VI, 270; Sâbûnî, a.e., I, 358. Âlûsî de inkâr için olduğunu ancak aynı zamanda taaccüb anlamı da içerdiğini zikreder. Bkz.: Âlûsî, a.g.e., III, 372. Begavî ise buradaki istifhâmın “tövbe edin” anlamında emir manası içerdiğini söyler. Bkz.: Begavî, Meâlimu’t-tenzîl, III, 82. Hayret etme anlamındaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-Mâide, 5/75. İbn Âşûr, a.g.e., VI, 287; Âlûsî, a.g.e., II, 138; Sâbûnî, a.g.e., I, 358.

⁶⁵⁵ el-Mâide, 5/17. İstifhâm, لا أحد يملك ذلك “Hiç kimse bir şey yapamaz” anlamında nefy manası taşır. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VI, 154, Zuhaylî, a.g.e., VI, 136.

bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümlerini Allah'ındır. Dönüş de ancak O'na'dır.”⁶⁵⁶

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ.

“Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır.”⁶⁵⁷

Akıldan Uzak Görme

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ.

“Rabbimizin, bizi sâlihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?”⁶⁵⁸

Emir

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنتَهُونَ.

“Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; Sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ el-Mâide, 5/18. İstifhâm, ilzâm ve tebkît anlamı taşımakta olup “Eğer iddia ettiğiniz şey doğru ise, o halde hangi sebeple azap olunuyorsunuz?” demektir. Bkz.: Âlûsî, a.e., III, 272; İbn Âşûr, a.e., VI, 156.

⁶⁵⁷ el-Mâide, 5/60. Ebussuûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm*, III, 54. İbn Âşûr ise buradaki istifhâmın tehekküm (alay) anlamı ihtivâ ettiğini söylemektedir. Bkz.: İbn Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, VI, 245.

⁶⁵⁸ el-Mâide, 5/84. Buradaki istifhâm, hem inkâr hemde istib'âd (akıldan uzak görme) anlamı içermektedir. Bkz.: Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 140; Âlûsî, a.g.e., IV, 6; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 347; Ebussuûd, a.g.e., III, 73; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsir*, I, 362.

⁶⁵⁹ el-Mâide, 5/91.

İstifhâm, فَانْتَهُوا "Vazgeçin!" anlamında emir manasında kullanılmıştır. İbn Âşûr ise buradaki istifhâmın tahzîr (sakındırma) anlamı taşıdığını söyler.⁶⁶⁰

Tevbîh/Azarlama

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ.

“Allah’ın, peygamberleri toplayıp “siz(den sonra davetiniz)e ne derece uyuldu?” diyeceği, onların da, “Bizim hiçbir bilgimiz yok. Gaybleri hakkıyla bilen ancak sensin” diyecekleri günü hatırlayın.”⁶⁶¹

Peygamberleri hayattayken yalanlayan, onların ölümlerinden sonra da irtidât eden ümmetlerine bir azarlama anlamı içerir.⁶⁶²

Tebkî/Ayıplama Azarlama

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ.

“Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?” İsa da şöyle diyecek: “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilersin.”⁶⁶³

⁶⁶⁰ Bkz.: Ebû Hayyân, a.e., IV, 359. Beyzâvî, a.g.e., II, 142; Zuhaylî, a.g.e., VII, 34; Sâbûnî, a.g.e., I, 364; İbn Âşûr, a.g.e., VII, 28.

⁶⁶¹ el-Mâide, 5/109.

⁶⁶² Bkz.: Âlûsî, a.g.e., IV, 53; İbn Âşûr, a.g.e., VII, 99; Beyzâvî, a.g.e., II, 148; Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 402; Zuhaylî, a.g.e., VII, 106.

⁶⁶³ el-Mâide, 5/116. Hz. İsa (a.s) ve annesi Meryem’i, ilah edinerek şirk koşan Hristiyanların yaptıkları ayıplanıp kınanmıştır. Bkz.: Beyzâvî, a.e., II, 151. İbn Âşûr da yine istifhâmın Hristiyanları takrî’ (kınama, azarlama) için olduğunu belirtmektedir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VII, 112. Zerkeşî, bu âyeti Sekkâkî ve bazılarının istifhâmın takrîr manasına örnek olarak zikrettiklerini ancak bunun mümkün

3.1.4. Temennî Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Bu sûrede temennî üslûbuna rastlanılmamıştır.

3.1.5. Nidâ Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Tekrîm ve Ta'zîm

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ.

“Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla, okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helâl kılındı. Şüphesiz Allah istediği hükmü verir.”⁶⁶⁴

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ.

“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir.”⁶⁶⁵

Teşvik, Sakındırma ve Tenbîh

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

olmadığını söyler. Bkz.: Zerkeşî, **a.g.e.**, II, 336; İnâm Fevâl Akkâvî, **el-Mu'cemu'l mufassal**, s. 127. Tahrîr anlamında olduğunu zikredenlerden biri de İbn Kuteybedir. Bkz.: İbn Kuteybe, **Te'vîlu muşkilî'l-Kur'ân**, s. 171.

⁶⁶⁴ el-Mâide, 5/1. Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 326. Mü'minlere hitap edilen ve nidânın bu manada kullanıldığı diğer âyetler için bkz.: el-Mâide, 5/2, 6, 8, 35, 51, 54, 57, 87, 90, 94, 95, 101, 106.

⁶⁶⁵ el-Mâide, 5/67. Buradaki nidâ, teşrif ve ta'zîm içindir. Allah (c.c) Efendimiz'e (s.a.v) vasıfların en şerefli olan Rabbânî risâlet (elçilik) vasfıyla seslenmiştir. Bkz.: Sâbûnî, **a.e.**, I, 355. Benzer âyet için bkz.: el-Mâide, 5/41.

“Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada, “Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı” demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi. (Evet), size bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁶⁶⁶

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْحَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْحَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.

“(Ey Muhammed!) De ki: “Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile.” Ey akıl sahipleri! Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁶⁶⁷

Küçük Görme

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُتِمُّوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ.

“De ki: “Ey Kitap ehli! Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni (Kur’an’ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz.” Andolsun ki sana Rabbinden indirilen bu Kur’an, onlardan çoğunun taşkınlık ve küfrünü artıracaktır. Öyle ise o kâfirler toplumu için üzülme.”⁶⁶⁸

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ.

“Dediler ki: “Ey Mûsa! O (dediğin) topraklarda gayet güçlü, zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya asla giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, biz de gireriz.”⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ el-Mâide, 5/19. Benzer âyet için bkz.: el-Mâide, 5/15, 59, 77.

⁶⁶⁷ el-Mâide, 5/100.

⁶⁶⁸ el-Mâide, 5/68. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, III, 365.

⁶⁶⁹ el-Mâide, 5/22. Kavmi Mûsa (a.s)’a yakın olduğu halde O’na uzak için kullanılan لَا nidâ edatıyla seslenmeleri Mûsa (a.s)’ı veya O’nun emrini basit ve küçük görmelerinden kaynaklanmaktadır. Benzer manalı âyet için bkz.: el-Mâide, 5/24.

Şânının ve Mertebesinin Yüceliğine İşâret Etme

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ
وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ.

“Meryem oğlu İsa, “Ey Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofrayı indir ki; önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızıklandıranların en hayırlısıdır” dedi.”⁶⁷⁰

Üzüntü ve Hayıflanma

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَهُ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا
الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَهُ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ.

“Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?” dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.”⁶⁷¹

Muhatabın Yönelmesine Olan Aşırı Arzu ve Tenbîh

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِهْنِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا
يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ فُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ
إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ.

“Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin?” İsa da şöyle diyecek: “Seni

⁶⁷⁰ el-Mâide, 5/114. Benzer âyetler için bkz.: el-Mâide, 5/25, 83. Âyetlerde nidâ edatları hafzedilmiş olmakla birlikte, zikredilseydi, daha önce açıklandığı üzere uzak için kullanılan ي nidâ edatı kullanılacaktı.

⁶⁷¹ el-Mâide, 5/31. Sâbûnî, a.g.e., I, 339.

bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilensin.”⁶⁷²

Muhatabın Gafletine İşâret Etme Anlamı

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَأَتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ.

*“Hani Mûsâ, kavmine demişti ki: “Ey kavimim! Allah ’ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani içinizden peygamberler çıkarmıştı. Sizi hükümdarlar kılmişti ve (diğer) toplumlardan hiçbirine vermediğini size vermişti.”*⁶⁷³

Mâide Sûresindeki talebî inşâ unsurları incelendiğinde, yine talebî inşâ’yı oluşturan emir, nehiy, istifhâm ve nidâ unsurlarının mecâzî anlamda sıklıkla kullanıldığı müşâhede edilmektedir. Emrin ilk bölümde anlatılan mecâzî anlamlarına ilâveten, vücûb ve nüdb arasında müştereklik ve teşvik anlamlarında, nehiy üslûbunun ise, tahzîr ve tenbîh anlamında da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sûrede temennî üslûbuna rastlanılmamaktadır.

⁶⁷² el-Mâide, 5/116. Allah (c.c) için mekân mefhumu olmadığı ve İsâ (a.s) kul olarak Allah’a yakın olduğu halde, O’na uzak için kullanılan نَیْ nidâ edatıyla seslenmiştir.

⁶⁷³ el-Mâide, 5/20. Hz. Musâ, (a.s.) kavmi kendisine yakın olduğu halde, onlara uzak için kullanılan نَیْ nidâ edatıyla seslenerek gafletlerine işaret etmiştir. Benzer âyet için bkz.: el-Mâide, 5/21.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde, En'âm Sûresinde yer alan talebî inşâ unsurları mecâzî anlamda incelenecek ve âyetlerin ilgili yerlerinin altı çizilecektir. Âyetlerle ilgili gerekli görülen açıklamalar ile anlamlar hakkındaki farklı görüşler ise dipnotta belirtilmiştir.

EN'ÂM SÛRESİ

Adını, koyun, keçi, deve ve sığır cinsi gibi ehil hayvanları ifade eden kelimedenden alan En'âm Sûresi, 91, 92, 93 ve 151, 152, 153. âyetleri dışında Mekke'de nâzil olmuştur. "Delil, kanıt" anlamında "Sûretü'l-Hucce" diye de isimlendirilen sûre, 165 âyetten müteşekkildir. Sûrenin başlıca konuları arasında, peygamberlik, tevhid, adalet ve ahirete dair meseleler, küfrün ve batıl inançların reddi ve bazı temel ahlâk kuralları yer almaktadır.⁶⁷⁴

Şimdi bu sûrede yer alan talebi inşâ unsurlarının hangi mecâzî anlamlarda kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

4.1. EN'ÂM SÛRESİ ve TALEBÎ İNŞÂ

4.1.1. Emir Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

İstekte Bulunma ve Ricâ

قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانًا لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ هُوَ الْهُدَى وَأَمْرًا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“De ki: “Allah’ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şeylere mi tapalım? Allah, bizi hidayete kavuşturduktan sonra gerisingeri (şirke) mi döndürülelim? Arkadaşları ‘bize gel!’ diye doğru yola çağırdıkları hâlde, yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?” De ki: “Hiç

⁶⁷⁴ İbn Âşûr, a.g.e., VII, 121-125; Râzî, Mefâtihu'l-gayb, XII, 471; Mevdûdî, Tefhimu'l-Kur'an, I, 461-465.

şüphesiz asıl doğru yol Allah'ın yoludur. Bize âlemlerin Rabbine boyun eğmek emrolundu.”⁶⁷⁵

Mubahlık

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.

“O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.”⁶⁷⁶

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشَاتُ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ.

“Yine O, hayvanlardan da irili ufaklı var edendir. Allah'ın size rızık olarak verdiğinden yiyin de şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”⁶⁷⁷

Âciz Bırakma ve Meydan Okuma

قُلْ هَلْ مِمَّ شُهَدَائِكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ.

“De ki: “Haydi, Allah şunu haram kıldı” diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin. Onlar şahitlik etseler de sen onlarla beraber şahitlik etme. Âyetlerimizi

⁶⁷⁵ el-En'âm, 6/71. Âyetteki istifhâm olan “أَنْدَعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ” cümlesi ise inkâr ve te'yîs (ümitsizliğe düşürmek içindir. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VII, 300.

⁶⁷⁶ el-En'âm, 6/141. Buradaki emir ibâha anlamı taşımaktadır. Hasattan ve hakkı edâ edilmeden yani zekâtı verilmeden önce de yenmesinin mubah olduğuna işaret eder. وَأَتُوا حَقَّهُ emri ise vücûp ifade etmektedir. Bkz.: Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 404; Râzî, Mefâtîhu'l-gayb, XIII, 163. Bkz.: İbn Âşûr, et-Tahrîru ve't-tenvîr, VIII, 119-120; Zuhaylî, et-Tefsîru'l-munîr, VIII, 69.

⁶⁷⁷ el-En'âm, 6/142. İbn Âşûr, a.g.e., VIII, 126. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-En'âm, 6/118.

yalanlayanların ve ahirete inanmayanların arzularına uyma. Onlar Rablerine, başka şeyleri denk tutuyorlar.”⁶⁷⁸

Tehdit

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ.

“De ki: “Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Ben de (görevimi) yapacağım. Ama dünya yurdunun sonucunun kimin olacağını yakında öğreneceksiniz. Şüphesiz, zalimler kurtuluşa eremezler.”⁶⁷⁹

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انتظروا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ.

“(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: “Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz.”⁶⁸⁰

⁶⁷⁸ el-En’âm, 6/150. İbn Âşûr, a.e., VIII, 153. Bazı âlimler de buradaki emrin tekzîb anlamında olduğunu kabul etmektedirler. Ehl-i kitabın bazı uygulamalarının dini temelli olmadığı açıklanarak, yalanlanmakta ve uygulamalarının yanlışlığı beyân edilmektedir. Bkz.: Bahâuddîn es-Subkî, ‘Arûsu’l-efrâh I, 468; Suyûtî, Mu’terak, I, 336; a.mlf., el-İtkân, III, 278; Ebu’l Hasan es-Subkî, el-İbhâc, II, 21; Ahmed Matlûb, a.g.e., I, 320.

⁶⁷⁹ el-En’âm, 6/135. İbn Âşûr, a.g.e., VIII, 90; Âlûsî, a.g.e., IV, 275; Beyzâvî, Envâru’t-tenzîl, II, 183; Ebussuûd, İrşâdu’l-‘akli’s-selîm, III, 188; Sâbûnî, Safvetu’t-tefâsir, I, 420. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/93. Âyetteki اُخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ emri, tehdit ve tahvîf (korkutma) anlamı içermektedir. Bkz.: Zuhaylî, a.g.e., XXVI, 125.

⁶⁸⁰ el-En’âm, 6/158. Âyetteki emir, tehdit ile birlikte vaîd anlamı da içermektedir. Bkz.: Zemahşerî, a.g.e., II, 416; İbn Âşûr, a.e., VIII, 191; Sâbûnî, a.g.e., I, 432. Aynı anlamda kullanılan başka bir âyet için bkz.: el-En’âm, 6/70. Bkz.: Ebussuûd, a.g.e., III, 148. Âyetteki ذَرَّ emri اَثْرَكَ anlamındadır. İbn Âşûr, buradaki emir, onlara ve onların alaylarına önem verilmemesi anlamında mecazdır der. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VII, 295.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَن أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ
مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ يَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ
اللَّهُ ثُمَّ دَرَزَهُمْ فِي خَوَاصِهِمْ يَلْعَبُونَ.

“Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü “Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmedir” dediler. De ki: “Mûsa’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar hâline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) sizin de, babalarınızın da bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab’ı kim indirdi?” (Ey Muhammed!) “Allah” (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.”⁶⁸¹

Şaşırtma ve Hayret Gösterme

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مِّنْ إِلَهٍ غَيْرِ اللَّهِ يَأْتِيَكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ
نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ.

“De ki: “Ne dersiniz, eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah’tan başka onu size (geri) getirecek ilâh kimmiş?” Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar?”⁶⁸²

Sübût ve Devam

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ.

⁶⁸¹ el-En’âm, 6/91. Sâbûnî, a.e., I, 405. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/112. Sâbûnî, bu âyetteki فَدَرَزَهُمْ وَمَا يُفْتَرُونَ “Onları iftiralarıyla baş başa bırak” cümlesini onları kurdukları tuzak ve hilelerle başbaşa bırak, Allah sana kâfidir ve seni zafere erdirecektir’ şeklinde tefsir etmiştir. O zaman buradaki emir Hz. Peygamber’i teselli etme anlamında olmuş olur. Bkz.: Sâbûnî, a.g.e., I, 413.

⁶⁸² el-En’âm, 6/46. Apaçık âyetler gördükleri halde etkilenmemelerine, Rasûlullâh (s.a.v) tarafından gösterilen hayrettir. Âlûsî, a.g.e., IV, 145; Ebussuûd, a.g.e., III, 134; Hüseyin Cum’a Cemâliyyetu’l-haber ve’l-inşâ, s. 113. Cum’a buradaki taaccüb anlamının isti’zâm (bir işi büyük görmek) manasında kullanıldığını zikreder. Aynı anlamdaki diğer bir âyet için bkz.: el-En’âm, 6/24.

“Ey Muhammed! Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah’a ortak koşanlardan yüz çevir.”⁶⁸³

Âyetteki اتَّبِعْ emri, sana vahyolunan şariat ve hükümler üzerinde olmaya devam et anlamındadır.⁶⁸⁴ İbn Âşûr, âyetteki وَأَعْرِضْ emrini; “Hz. Peygamber’e yumuşaklık gösterme ve onların şirk üzerine devam etmelerinden ötürü kalbinde oluşan hüznü giderme anlamı vardır” şeklinde tefsir etmiştir. Ayrıca âyetteki yüz çevirme emri, müşriklerin ezâ ve kibirlerinden yüz çevirmedi. Yoksa onları imana davetten, vaaz ve nasihatten geri durma şeklinde değildir.⁶⁸⁵

İbret Alma

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ.

“De ki: “Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün.”⁶⁸⁶

Küçümseme ve Alay Etme

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَهِيمٍ قَالِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ.

“Rab’lerinin huzurunda durduruldukları vakit (hâllerini) bir görsen! (Allah) diyecek ki: “Nasıl, şu (dirilmek) gerçek değil miymiş?” Onlar, “Evet, Rabbimize andolsun ki, gerçekmiş” diyecekler. (Allah), “Öyleyse inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!” diyecek.”⁶⁸⁷

⁶⁸³ el-En’âm, 6/106.

⁶⁸⁴ Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VII, 424; Ebussûd, **a.e.**, III, 171.

⁶⁸⁵ Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 425.

⁶⁸⁶ el-En’âm, 6/11. Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-muhîr**, IV, 445; Begavî, **Meâlimu’t-tenzîl**, III, 130; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 380-381. Zemahşerî ve Râzî, انظُرُوا emrini “yeryüzünde ticaret yapmak için dolaşmanın mübah olduğuna işaret eder” şeklinde tefsir etmektedirler. Bkz.: Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 328; Râzî, **a.g.e.**, XII, 488. Aynı anlamda kullanılan başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/65. Sâbûnî, **a.e.**, I, 397.

⁶⁸⁷ el-En’âm, 6/30. Kazvînî, **el-Îzâh**, s. 148; Suyûtî, **Mu’terak**, I, 335; Bahâuddîn es-Subkî, **‘Arûsu’l-efrâh**, I, 465.

Yaratma ve Tam Kudret

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ.

“O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah’ın “ol” deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O’nun sözü gerçektir. Sûr’a üflendiği gün de mülk (hükümranlık) O’nundur. Gaybı da, görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.”⁶⁸⁸

Nehiy Anlamı

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.

“(Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.”⁶⁸⁹

إِحْسَانًا emri içerisinde nehiy anlamı barındırmaktadır. Yani anne-babaya kötülük yapmaktan nehyetme anlamında kullanılmıştır.⁶⁹⁰

⁶⁸⁸ el-En'âm, 6/73. İbn Âşûr, **a.g.e.**, VII, 307; Ebussuûd, **a.g.e.**, III, 150.

⁶⁸⁹ el-En'âm, 6/151.

⁶⁹⁰ Bkz.: Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 188; İbn Âşûr, **a.g.e.**, VIII, 158.

Tahzîr ve Tenbîh

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا تُكَلِّفُوا نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.

“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah’a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alarsınız diye emretti.”⁶⁹¹

İbn Âşûr, âyetteki ölçü ve tartıyı adaletle tutma emrini, “Onların ahlaklarının bozukluğuna bir tenbîh, aynı zamanda da kendisiyle övündükleri cömertliğe yapılan bir hatırlatmadır” şeklinde tefsir eder. Sanki şöyle demek gibidir: “Sizin uğrunda birbirinizle rakabet ettiğiniz cömertliğiniz nerede? Ölçtüğünüz ya da tarttığınızda o cömertliğinizi gösterin!”⁶⁹²

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Bu (Kur’ân) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”⁶⁹³

4.1.2. Nehiy Üslûbû ve Mecâzî Anlamları

Nasihat Etme ve Yol Gösterme

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهَدْيِ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ.

“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün

⁶⁹¹ el-En’âm, 6/152.

⁶⁹² Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VIII, 165.

⁶⁹³ el-En’âm, 6/155. Âyetteki emirde tahzîr anlamı vardır. Bkz.: Sâbûnî, a.g.e., I, 430. Başka bir âyet için bkz.: el-En’âm, 6/121. Bu âyette hakiki nehy anlamıyla birlikte tahzîr (sakındırma) anlamı da vardır. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., VIII, 39.

yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma.”⁶⁹⁴

İbn Âşûr, âyetteki nehyin ilme teşvik anlamı içerdiğini zikretmektedir. Râzî ise nehyin tebî‘d (uzaklaştırma) ve zecr (men etme, engelleme) anlamı içerdiğini söyler.⁶⁹⁵ Biz ise buradaki nehyin, nasihat etme ve yol gösterme anlamında kullanıldığı kanaatindeyiz.

Tehyîc/Coşturma, Tahrîd/Teşvik Etme ve İlhâb/Kışkırtma

أَفَعَيِّرَ اللَّهُ أَتَّبِعِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ.

“Size Kitab’ı (Kur’an’ı) hak olarak indiren O iken ben Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım?” (de). Kendilerine kitap verdiklerimiz de onun, Rabbin katından hak olarak indirilmiş olduğunu bilirler. O hâlde, sakın şüphecilerden olma!”⁶⁹⁶

Tahzîr ve Tenbîh

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ.

⁶⁹⁴ el-En’âm, 6/35.

⁶⁹⁵ Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VII, 207; Râzî, a.g.e., XII, 521.

⁶⁹⁶ el-En’âm, 6/114. Râzî, a.g.e., XIII, 124; Beyzâvî, a.g.e., II, 179. Ebussuûd, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm*, III, 177. Zuhaylî, a.g.e., VIII, 12. Âlûsî, buradaki nehyin, Rasûlullâh’a olabileceği gibi, ta’rizen ümmete de yapılmış olabileceğini zikreder. Bkz.; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, IV, 255. Ebû Hayyân, bu âyetteki أَفَعَيِّرَ اللَّهُ أَتَّبِعِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا “Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım?” istifhâmının Allah’i tennîhi anlamında kullanıldığını zikreder. Bkz.: Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, IV, 627. Benzer anlamlı âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/14.

“Rab’lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na duâ edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.”⁶⁹⁷

4.1.3. İstifhâm Üslûbû ve Mecâzî Anlamları

Takrîr/Onaylatma

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَتَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ.

“De ki: “Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?” De ki: “Allah benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur’an bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu. Gerçekten siz mi Allah ile beraber başka ilâhlar olduğuna şahitlik ediyorsunuz?” De ki: “Ben şahitlik etmem.” De ki: “O, ancak tek bir ilâhtır ve şüphesiz ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.”⁶⁹⁸

قُلْ مَنْ يُنَجِّيْكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّيْنٍ أَتَجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ.

“De ki: “Sizler, açıktan ve gizlice O’na ‘Eğer bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden olacağız’ diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) kim kurtarır?”⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ el-En’âm, 6/52. Tefsirlerde bu manaya rastlamamakla birlikte bağlamdan sakındırma, uyarma anlamında kullanıldığı kanısına vardık. Benzer anlamdaki diğer âyetler için bkz.: el-En’âm, 6/142, 153.

⁶⁹⁸ el-En’âm, 6/19. İbn Âşûr, a.g.e., VII, 166. Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 459. Beyzâvî; “İçerisinde inkâr ve istibâd anlamı da barındıran takrîr anlamındadır” der. Bkz.: Beyzâvî, a.e., II, 157. Âyetteki ikinci istifhâm olan “أَتَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى” “Gerçekten siz mi Allah ile beraber başka ilâhlar olduğuna şahitlik ediyorsunuz?” cümlesi, istifhâm-ı inkârîdir. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., VII, 169. Aynı anlamda kullanılan diğer âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/30. İbn Âşûr, a.e., VII, 188. Beyzâvî ve Ebussuûd هَذَا بَالِغٌ cümlesindeki istifhâm hemzesinin dirilmeyi yalanlamalarına karşılık takrî’ (kınama, azarlama) anlamında olduğunu zikrederler. Bkz.: Beyzâvî, a.e., II, 159; Ebussuûd, a.g.e., III, 124; Sâbûnî, a.g.e., I, 386.

⁶⁹⁹ el-En’âm, 6/63. İbn Âşûr, a.e., VII, 280; Âlûsî, a.g.e., IV, 169; Ebussuûd, a.g.e., III, 145.

İnkâr/Yadırgama

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ تُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا
وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ.

“Onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık. Topraklarından nehirler akıttık. Sonra da günahları sebebiyle onları helâk ettik ve arkalarından başka bir nesil var ettik.”⁷⁰⁰

Âyetteki istifhâm, inkârî tevbîhî’dir.⁷⁰¹ Ebû Hayyân ise buradaki istifhâmın i’tibâr (ibret alma) anlamında kullanıldığını beyân etmektedir.⁷⁰² Biz istifhâm-ı inkârî görüşünü tercih ettik.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يُفَصِّحُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا
شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَغَرَّبْنَاهُمْ حَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَاْفِرِينَ.

“(O gün Allah, şöyle diyecektir:) “Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” Onlar şöyle diyecekler: “Biz kendi aleyhimize şahitlik

⁷⁰⁰ el-En’âm, 6/6. Aynı anlamdaki diğer âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/32. Zuhaylî, **et-Tefsîru’l-munîr**, VII, 176. İbn Âşûr, âyetteki istifhâmda müminleri dünyanın zînet ve süsüne aldanmalarından tahzîr (sakındırma) anlamı bulunduğunu beyân eder. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 193. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/71, 74, 80, 81. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 312, 327, 329, 330; Âlûsî, **a.e.**, IV, 194; Ebussuûd, **a.e.**, III, 151, 155; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 398, 402; Zuhaylî, **a.g.e.**, VII, 253, 271. En’âm 81. âyetteki **فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ** “Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?” cümlesindeki istifhâm, tebkît içindir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 332. Âlûsî ise bu âyetteki birinci istifhâm olan **وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُكُمْ** “Ortak koştüğünüz şeylerden ne diye korkayım?” cümlesindeki istifhâmın vuku’ un nefyi için, **فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ** daki istifhâmın ise, vâkî olanın istibâd’ı (akıldan uzak görmek) için getirildiğini zikretmektedir. Bkz.: Âlûsî, **a.e.**, IV, 195. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/114. İbn Âşûr, **a.e.**, VIII, 14; Âlûsî, **a.e.**, IV, 253, Ebussuûd, **a.e.**, III, 176-177. Ebû Hayyân ise, bu âyetteki **أَفَعَيِّرَ** **لَا أَتَّبِعِي حَكْمًا غَيْرَ اللَّهِ** “Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım?” istifhâmının **اللَّهُ أَتَّبِعِي حَكْمًا** “Allah’dan başka bir hakem aramam” şeklinde nefy anlamında kullanıldığını zikreder. Bkz.: Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-muhîr**, IV, 627. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/71. İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 300. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/158. Âyetteki istifhâm-ı inkârî’dir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VIII, 184.

⁷⁰¹ Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 136; Âlûsî, **a.e.**, IV, 89; Ebussuûd, **a.e.**, III, 110.

⁷⁰² Bkz.: Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 438.

ederiz.” Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.”⁷⁰³

Buradaki istifhâm, tevbih ve takrî‘ için gelmiştir. İbn Âşûr ise, istifhâmın takrîr/onaylatma anlamında kullanıldığını söylemektedir.⁷⁰⁴ Biz ilk görüşü tercih ettik.

Şaşıрма ve Hayret Gösterme

انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ.

“Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve iftira edip durdukları şeyler (uydurma ilâhları) onları nasıl yüzüstü bırakıp kayboluverdi?”⁷⁰⁵

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ.

“De ki: “O, size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe, ya da sizi grup grup birbirinize düşürmeğe ve kiminizin şiddetini

⁷⁰³ el-En’âm, 6/130. Benzer anlamlı âyetler için bkz.: el-En’âm, 6/143, 144, 158. Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II, 405; İbn Âşûr, **a.g.e.**, VIII, 184; Sâbûnî, **Safvetu’t-tefâsir**, I, 425. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/91. Zuhaylî, **a.g.e.**, VII, 286. el-En’âm, 6/14. İstifhâm-ı inkârî tevbihîdir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 156; Beyzâvî, **Envâru’t-tenzîl**, II, 156; Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 452; Ebussuûd, **a.g.e.**, III, 116. el-En’âm, 6/22. Bu âyetteki istifhâm da inkârî tevbihîdir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 175; Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 157; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 384. Benzer anlamdaki diğer bir âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/50. İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 243; Âlûsî, **a.g.e.**, IV, 148. Ebussuûd ise أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ “Düşünmez misiniz?” cümlesindeki istifhâmın takrî‘ ve tevbih (azarlama, kınama) için kullanıldığını beyân etmektedir. Bkz.: Ebussuûd, **a.e.**, III, 137. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/122. İbn Âşûr, **a.e.**, VIII, 43; Âlûsî, **a.e.**, IV, 262; Ebussuûd istifhâm hemzesinin inkâr ve nefy için geldiğini söyler. Bkz.: Ebussuûd, **a.e.**, III, 180. Benzer anlamdaki diğer bir âyet için Bkz.: el-En’âm, 6/164. İbn Âşûr, **a.e.**, VIII, 206; Âlûsî, **a.e.**, IV, 312; Beyzâvî, **a.e.**, II, 191; Ebussuûd, **a.e.**, III, 207. Sâbûnî ise takrîr ve kâfirleri tevbih (azarlama) için kullanıldığını söyler. Bkz.: Sâbûnî, **a.e.**, I, 432. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/74, 80, 81. Âyetlerdeki istifhâmlar, inkârî tevbihîdir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 312, 327, 330. Ayrıca 80. âyetteki istifhâmda inkârın yanı sıra, te’yîs (ümitsizliğe düşürme) anlamı da vardır. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 327, 329. Âyet 81’deki “فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ” “Öyleyse iki taraftan hangisi güvende olmaya daha layıktır?” istifhâm, takrîr içindir. Bkz.: Ebussuûd, **a.e.**, III, 156. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/143, 144. Âyetlerdeki “الَّذِينَ حَزَمَ أَمُّ الْأُنثِيَيْنِ” “Allah iki erkeği mi yoksa iki dişi mi haram kıldı,?” istifhâm’ı, tevbih ve takrî‘ içindir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VIII, 130.

⁷⁰⁴ Bkz.: Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 397; Ebû Hayyân, **a.e.**, IV, 647; Zuhaylî, **a.e.**, VIII, 44; Sâbûnî, **a.e.**, I, 419; İbn Âşûr, **a.e.**, VIII, 75.

⁷⁰⁵ el-En’âm, 6/24. Ebussuûd, **a.e.**, III, 120; Sâbûnî, **a.e.**, I, 384. Zuhaylî, **a.e.**, VII, 166.

kiminize tattırmaya gücü yetendir.” Bak, anlasınlar diye, âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz.”⁷⁰⁶

Nefy/Olumsuzluk

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ.

“Yahut “Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk” demeyesiniz, diye bu Kur’an’ı indirdik. İşte size Rabbinizden açıkça bir delil, bir hidayet ve bir rahmet geldi. Artık Allah’ın âyetlerini yalanlayan ve (insanları) onlardan çeviren kimseden daha zalim kimdir? İnsanları âyetlerimizden alıkoymaya kalkışanları, yapmakta oldukları engellemeden dolayı azabın en kötüsü ile cezalandıracağız.”⁷⁰⁷

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ.

“Allah’a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, “Bana vahyolundu” diyen, ya da “Allah’ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim” diye

⁷⁰⁶ el-En’âm, 6/65. İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, VII, 285; Âlûsî, **a.g.e.**, IV, 145. Aynı anlamdaki diğer bir âyet için bkz.: el-En’âm, 6/11, 95. Âyetteki “فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ” “Nasıl çevriliyorsunuz?” istifhâm’ı içerisinde taaccüb olan inkârîdir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VII, 389.

⁷⁰⁷ el-En’âm, 6/157. Âyetteki istifhâm “لَا أَحَدٌ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ” anlamındadır. Bkz.: Zuhaylî, **a.g.e.**, VIII, 110. İbn Âşûr, istifhâmın vaîd ve tehekküm (alay) anlamı taşıdığını zikretmektedir. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VIII, 183. Aynı anlamdaki başka bir âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/119. İbn Âşûr, istifhâmın “Üzerine Allah’ın adı anılıp kesilenden yememeniz için hiçbir sebep yok o halde yiyin!” anlamında nefy için kullanıldığını zikreder. İbn Âşûr, ayrıca buradaki istifhâmın içinde levâm (kınama) anlamı barındırdığını da söyler. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VIII, 33. Âlûsî, Ebû Hayyân ve Ebussuûd ise, istifhâmın, inkârî olduğunu söylerler. Bkz.: Âlûsî, **a.g.e.**, IV, 259; Ebû Hayyân **a.g.e.**, IV, 630; Ebussuûd, **a.g.e.**, III, 179. Ali İhsan Pala ise makalesinde, buradaki istifhâmın, “Üzerlerine Allah’ın adı anılmış hayvanların etlerinden yiyin” şeklinde emir anlamına geldiğini söyler. Bkz.: Pala, “**Soru Cümlelerinin Emre Delâleti**”, s. 83. (65. Dipnot).

laf eden kimseden daha zalim kimdir? Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, “Haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı doğru olmayanı söylediğiniz ve O’nun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız” diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!”⁷⁰⁸

Tebkît/Ayıplama, Azarlama

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ لِيَجْمَعَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

“De ki: “Şu göklerdeki ve yerdekiler kimindir?” “Allah’ındır” de. O, merhamet etmeyi kendine gerekli kıldı. Andolsun sizi mutlaka kıyamet gününe toplayacak. Bunda hiç şüphe yok. Kendilerini ziyana uğratanlar var ya, işte onlar inanmazlar.”⁷⁰⁹

Emir

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

“(Ey Muhammed!) De ki: “Söyleyin bakalım. Acaba size Allah’ın azabı gelse veya size kıyamet saati gelip çatsa (böyle bir durumda) siz Allah’tan başkasını mı çağırırsınız? Eğer (putların size yararı dokunduğu iddianızda) doğru söyleyenlerseniz (haydi onları yardıma çağırın).”⁷¹⁰

⁷⁰⁸ el-En’âm, 6/93. İbn Âşûr ve Ebussuûd, istifhâmın nefy anlamında olduğunu ancak içerisinde inkâr anlamı da barındırdığını zikretmektedirler. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VII, 374. Ebussuûd, **İrşâdu’l-‘akli’s-selîm**, III, 163; Sâbûnî, **Safvetu’t-tefâsir**, I, 405. Aynı anlamda kullanılan diğer bir âyet için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/21. Ebû Hayyân, **el-Bahru’l-muhîr**, IV, 463. Ebussuûd bu âyetteki istifhâmın inkâr ve istib’âd (akıldan uzak görme) için kullanıldığını zikretmektedir. Bkz.: Ebussuûd, **a.g.e.**, III, 119. Zuhaylî ve Sâbûnî ise nefiy anlamında kullanılan istifhâm-ı inkârî’dir derler. Bkz.: Zuhaylî, **a.g.e.**, VII, 161; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 384. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/144.

⁷⁰⁹ el-En’âm, 6/12. Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 328; Beyzâvî, **Envâru’t-tenzîl**, II, 155; Sâbûnî, **a.e.**, I, 381. İbn Âşûr’a göre istifhâm takrîrîdir. Kastolunan anlam ise, müşrikleri tebkît/azarlamak, kınamak ve onları ikrâr etmeye zorlamaktır. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 150. Ebussuûd ise takrîr ve tenbîh içindir. Bkz.: Ebussuûd, **a.e.**, III, 115.

⁷¹⁰ el-En’âm, 6/40. Aynı anlamda kullanılan başka âyetler için ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/46. Yalnız bu âyette geçen نُصَرِّفُ الْآيَاتِ “Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz?!” cümlesindeki istifhâm taaccüb için, مَنْ إِلَهَ غَيْرَ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ “Allah’tan başka onu size (geri) getirecek ilâh kimmiş?”

أَرَأَيْتُمْ ya da أَرَأَيْتُمْ şeklinde gelen “Gördün mü?” yapıları, peşinden ister mefulüm bih, isterse de şart gelsin içerisinde أَخْبِرْنِي "Söyle bana!" şeklinde zımnî bir emir barındırır.⁷¹¹ Âlûsî, bu tür yapıların emrin yanı sıra taaccüb anlamı da içerebileceğini zikretmektedir. Beyzâvî de taaccüb anlamında olduğunu söyler.⁷¹² İbn Âşûr ise أَرَأَيْتُمْ terkîbînin kullanılışının çok meşhur olup, Arap kelâmında kendisine ihtimâm gösterilmesi istenen cümleye bunun gibi terkiplerle başladığını zikreder ve buradaki hemzenin takrîr için geldiğini beyân eder. Biz burada emir anlamını tercih ettik. أَعْيَرَ اللَّهُ تَدْعُونَ cümlesindeki istifhâm ise tebkît anlamı içermektedir.⁷¹³

Küçümseme ve Hafife Alma

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ.

“Böylece insanların bazısını bazısı ile denedik ki, “Allah, aramızdan şu adamları mı iman nimetine lâayık gördü?” desinler. Allah, şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?”⁷¹⁴

Zemahşerî, istifhâmın inkârî olduğunu zikreder. Sâbûnî, âyetteki istifhâmda istihzâ (alay) ve inkâr olduğunu beyân eder. İbn Âşûr, bu sorunun, içinde taaccüb ve inkâr anlamı barındırdığını söylemektedir. أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ cümlesindeki istifhâm ise takrîrî dir.⁷¹⁵ Beyzâvî, أَعْيَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ cümlesindeki istifhâmın, inkârî

cümlesindeki istifhâm ise, takrîr anlamındadır. Bkz.: İbn Âşûr, **a.g.e.**, VII, 234, Ebussuûd, **a.g.e.**, III, 134. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/47. Bu âyette geçen ikinci soru cümlesi olan هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ “Zalimler toplumundan başkası mı helâk edilecek?” cümlesindeki istifhâm-ı inkârî olup, لَا يُهْلَكُ بِذَلِكَ anlamındadır. Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 237. Ebussuûd, buradaki istifhâmın takrîr için geldiğini beyân etmektedir. Bkz.: Ebussuûd, **a.e.**, III, 135. Ebû Hayyân ise, istifhâmın nefy anlamında هَلْ يُهْلَكُ مَا هَلْ هَلْ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ olduğunu söyler. Bkz.: Ebû Hayyân, **a.g.e.**, IV, 517.

⁷¹¹ Bkz.: Abdülazîz Kalkîle, **el-Belâğatu'l-istilâhiyye**, s. 174.

⁷¹² Bkz.: Âlûsî, **Rûhu'l-meânî**, IV, 141; Beyzâvî, **a.g.e.**, II, 161.

⁷¹³ Bkz.: İbn Âşûr, **a.e.**, VII, 221-222; Beyzâvî, **a.e.**, II, 161; Ebussuûd, **a.e.**, III, 132.

⁷¹⁴ el-En’âm, 6/53.

⁷¹⁵ Bkz.: Zemahşerî, **a.g.e.**, II, 352; Sâbûnî, **a.g.e.**, I, 392; İbn Âşûr, **a.g.e.**, VII, 254, 256; Ebussuûd, **a.g.e.**, III, 140. Sâbûnî, **a.e.**, I, 392.

olduğunu beyân ederken, Zuhaylî ise istifhâmın taaccüb bidirdiğini söyler.⁷¹⁶ Biz ise âyetteki istifhâmın küçümseme ve hafife alma anlamında olduğu kanaatindeyiz.

Akıldan Uzak Görme

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَيْسَ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.

“O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O’nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁷¹⁷

Tehekküm/Alay Etme

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
حَتَّى دَاخُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ.

“Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”⁷¹⁸

Ebû Hayyân ve Sâbûnî, buradaki istifhâmın kendisiyle tehekküm (alay) kastolunan istifhâm-ı inkârî olduğunu beyân eder. Zuhaylî ise, istifhâmın لا علم عندكم “Sizin (iddianızı ispatlayacak) bir bilginiz yok” şeklinde nefy anlamında olduğunu zikreder.⁷¹⁹

4.1.4. Temennî Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Pişmanlık

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

⁷¹⁶ Bkz.: Beyzâvî, a.g.e., II, 164; Zuhaylî, a.g.e., XXVI, 26.

⁷¹⁷ el-En’âm, 6/101. Âlûsî, a.g.e., IV, 228; Râzî, Mefâtîhu’l-gayb, XIII, 93; Ebussuûd, a.e., III, 169.

⁷¹⁸ el-En’âm, 6/148.

⁷¹⁹ Bkz.: Ebû Hayyân, a.g.e., IV, 682; Sâbûnî, a.g.e., I, 426; Zuhaylî, a.g.e., VIII, 87.

“Ateşin karşısında durdurulup da, “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak” dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!”⁷²⁰

4.1.5. Nidâ Üslûbu ve Mecâzî Anlamları

Üzüntü ve Hayıflanma

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقُفُّوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

“Ateşin karşısında durdurulup da, “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak” dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!”⁷²¹

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَعْتَهُ قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ.

“Allah’ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatınca, bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, “Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay hâlimize!” diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür!”⁷²²

Şânının ve Mertebesinin Yüceliğine İşâret

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ.

⁷²⁰ el-En’âm, 6/27. Ebussuûd, a.g.e., III, 123; Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 333; Ebû Hayyân, a.e., IV, 474; Beyzâvî, a.g.e., II, 158. Tefsirlerde âyetteki temenninin pişmanlık anlamına geldiğine açıkça rastlanmamakla birlikte bağlamdan bu anlamda olduğu kanısına vardık.

⁷²¹ el-En’âm, 6/27. Nidâ edatı tahassür (üzüntü ve hayıflanma) anlamı içerir. Bkz.: İbn Âşûr, a.g.e., VII, 184.

⁷²² el-En’âm, 6/31. Nidâ tahassür (hayıflanma, pişmanlık ve üzüntü) içindir. Bkz.: Âlûsî, a.g.e., IV, 125; Ebussuûd, a.e., III, 125. İbn Âşûr buradaki nidâ’nın, dünyaya aldandıkları için kendi aptallıklarına karşı yapılan bir nidâ olduğunu söyler. Bkz.: İbn Âşûr, a.e., VII, 193.

“(Bundan) Sonra onların: «Rabbimiz olan Allah'a and olsun ki, biz müşriklerden değildik» demelerinden başka bir fitneleri (mazeretleri) olmadı/kalmadı.”⁷²³

Küçük Görme

وَيَوْمَ يُخْشَرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مُثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ.

“Onların hepsini bir araya toplayacağı gün şöyle diyecektir: “Ey cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp aranızda kattınız.” Onların insanlardan olan dostları, “Ey Rabbimiz! Bizler birbirimizden yararlandık ve bize belirlediğin süremizin sonuna ulaştık” diyecekler. Allah da diyecek ki: “Allah’ın diledikleri (affettikleri) hariç, içinde ebedî kalmak üzere duracağınız yer ateştir.” Ey Muhammed! Şüphesiz senin Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.”⁷²⁴

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَاتَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ.

“De ki: “Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Ben de (görevimi) yapacağım. Ama dünya yurduunun sonucunun kimin olacağını yakında öğreneceksiniz. Şüphesiz, zalimler kurtuluşa eremezler.”⁷²⁵

⁷²³ el-En’âm, 6/23. Âyetteki nidâ edatı hazfedilmiş olmakla birlikte, zikredilseydi uzak için kullanılan يا nidâ edatı kullanılacaktı. Ayrıca bkz.: el-En’âm, 6/128.

⁷²⁴ el-En’âm, 6/128. Allah (c.c) onlara yakın olduğu halde uzak için kullanılan يا nidâ edatı ile seslenmesi insanları azdıran cin topluluğunu hor ve hakir görme anlamı vardır. رَبَّنَا da nidâ edatı olan يا hazfolmuştur. Bu da muhatabın şanın ve mertebesinin yüceliğine işaret etmektedir.

⁷²⁵ el-En’âm, 6/135. Rasûlullâh’dan (s.a.v) kavmine yakın olduğu halde uzak için kullanılan يا nidâ edatıyla seslenmesi istenerek gafletlerine işaret edilmiştir. İbn Âşûr; “Rasulullah’dan (s.a.v) kelâmına nidâ ile başlamasının istenmesi kavmine söyleceği şeylerin mühim olduğuna ve onların da buna ihtimam göstermeleri gerektiğine işaret içindir” der. Bkz.: İbn Âşûr, **et-Tahrîru ve’t-tenvîr**, VIII, 90.

En'âm Sûresinde de emir, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ gibi unsurların sıklıkla işlendiği görülmektedir. Emrin mecâzî anlamlarına ilâveten, tahzîr, tenbîh ve nehiy anlamlarında, nehiy üslûbunun ise, tehyic, tahrîd ve ilhâb anlamında da geldiği tespit edilmiştir. İstifhâm üslûbu ise bütün âyetlerde mecâzî manada kullanılmaktadır.

SONUÇ

Belâgat, yerinde ve düzgün söz söyleme usûl ve kaidelerini inceleyen ve öğreten ilim olup, meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç ilim dalından müteşekkildir. Meânî ilmi ise, sözün yerinde kullanılmasını, (muktezâ-i hâle uygunluk) muhatap ve konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan bir ilim dalıdır.

Kelâm'ı, ihbârî ve inşâî olma yönünden inceleyen meânî ilmine göre, doğruya veya yalana ihtimalli olan sözler ihbârî; doğru veya yalan anlamı yüklenemeyen sözler ise inşâî olmakla nitelenirler. İnşâ da talep bildirmeyen (gayr-ı talebî) ve talep bildiren (talebî) olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Araştırmamızda incelediğimiz talep bildiren inşâ, sözü söyleyen kişinin inancına göre söylendiği anda henüz meydana gelmemiş ve ancak o sözden sonra gerçekleşecek bir fiilin varlığını gerektiren inşâ türüdür. Emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ olmak üzere beş kısımdan meydana gelmektedir.

İnşâ çeşitleri olan emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ üslûpları, çalışmamızda da uzun uzadıya üzerine eğildiğimiz gibi, bazen belâğî bir nükte gereği, kendi hakiki anlamlarının dışına çıkıp, mecâzî olarak başka anlamlarda kullanılırlar.

Kur'ân'ı Kerîm'de okuyanları bıktıracak, dinleyenlere ağır gelerek tefekkürden uzaklaştıracak tek düze kalıp ifadeler yerine, çok çeşitli dilsel anlatımlar tercih edilmiştir. Bazı üslûpların birbirlerinin yerine tercih edilmesi ise, dinleyenin dikkatini çekip, üzerinde daha fazla tesir meydana getirmek içindir. Örneğin içkiye nihâî olarak yasaklama getirilen âyette “فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ” “Artık bunlardan vazgeçtiniz

değil mi? (el-Mâide, 5/90-91) buyrularak istifhâm ile “أَنْتَهُوْا” “Vazgeçin” anlamı kastedilmektedir. Buradaki emrin doğrudan emir sigası ile değil de soru (istifhâm) kalıbıyla getirilmesinin, muhatapın üzerinde daha büyük bir etki bırakacağından hiç şüphe yoktur.

Nisâ Sûresi'ndeki talebi inşâ unsurlarını incelediğimizde, sûrede geçen unsurların mecâzî anlamda sıkça kullanıldığı, özellikle de istifhâm üslûbunun tamamının mecâzî manada geldiği görülmüştür. Nidâ üslûbu, geçtiği bütün âyetlerde başta da açıkladığımız üzere mecaz kapsamında değerlendirilmiş olup, bu üslûbun, bu

sûrede nidâ olunan işin büyüklüğüne işâret etmek, teşvik etmek, sakındırma ve tenbîh anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Talebî inşâ unsurları Mâide Sûresi'nde incelendiğinde, yine bu unsurların mecâzî anlamda yoğun bir biçimde getirildiği müşâhede edilmektedir. Emrin ilk bölümde anlatılan mecâzî anlamlarına ilâveten, vücûb ve nüdb arasında müştereklik ve teşvik anlamlarında, nehiy üslûbunun ise, tahzîr ve tenbîh anlamında da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sûrede temennî üslûbuna rastlanılmamaktadır.

En'âm Sûresi'nde de emir, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ gibi unsurların sıklıkla işlendiği görülmektedir. Emrin mecâzî anlamlarına ilâveten, tahzîr, tenbîh ve nehiy anlamlarında, nehiy üslûbunun ise, tehyic, tahrîd ve ilhâb anlamında da geldiği tespit edilmiştir. İstifhâm üslûbu ise bütün âyetlerde mecâzî manada kullanılmaktadır.

Bir üslûptaki mecâzî kullanımın belirlenmesi, sübjektif bir aktivite olması sebebiyle incelediğimiz Nisâ, Mâide ve En'âm Sûreleri'nin âyetlerindeki bazı üslûplarda, farklı pek çok yorumun yapıldığı görülmektedir. Kur'ân'ı lafız ve mana açısından anlamamanın lüzumu ve mana açısından anlaşılmasının ondaki belâğî üslûp özelliklerini kavramak ile hâsıl olacağı noktadan hareketle üzerinde çalıştığımız adı geçen sûrelerde, muhataba tesirinin daha büyük olması açısından talebî inşâyı oluşturan unsurlar olan emir, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ üslûplarının mecâzî anlamda sıkça kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız.

KAYNAKÇA

Abdulfettâh Feyyûd
Besyûnî:

‘İlmu’l-me’ânî: Dirâse belâğîyye ve nakdiyye li-mesâilî’l-me’ânî, Müessesetü’l-muhtâr li’n-neşri ve’t-tevzî’, Kahire, 2015.

Abdulkerîm Mahmud
Yûsuf:

Üslûbu’l-istifhâm fi’l-Kur’ânî’l-Kerîm: ğarazuhû-i’râbuhû, Mektebetu’l-Gazzâlî, Dimaşk, 2000.

Abdalmüteâl Sa’îdî:

el-Belâġatu’l-‘âliye: İlmu’l-me’ânî, Mektebetu’l-âdâb, Kahire, 1991.

Abdurrahmân Hasan
Habenneke el-
Meydânî:

el-Belâġatu’l-‘arabiyye: Üsûsuhâ ve ‘ulûmuhâ ve funûnuhâ, I-II, Dâru’l-kalem/ed-Dâru’ş-şâmiyye, Dimaşk/Beyrut, 1996.

Abdulkâdir Huseyn:

el-Muhtasar fî târihi’l-belâġa, Dâru garîb, Kahire, 2001.

Abdulazîz Atîk:

fi’l-Belâġati’l-‘arabiyye: ‘İlmu’l-me’ânî el-beyân el-bedî’, Dâru’n-nahdati’l-arabiyye, Beyrut, t.y.

Abduh Abdulazîz
Kalkîle:

el-Belâġatu’l-ıstılâhiyye, Dâru’l-fkri’l arabî, Kahire, 1992.

Abduh Abdulazîz
Kalkîle:

el-Kazvînî ve şurûhu’t-telhîs, Mektebetu’n-nehda, Bağdat, 1967.

Abduh Abdulazîz
Kalkîle:

Esâlîb belâğîyye: el-Fesâha-el-Belâġa-el-Meânî, Vekâletu’l matbûât, Kuveyt, 1979-1980.

Ahmed Mustafa el-
Merâġî:

Ulûmu’l-belâġa: el-Beyân, ve’l-Meânî, ve’l-Bedî’, Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1993.

Ahmed Mâhir el-
Bakarî:

Esâlîbu’n-nefy fi’l-Kur’ân, el-Mektebu’l-arabiyyi’l-hadîs, İskenderiye, 1989.

Ahmed b. Hanbel, Ebû
Abdillah Ahmed b.
Muhammed Şeybânî

Müsned.

- Akdemir, Hikmet: **Belâğat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yay., İzmir, 1999.
- Aktaş, Sahip: **“Kur’an’da İstifhâm Üslûbu”**, Fırat Üniv. İlâhiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.
- Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali: **et-Tırâz li esrâî’l-belâğa ve ‘ulûmi hakâiki’l-i‘câz**, I-III, el-Mektebetu’l-unsuriyye, Beyrut, 2002.
- Ali el-Cârim-Mustafa Emin: **el-Belâğatu’l-vâzıha: el-Beyân, el-Meânî, el-Bedi‘**, Dâru’l-meâ‘rif, y.y., 1999.
- Ali Uşrî Zâyed: **el-Belâğatu’l-‘arabiyye târîhuhâ, mesâdiruhâ menâhicuhâ**, Mektebetu’ş-şebâb, Kahire, 1982.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud b. Abdullah, Matlûb, Ahmet: **Rûhu’l-meânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l Azîm ve’s-seb’ul-mesânî**, (Thk. Ali Abdu’l-Bâri Atıyye), I-XVI, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1995.
- Âmidî, Ebu’l Hasen Seyyidüddîn Ali b. Ebî Ali: **el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm**, (Thk. Abdurrezzâk Affî), I-IV, el-Mektebetu’l-islâmî, Beyrut, Dımaşk, Lübnan, t.y.
- Apaydın, H. Yunus: **“Nehiy”**, **DİA**, İstanbul, 2006, XXXII, s. 544-547.
- Arslan, Ahmet Turan: **“Askerî, Ebû Hilâl”**, **DİA**, İstanbul, 1991, III, s. 489-490.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl: **Kitâbu’s-sınâ‘ateyn**, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebû’l Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu’l-unsuriyye, Beyrut, 1998.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl: **el-Furûku’l-luğaviyye**, (Thk. Muhammed İbrâhîm Selîm), Dâru’l-‘ilm ve’s-sekâfe li’n-neşri ve’t-tevzî, Kâhire, t.y..
- Ateş, Avnullah Enes: **“İstifhâm Üslûbunun Mecâzî Kullanımları ve Meallere Yansıması”**, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:8, 2016, s. 123-14.

Bahâuddîn es-Sübkî,
Ahmed b. Ali b.
Abdü'l-Kâfi:

Bağdâdî, Abdulkâdir
b. Amr:

Bedevî Tabâne:

Begavî, Muhyi's-
sünne Ebû
Muhammed el-Huseyn
b. Mesûd:

Begavî, Muhyi's-
sünne Ebû
Muhammed el-
Huseyn:

Bekrî Şeyh Emîn:

Benli, Mehmet Sami:

Beyhakî, Ebûbekir
Ahmed b. el-Huseyn
b. Ali el-Beyhakî:

Beyzâvî, Nâsiruddîn
Ebû Saîd Abdullah b.
Ömer b. Muhammed:

Bilgegil, Mehmet
Kaya:

‘Arûsu’l-efrâh fî şerhi telhîsi’l-miftâh, (Thk.
Abdülhamîd Hindâvî), I-II, el-Mektebetu’l-asriyye,
Beyrut, 2003.

Hızânetu’l edeb ve lubbu libâbi lisâni’l arab, (Thk.
Abdüsselâm Muhammed Harun), I-XIII,
Mektebetu’l-hancî, Kahire, 1997.

el-Beyânu’l-‘arabî, Dâru’l-menâra-Daru’r-rifâi,
Riyad, 1988.

Meâlimu’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân, (Thk.
Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cum’a
Zamiyriyye- Süleyman Müslim el-Harş), I-VIII, Dâru
taybe, y.y., 1997.

Mu‘cemu’l-belâğati’l-‘arabiyye, Dâru’l-menâra-
Daru’r-rifâi, Cidde-Riyad, 1988.

**el-Belâgatu’l-arabiyye, fî sevbihe’l-cedîd: ‘İlmu’l
meânî**, I-III, Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrut, 1990.

“Miftâhu’l-‘ulûm”, **DİA**, İstanbul, 2005, XXX, s. 20-
21.

Şu‘abu’l-îmân, (Thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid),
I-XIV, Mektebetu’r-rüşd, Riyad, 2003.

Envâru’t-tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl, (Thk.
Muhammed Abdurrahman Maraşlı), I-V, Dâru ihyâi’t
turâsi’l-arabî, Beyrut, 1998.

Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat, Atatürk Üniv.
Yay., Ankara, 1980.

- Bolelli, Nusrettin: “Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:5-6, İstanbul, 1987-1988, s. 165-175.
- Bolelli, Nusrettin: **Belâgat, Beyân-Me‘ânî-Bedî‘ İlimleri Arap Edebiyatı**, İfav Yay., İstanbul, 2006.
- Bostancı, Ahmet: “Arapçada Duâ Üslûbu”, **Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. IV, Sayı:14, Yıl:4, Yaz/2004, s. 25-48.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî: **el-Câmiu’s-sahih.**
- Bulut, Ali: “Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata dair el-Hevâdî fî şerhi’l-Mesâlik Adlı Eseri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:24-25, Samsun, 2007, s. 273-289.
- Bulut, Ali: **Hamza b. Turgut el-Aydınî ve el-Hevâdî fî Şerhi’l-Mesâlik İsimli Eseri**, Etüt Yay., Samsun, 2009.
- Bulut, Ali: **“Hicrî İlk Üç Asırda Kur’ân Filolojisine Dair Eser Veren İlim Adamları ve Eserleri”** Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1999.
- Bulut, Ali: **Belâgat-Meânî-Beyân-Bedî‘**, İfav Yay., İstanbul, 2015.
- Câhız, Ebû Osman Amr. b. Bahr: **el-Beyân ve’t-tebyîn**, I-III, Dâr ve Mektebetul hilâl, Beyrut, 2002.
- Cerîr b. Atıyye b. Huzeyfe el-Hatâfa: **Dîvânu Cerîr**, Dâru Beyrut li’t-tibâ’a ve’n-neşr, Beyrut, 1986.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd: **es-Sihâh Tâcu’l-luğa ve sıhâhu’l-arabiyye**, (Thk. Ahmed Abdu’l-Gafûr Attâr), I-VI, Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, Beyrut, 1987.

- Cilacı, Osman: “Duâ”, **DİA**, İstanbul, 1994, IX, 529, s. 529-530.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed: **Delâilu’l-i‘câz fî ‘ilmi’l-meânî**, (Thk. Abdülhamîd Hindâvî), Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 2001.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali: **Kitâbu’t-tâ’rîfât**, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1983.
- Çağmar, M. Edip: “Mâ Ef’alehu” Taaccüp Kalıbının İ‘râbıyla İlgili Farklı Bir Değerlendirme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:24, İzmir, 2006, s. 187-205.
- Çiftçi, Mehdi: **“Arap Dili ve Belağatına Göre Kur’ân’ı Kerim’de Nehiy”**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân: **es-Sünen**.
- Dikici, Recep: “Hafâcî, İbn Sinân”, **DİA**, İstanbul, 1997, XV, s. 71-72.
- Durmuş, İsmail: “İbnü’l-Esîr, Ziyâeddîn,” **DİA**, İstanbul, 2000, XXI, s. 30-32.
- Durmuş, İsmail: “Sekkâkî, Ebû Ya‘kûb”, **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, s. 332-334.
- Durmuş, İsmail: “Kazvîni, Hatîb”, **DİA**, İstanbul, 2002, XXV, s. 156-157.
- Durmuş, İsmail: “Meânî”, **DİA**, İstanbul, 2003, XXVIII, s. 204-206.
- Durmuş, İsmail: “İnşâ”, **DİA**, İstanbul, 2000, XXII, s. 334-337.
- Düelî, Ebu’l-Esved: **Dîvân**, (Thk. Şeyh Muhammed Hasen Âl Yâsîn), Dâr ve Mektebetu’l-hilâl, Beyrut, 1998

Ebu'l-Atâhiye, Ebû
İshâk İsmail b. el-
Kâsım b. Süveyd:

Ebû Dâvûd, Süleyman
b. Eş'as es-Sicistânî:

Ebû Firâs el-
Hamedânî, Hâris b.
Ebi'l-'Alâ Said b.
Hamedân:

Ebû Hayyân,
Muhammed b. Yûsuf
b. Ali:

Ebu Lüveys Şeyho el-
Yesû'î:

Ebussuûd, Muhammed
b. Muhammed b.
Mustafa:

Ebû Ubeyde, Ma'mer
b. el-Müsennâ et-
Teymî el-Basrî:

Ebû Ubeyde, Ma'mer
b. el-Müsennâ et-
Teymî el-Basrî:

Elmalılı, Muhammed
Hamdi Yazır:

Emîn el-Hûlî:

Dîvân, Dâru Beyrût lit-tıbbâ' ve'n-neşr, Beyrut,
1986.

es-Sünen.

Dîvânu Ebî Firâs el-Hamedânî, (Şrh. Halil
Düveyhî), Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrut, 1994.

el-Bahru'l-muhît fi't-tefsir, (Thk. Sıtkî Muhammed
Cemîl), I-X, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1999.

Enîsu'l-culesâ fî şerhi dîvânî'l-Hansâ, el-
Matbaatü'l-kâsoliyye li'l-âbâi'l-yesûiyyîn, Beyrut,
1896.

İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm,
I-IX, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut, t.y.

Mecâzu'l-Kur'ân, (Thk. Muhammed Fuat Sezgin),
I-II, Mektebetu'l-hâncî, Kâhire, 1961.

Şerh'u nekâiz'i Cerîr ve'l-Ferezdak, (Thk.
Muhammed İbrahim Hûr-Velîd Mahmûd Hâlis), I-III,
el-Mecmeu's-sakâfî, Abu Dabi, 1998.

Hak Dini Kur'an Dili, Feza Yayıncılık, I-X,
İstanbul, t.y.

Fennu'l-Kavl, Matbaatü dâri'l-kütübi'l-mısıriyye,
Kahire, 1996.

- Emîn el-Hûlî: **Arap-İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar**, (trc. Emrullah İşler-Mehmet Hakkı Suçın), Kitâbiyât, Ankara, 2006.
- Erdim, Enes: “Zemahşerî’nin el-Keşşâf’ında Me’âni İlminin Yeri”, **Dini Araştırmalar**, C. XIV, Sayı:38, Ocak-Haziran 2011, s. 75-94.
- Ermevî, Sirâcuddîn Mahmûd b. Ebî Bekr: **et-Tahsîl mine’l mahsûl**, (Thk. Abdulhamîd Ali Ebû Zind), I-II, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1988.
- Ertuğrul, Osman: “Belâgatta Meânî İlmi”, **Iğdır Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:5, 2015, s. 155-181.
- Fadl Hasan Abbâs: **el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ: ‘İlmu’l-meânî**, I-III, Dâru’l-furkân, Ürdün, 1997.
- Fadl Hasan Abbâs: **el-Belâğatu’l-müfterâ ‘aleyhâ beyne’l-asâleti ve’t-tebe’iyye**, Dâru’l-furkân, Ürdün, 1999.
- Fahrüddîn er-Râzi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Huseyn: **el-Mahsûl fî ‘İlmi usûli’l fıkıh**, (Thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî), I-VI, Müessesetü’r-risâle, y.y., t.y.
- Fahrüddîn er-Râzi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Huseyn: **Mefâtîhu’l-gayb**, Dâru ihyâi’t turâsi’l-arabî, I-XXXII, Beyrut, 1999.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh b. Manzûr ed-Deylemî: **Meânî’l-Kur’ân**, (Thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettâh İsmail eş-Şelebî), Dâru’l-mısırye li’t-te’lif ve’t-terceme, I-III, Mısır, t.y.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûp: **el-Kâmûsu’l-muhît**, (Thk. Muhammed Naîm el-Arksûsî), Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 2005.
- Fehmi, Mehmed: **Tarih-i edebiyât-ı arabiyye**, Matbaat-i âmire, İstanbul, 1917.

- Gezer, Süleyman: “İnşâ-Haber” Bağlamında Kur’an Dilinin Yapısı”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VI, Sayı: 11, Çorum, 2007/1, s. 135-153.
- Görgün, Tahsin: “Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ”, **DİA**, İstanbul, 2000, XXII, s. 341-342.
- Gürkan, Nejdet: “Kurânın Anlaşılabilirliği Bağlamında İslâm Geleneğinde Dil Olgusu ve Beyân Kavramı”, **Marife Dergisi**, Yıl:10, sayı:2, Güz/2010, s. 67-96.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah: “Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:11, Erzurum, 1993, s. 268-298.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah: **İ’câz ve Belâgat Deyimleri**, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum, 2001.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah: “Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:8, Erzurum, 1988, s. 115-127.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah: “Bedî’”, **DİA**, İstanbul, 1992, V, s. 320-322.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah: “Beyân”, **DİA**, İstanbul, 1992, VI, s. 22-23.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah: Abdülkâhir el-Cürcânî“, **DİA**, İstanbul, 1988, I, s. 247-248.
- Halil Altuntaş-
Muzaffer Şahin: **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2011.
- Hâmid Sâlih Halef er-Rabî’î: **Mekâyîsu’l-belâğa beyne’l-udebâ ve’l-‘ulemâ**, Menşûrâtu Câmiâti Ümmi’l-Kurâ, Mekke, 1996.

Hatîb el-Kazvînî,
Muhammed b.
Abdurrahman
Celâlüddîn:

Hatîb el-Kazvînî,
Muhammed b.
Abdurrahman
Celâlüddîn:

Hüseyin Nassâr:

Hüseyin Cum‘a:

Irmak, Mustafa:

İbn Dureyd, Ebu Bekr
Muhammed b. el-
Hasen:

İbnu‘l Esîr, Ebu‘l Feth
Ziyâuddîn Nasrullah
b. Muhammed:

İbn Âşûr, Muhammed
et-Tâhir b.
Muhammed:

İbn Fâris, Ebu‘l
Huseyn Ahmed b.
Fâris el-Kazvînî:

et-Telhîs fî ulûmi‘l belâğa, (Thk. Abdurrahman el-Berkûkî) Dâru‘l-fikri‘l-arabî, y.y., 1932.

el-Îzâh fî ulûmi‘l-belâğa el-meânî, ve‘l-beyân ve‘l-bedî‘ Dâru‘l-kütübi‘l-‘ilmiyye, Beyrut, t.y

İ‘câzu‘l-Kur‘ân: el-kasem fî‘l-Kur‘âni‘l-Kerîm, Mektebetu’s-sekâfeti‘d-diyniyye, Mısır, 2001.

Cemâliyyetu‘l-haber ve‘l-inşâ: dirâse belâğiyye cemâliyye nakdiyye, Menşûrâtu ittihâdi‘l-küttâbi‘l-‘arab, Dımaşk 2005.

“Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Cemheretu‘l-luğa, (Thk. Remzi Münir Ba‘lebekkî), I-III, Dâru‘l-‘ilm li‘l-melâyîn, Beyrut, 1987.

el-Meselu’s-sâir fî edebi‘l kâtibi ve’s-şâir, (Thk. Ahmed el-Hûfî, Bedevî Tabâne), I-IV, Dâru nahza Kahire, t.y.

et-Tahrîru ve‘t-tenvîr, I-XXX, ed-Dâru‘t-tûnusiyye li‘n-neşr, Tunus, 1984.

Mu‘cemu mekâyîsi‘l-luğa, (Thk. Abdüsselam Muhammed Harun), I-VI, Dâru‘l-fikr, y.y., 1979.

İbn Fâris, Ebu'l
Huseyn Ahmed b.
Fâris el-Kazvînî:

İbn Hacer el-Askalânî,
Ahmed b. Ali:

İbn Haldûn, Ebû Zeyd
Velîyüddîn
Abdurrahman b.
Muhammed:

İbn Hişâm, Abdullah
b. Yûsuf b. Ahmed
Cemâlüddîn:

İbn Kuteybe, Ebû
Muhammed Abdullah
b. Müslim, ed-
Deynûrî:

İbn Kuteybe, Ebû
Muhammed Abdullah
b. Müslim, ed-
Deynûrî:

İbn Kuteybe, Ebû
Muhammed Abdullah
b. Müslim, ed-
Deynûrî:

İbn Mâlik,
Muhammed b.
Abdullah Cemâluddîn:

**es-Sâhibî fî fıkhi'l-luğati'l-arabiyye ve mesâiluhâ
ve süneni'l-arab fî kelâmiyhâ**, (Nşr. Muhammed Ali
Beyzûn), y.y., 1997.

Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî, (Muhammed
Fuâd Abdülbâkî), I-XIII, Dâru'l ma'rife, Beyrut,
1960.

Mukaddime, (Thk. Dervîş Cüveydî), el-Mektebetu'l-
asriyye, Beyrut, 1996.

Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'ârîb, (Thk. Mâzin
Mübârek/Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-fıkr,
Dımaşk, 1985.

eş-Şi'r ve's-şuarâ, Dâru ihyâi'l-'ulûm, Beyrut, 1987.

Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân, (Thk. İbrahim
Şemsüddîn), Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, t.y.

Edebu'l-kâtib, (Thk. Muhammed ed-Dâlî),
Müessesetü'r-risâle, y.y., t.y.

Şerhu teshîli'l-fevâid, (Thk. Abdurrahman es-
Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), I-IV, Hicr
lit-tibâa ve'n-neşri ve't-tevzî'i ve'l-'ilân, y.y., 1990.

İbn Manzûr, Ebu'l-
Fadl Cemâluddîn
Muhammed b.
Mükerrem b. Ali el-
Ensârî:

İbnul-Mu'tez,
Abdullah b.
Muhammed:

İbn Reşîk el-
Kayrevânî, Ebû Ali el-
Hasen:

İbn Salâh, Osman b.
Abdurrahmân:

İbrahim Sellâme:

İmîl Bedî' Yakup:

İnâm Fevvâl Akkâvî:

İrfan Mıtracî:

İsferâyînî, I'sâmuddîn
İbrahim b.
Muhammed:

Kaçar, Halil İbrahim:

Lisânu'l-'arab, I-XV, Dâru sâdır, Beyrut, 1994.

el-Bedî'u fi'l-bedî', Dâru'l-cîl, Beyrut, 1990.

el-Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbihî, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), I-II, Dâru'l-cîl, y.y., 1981.

Ma'rifetu envâi 'ulûmi'l-hadîs, (Thk. Nureddin İtr), Dâru'l-fikr, Dimaşk, 1986.

Belâgatu Aristo beyne'l-Arabi ve'l Yunan, Mektebetu Anglo el-mısıryye, Kahire, 1950.

Mevsû'atu 'ulûmi'l-luğati'l arabiyye, I-X, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 2006.

el-Mu'cemu'l mufasssal fî 'ulûmi'l-belâğa: el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 1996.

el-Câmi' li funûni'l-luğati'l-'arabiyye ve'l-'arûz, Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, Beyrut, 1987.

Şerhu't-telhîsi'l-atvel, I-II, Matbaat-i âmire, y.y., 1867.

Edebî Yönden Hazif Üslûbu, (Eksiltili İfadeler), Ocak Yay. İstanbul, 2007.

- Kaçar, Halil İbrahim: **Arap Dilinde Devrik Cümlelerin Gramer ve Semantik Boyutu: Takdîm-Te'hîr**, Ocak Yay., İstanbul, 2007.
- Kaçar, Halil İbrahim: "Türkçe Meallerin Eksiltili Kullanımlar (Hazif Üslûbu) Yönünden İncelenmesi", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:30, İstanbul, 2006, s. 169-189.
- Kahveci, Nuri: "Fıkıh Usûlü Açısından Emrin Delaleti ve Emre Delalet Eden Lafızlar Üzerine Bir Değerlendirme", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VII, Sayı:14, Kahramanmaraş, 2009, s. 21-66.
- Kallek, Cengiz: "Kudâme b. Ca'fer" **DİA**, İstanbul, 2002, XXVI, s. 311-312.
- Kâtib, İshâk b. İbrahim b. Süleyman: **el-Burhân fî vucûhi'l-beyân**, (Thk. Hafnî Muhammed Şeref), Mektebetu's-şebâb, Kâhire, 1969.
- Kayapınar, Mustafa: **"Belâğatta Talebî İnşâ"**, Selçuk Üniv. İlahiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2006.
- Kayapınar, Mustafa: "Belâğatta Temennî Üslûbu", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:2, Sivas, 2011, s. 167-171.
- Kayapınar, Mustafa: "Belâğatta Nidâ Üslûbu", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**,; C.XV, Sayı:2, Sivas, 2011, s. 159-166.
- Kazan, Ramazan: "Hz. Peygamber'in Üslûbunda Cevâmiu'l-Kelim", **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu, (Tebliğler), Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.**, Isparta, 2001, s. 441-457.

Kerîme Mahmûd Ebû
Zeyd:

Kılıçarslan, Mehmet:

Kılıç, Hulûsi:

Koçkuzu, Ali Osman:

Mâlik b. Enes, Ebû
Abdillâh Mâlik b. Ebî
Âmir el-Asbahî:

Mâzin el-Mübârek:

Mea'rrî, Ebu'l Alâ
Ahmed b. Abdullah:

Mecdî Vehbe-Kâmil
el-Mühendis:

Mevdûdî, Ebu'l A'lâ:

Muhammed
Abdulmun'im Hafâcî,
Abdulazîz Şeref:

Muhammed Ahmed
Kâsım-Muhyiddîn
Dîb:

Muhammed Ebû
Mûsa:

'İlmu'l-me'ânî: Dirâse ve tahlil, Mektebetu vehbe,
Kahire, 1988.

"Kur'ân'ı Kerim'deki Temenni İfadeleri", **Namık
Kemal Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C.II,
Sayı:2, Tekirdağ, 2016, s. 13-44.

"Belâgat" **DİA**, İstanbul, 1992, V, s. 380-383.

Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, Dergâh Yay.,
İstanbul, 1983.

el-Muvatta'.

el-Mûcez fî târîhi'l-belâğa, Dâru'l-fikr, Dımaşk, t.y.

el-Lâmi'u'l-azîzî şerhi dîvânî'l-Mütenebbî, (Thk.
Muhammed Saîd el-Mevlevî), Merkezü'l Melik
Faysal li'l-buhîsi ve'd-dirâsâtî'l-islâmiyye, y.y.,
2008.

**Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-'arabiyye fi'l-lugati ve'l-
edeb**, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1984.

Tefhimu'l-Kur'an, (Trc. Muhammed Han Kayanî,
Yusuf Karaca v.dğr.), I-VII, İnsan Yay., İstanbul,
1986.

el-Belâğatu'l-'arabiyye beyne't-taklîd ve't-tecdîd,
Dâru'l-cîl, Beyrut, 1992.

'Ulûmu'l-belâğa: el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî,
el-Müessesetü'l-hadîse li'l-kitâb, Lübnan, 2003.

**Hasâisu't-terâkîb: dirâse tahlîliyye li-mesâili
'ilmi'l-me'ânî**, Mektebetu vehbe, Kahire, 1996.

- Muhammed Ali Sultânî: **el-Muhtâr min ‘ulûmi’l belâgati ve’l arûz**, Dâru’l ‘asmâ, Dimaşk, 2008.
- Muhammed Tâhir el-Hımsî: **Min nahvi’l-mebânî, ilâ nahvi’l-meânî**, Dâru Sa‘du’d-dîn, Dimaşk, 2003.
- Muhammed Fuâd Abdülbâkî: **el-Mu‘cemu’l müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, “h-b-r” mad. Dâru’l-hadîs-Dâru’l-kütübi’l-mısriyye, Kâhire, 1945.
- Muhyiddîn Dervîş: **İ‘râbu’l-Kur’ân ve beyânuhû**, I-X, Dâru’l-irşâd li’ş-şuûni’l-câmiyye, Suriye, 1995.
- Muhammed b. Sâlih el-Useymîn: **Şerhu riyâzi’s-sâlihîn**, I-VI, Dâru’l-vatan li’n-neşr, Riyad, 2005.
- Mustafa el-Ğalâyînî: **Câmi‘u’d-durûsi’l-‘arabiyye**, (Thk. Abdü’l-Mün‘im Hafâce), I-III, el-Mektebetu’l-asriyye, Beyrut, 1912.
- Müberred, Muhammed b. Yezîd: **el-Kâmil fi’l-lugati ve’l-edeb**, (Thk. Muhammed Ebu’l Fadl İbrahîm), I-IV, Dâru’l-fikri’l-arabî, Kâhire, 1997.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed: **Feyzu’l-kadîr şerh-i câmi’is-sağîr**, I-VI, el-Mektebetu’t-ticâriyyetu’l-kübrâ, Mısır, 1937.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî: **es-Sahih**.
- Öğüt, Salim: “Emir”, **DİA**, İstanbul, 1995, XI, s. 119-121.
- Özdoğan, M. Akif: “el-Umde”, **DİA**, İstanbul, 2012, XLII, s. 146-147.
- Özek, Ali: “el-Keşşâf”, **DİA**, İstanbul, 2002, XXV, s. 329-330.
- Pala, İhsan: “Soru Cümlelerinin Emre Delâleti”, **Nüşa: Şarkiyât Araştırmaları Dergisi**, C.V, Sayı:17, Bahar 2005, s. 67-84.

Râgıp el-İsfehânî,
Ebu'l Kâsım el-
Huseyn b.
Muhammed:

Râzî, Zeynüddîn
Muhammed b. Ebî
Bekr b. Abdilkâdir:

Sabbâh Ubeyd Drâz:

Sâbûnî, Muhammed
Ali:

Sâbûnî, Muhammed
Ali:

Sa'leb, Ebu'l-Abbâs
Ahmed b. Yahyâ b.
Zeyd eş-Şeybânî:

Sa'duddîn et-
Teftâzânî:

Saraç, M. A. Yekta:

Se'âlibî, Ebû Manşûr
'Abdu'l-Melik b.
Muhammed b. İsmail:

Seyyid Ahmed el-
Hâşimî:

Sekkâkî, Ebû Yakûb
Yusuf b. Ebî Bekr
Muhammed b. Ali:

el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân, (Thk. Safvân Adnan
ed-Dâvudî), Dâru'l-kalem-ed-Dâru's-şâmiye,
Dımaşk-Beyrut, 1992.

Muhtâru's-sihâh, (Thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed)
Mektebetu'l asriyye Dâru'n-nemûzeciyye, Beyrut,
1999.

**el-Esâlîbu'l-inşâiyye ve esrâruhe'l-belâgiyye fî'l-
Kur'âni'l-Kerîm**, Matba'atü'l-emâne, Mısır, 1986.

Safvetu't-tefâsir, I-III, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm,
Beyrut, 1981.

Safvetu't-tefâsir, I-III, Dâru's-sâbûnî, Kâhire, 1997,

Kavâ'idu's-şi'r (Thk. Ramazan Abdüttevâb),
Mektebetu'l-hâncî, Kâhire, 1995.

el-Mutavvel, şerhu telhîsi miftâhi'l-'ulûm, (Thk.
Abdülhamîd Hindâvî) Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye,
Beyrut, 2001.

Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat, Risale Yay.,
İstanbul, 2000.

Yetîmetu'd-dehr fî mehâsini ehli'l-asr, (Thk.
Müfîd Muhammed Kamhiyye), I-IV, Dâru'l-kütübi'l-
'ilmiyye, Beyrut, 1983.

**Cevâhiru'l-belâga fî'l-meânî, ve'l-beyân ve'l-
bedî'**, Dâru İbni'l Haldûn, İskenderiyye, t.y.,

Miftâhu'l-'ulûm, (Thk. Abdülhamîd Hindâvî),
Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2000.

Semerkindî, Ebûbekr
Muhammed b.
Ahmed:

Sîbeveyhi, Ebû Bişr
Amr b. Kanber:

Subaşı, Derya Adalar:

Suphi Salih:

Suyûtî, Abdurrahmân
b. Ebî Bekr
Celâluddîn:

Suyûtî, Abdurrahmân
b. Ebî Bekr
Celâluddîn:

Suyûtî, Abdurrahmân
b. Ebî Bekr
Celâluddîn:

Suyûtî, Abdurrahmân
b. Ebî Bekr
Celâluddîn:

Subkî, Takıyyüddîn
Ebu'l Hasan Ali b.
Abdülkâfi ve veledühü
Tâcuddîn
Abdulvehhâb:

Şevkî Dayf:

Mîzânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl, (Thk. Muhammed
Zekî Abdülbirr), Metâbi'ı'd-Doha el-hadiyse, Katar,
1984.

el-Kitâb (Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), I-
IV, Mektebetu'l-hâncî, Kahire, 1988.

“Arap ve Türk Belâgatında Me'ânî İlmine Genel Bir
Bakış” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**,
C:VII, Sayı:34, s. 9-18.

‘Ulûmu'l-hadîs ve Mustalahuhû arz ve dirâse,
Dâru'l-‘ulûm lilmelâyîn, Beyrut, 1984.

el-İktirâh fî usûli'n-nahv, Dâru'l beyrûtî, Dimaşk,
2006.

Hüsnu'l-muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhira,
(Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), I-II, Dâru
İhyâi'l kütübi'l ‘arabiyye, Mısır, 1967.

Mu‘teraku'l-akrân fî i‘câzi'l-Kur’ân, I-III, Dâru'l-
kütübi'l-‘ilmiyye, Beyrut, 1988.

el-İtkân fî ‘ulûmi'l-Kur’ân, (Thk. Muhammed
Ebu'l Fadl İbrahim), I-IV, el-Hey’etü'l mısriyyeti'l-
âmme li'l-kitâb, y.y., 1974.

el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc, I-III, Dâru'l-kütübi'l-
‘ilmiyye, Beyrut, 1995.

Târîhu'l-edebi'l-‘arabî, el-‘asru'l-islâmî, I-II,
Dâru'l-ma’ârif, Kahire, t.y.

Şevkî Dayf:

Şihâbuddîn en-
Nüveyrî, Ahmed. b.
Abdi'l Vehhâb:

Taberî, Ebû Ca'fer
Muhammed b. Cerîr b.
Yezîd:

Tabersî, Ebû Ali
Emînüddîn Fazl b.
Hasan b. Fazl:

Taşdelen Hasan:

Tirmizî, Ebû İsâ
Muhammed b. İsâ et-
Tirmizî:

Topuzoğlu, Tevfik
Rüştü:

Tüccar, Zülfikar:

Yavuz, Yusuf Şevki:

Yıldırım, Kadri:

Yûsuf Abdullah el-
Ensârî:

Zebîdî, Muhammed
Murtezâ el-Hüseynî:

el-Belâga Tetavvur ve Târîh, Dâru'l-meârif, Kahire,
t.y.

Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb, I-XXXIII, Dâru'l-
kütübi ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kâhire, 2002.

Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kurân, (Thk. Ahmed
Muhammed Şakir), I-XXIV, Müessesetü'r-risâle,
y.y., 2000.

Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, I-X, Dâru'l-
murtezâ, Beyrut, 2006.

“Belâgat İlmi ve Tarihi”, **İslâm Medeniyetinde Dil
İlimleri**, Editör: İsmail Güler, İstanbul, İsam Yay.,
2015, s. 215-307.

es-Sünen.

“Ebû'l-Esved ed-Düelî” **DİA**, İstanbul, 1994, X, s.
311-313.

“İbn Reşîk el-Kayrevânî”, **DİA**, İstanbul, 1999, XX,
s. 247-249.

“Haber”, **DİA**, İstanbul, 1996, XIV, s. 346-349.

“Arap Dili ve Belâgatında Bedensel Beyân”, **Ekev
Akademi Dergisi**, Yıl:6, Sayı:13, 2002, s. 295-314.

“Esâlibü'l-emr ven'nehy fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve
esrâruhe'l-belâgiyye”, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi
Arap Dili Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
Mekke, 1990.

Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs, I-XL, Dâru'l
hidaye, y.y., t.y.

Zemahşerî, Ebu'l
Kâsım Mahmûd b.
Ömer b. Ahmed:

Zerkeşî, Bedrüddîn
Muhammed b.
Abdullah b. Bahâdır:

Zekiyyüddîn Şa'bân:

Zevzenî, Ebû
Abdullah Huseyn b.
Ahmed:

Zeydân, Abdulkerîm:

Ziriklî, Hayruddîn b.
Mahmûd b.
Muhammed:

Zuhaylî, Vehbe b.
Mustafa:

Zuhaylî, Vehbe b.
Mustafa:

**el-Keşşâf an hakâiki gavâmıdî't-tenzîl ve 'uyûni'l
ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl**, (Thk. Âdil Ahmed Abdu'l
Mevcûd-Ali Muhammed Muavvız), I-VI,
Mektebetu'l-'ubeykân, Riyad, 1998.

el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, (Thk. Muhammed
Ebu'l Fadl İbrahim), I-IV, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-
'arabiyye-Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1957

İslam Hukuk İlminin Esasları: Usûlü'l-Fıkh (Trc.
İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yay., Ankara, 2009.

Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'a, Dâru ihyâi't turâsi'l-
arabî, y.y., 2002.

el-Vecîz fî usûli'l-fıkh, Müessesetü Kurtuba, y.y.,
1976.

el-A'lâm, I-VIII, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut,
2002.

**et-Tefsîru'l-munîr fî'l-akîde ve's-şerîa ve'l-
menhec**, I-XXX, Dâru'l-fikri'l-muâsır, Dimaşk,
1998.

et-Tefsîru'l-vecîz alâ hâmişi'l-Kur'âni'l-Azîm,
Dâru'l-fıkr, Dimaşk, 1994.